

Personhistorisk

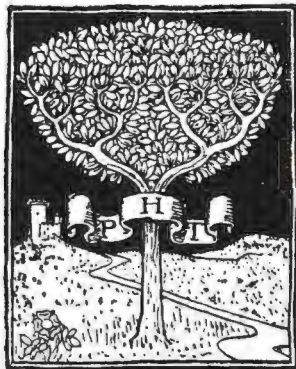
TIDSKRIFT

1999:1

Årgång 95

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Olof Hägerstrand

Utgiven av Personhistoriska samfundet
1999:I

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
fil. dr Olof Hägerstrand, Fasanvägen 4, 775 95 Krylbo.

Medlemsavgiften i samfundet är 100:- per år, + porto (20:-), och betalas
via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna
tillhanda genom utsändandet av årets första häfte.

Ansvarig för medlemsregister och distribution är sekreteraren,
arkivarie Lena Ånimmer, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm.

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.

Redaktionsutskott: pressarkivarie Lars Rumar (samfundets ordförande),
fil. dr Gunnar Åselius samt redaktören.

Manuskript till PHT måste vara skrivna på dator. Bidraget skall översändas både på diskett och i utskrift (2 ex.) med dubbelt radavstånd och en marginal med en bredd av minst 2 cm. Både IBM- och Macintosh-system är gångbara. Filerna bör vara av ASCII-typ eller vara skrivna i Word. Red. använder för egen del en PC (Windows 98 med ordbehandlingsprogrammet Word 97), varför eventuella justeringar lätt kan göras om bidrag som överskickas gjorts åtkomliga med detta program eller program som går att bearbeta härmed. Angiv på disketten ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften, varför det är lämpligt att tilldela dessa en särskild fil på disketten.

Observera att namn på böcker, tidningar, tidskrifter skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. kursiveras däremot inte utan omgärdas i stället av citattecken.

Undvik spärrad stil. Kursiv stil är att föredra om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Närslut gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt "Bland medarbetarna".

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det tidskriftsnummer där deras bidrag blivit publicerat. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Manuskript insändes till redaktören.

Innehåll

Artiklar

<i>Kjell Lekeby</i>	Om drottning Kristinas storhetsvansinne Hennes förklaring till fyra medaljer av M. Soldani Benzi	5
<i>Göran Hedin</i>	En sons minnen av S. G. Hedin – hämatokritens konstruktör	15
<i>Ulf Torell</i>	Claes Håkanson, smålänning, lundensare, Parissvensk, läkare	29
<i>Bengt Rur</i>	Arvid Berghman, heraldikern	42
<i>Hans Gillingstam</i>	Erik Pukes underbefälhavare Johan Folkesson	51

Recensioner

<i>Magnus Rodell</i>	Vägen till Westfaliska freden: Sverige och Trettioåriga kriget. Av Lars Ericson (red.)	54
<i>Åke Lilliestam</i>	Ett upproriskt liv: Memoarer. Av Joachim Israel.	55
<i>Björn Asker</i>	Döden dikterar: En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen. Av Göran Stenberg.	58
<i>Olof Hägerstrand</i>	Uppskrivet och nedtecknat: Ur loggboken. Av Gunnar Brusewitz.	61
<i>Lena Ånimmer</i>	Catrines intressanta blekhet: Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830. Av Eva Lis Bjurman.	62
<i>Hans Gillingstam</i>	Gånget ur min hand: Riddarholmskyrkans stiftargravar. Av Ola Kyhlberg & Torbjörn Ahlström.	65
<i>Pär Hellström</i>	Den unge Dag Hammarskjölds inre värld – inblickar i en människas tillblivelse. Av Karl E. Birnbaum.	68
<i>Olof Hägerstrand</i>	Svenska vägar till S:t Petersburg: Kapitel ur historien om svenskarna vid Nevans stränder. Av Bengt Jangfeldt.	71

<i>Lars Rumar</i>	Odygd och vanära: Folk och brott i gamla Stockholm. Av Arne Jarrick & Johan Söderberg.	73
<i>Lars Ericson</i>	Minnet av Poltava: Ögonvittnesskildringar från Karl XII:s ryska fälttåg. Av Peter Englund (urval).	77
<i>Olof Hägerstrand</i>	Under stjärnorna: Ett ofullbordat självporträtt av Fredrik Böök.	79
<i>Bo Magnusson</i>	Självzensur i stövelns skugga: Den svenska radions roll och hållning under Andra världskriget. Av Kurt Lindal.	82
<i>Martin Tegen</i>	Svenska operans födelse: Studier i gustaviansk musik- dramatik. Av Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter.	84
<i>Inger Rudberg</i>	Nio systrar i 1800-talets Lund. Av Astrid Lovén.	88
<i>Kerstin Thörn</i>	Livet som lever där måste smaka vildmark: Sportstugor och friluftsliv 1900–1945. Av Ann Katrin Pihl Atmer.	89
	Bland medarbetarna	94

Om drottning Kristinas storhetsvansinne

Hennes förklaring till fyra medaljer av M. Soldani Benzi

KJELL LEKEBY

Tusen talanger, tusen dygder, tusen vackra och sällsynta egenskaper som format hennes heliga persons utomordentliga förtjänster var de skatter som hon bar med sig. (Drottning Kristinas karaktäristik av sig själv.)¹

Under sin tid i Rom på 1670- och 1680-talen lät Kristina gravera ett flertal medaljer. I början av 1680-talet modellerade skulptören M. Soldani Benzi och graverade G. B. Guglielmada en serie på fyra medaljer, kallad *Gloria Deo* ('Åt Gud allena äran'). Symboliken på medaljerna är särskilt viktig för förståelsen av Kristinas person och självuppfattning. Åtsidan visar drottningens bild i profil och frånsidan olika allegoriska framställningar av hennes världsåskådning och livsfilosofi tillsammans med bokstäverna G[loria] D[eo]. Frånsidornas tänkespråk lyder i översättning: *Stark och lycklig; Hon lyser ej med falskt eller lånat sken; Den största segern* [abdikationen]; *Den* [världen] *är varken nödvändig eller tillräcklig för mig.* Dessa medaljer har tillkommit i syfte att

påminna eftervärlden om drottningens heroiska dygder och glänsande levnadsbana. Att hon kommenterat dem skriftligen och lämnat utförliga anvisningar om hur de skall tolkas, vittnar om den betydelse hon tillmätte deras innehåll. *Drottningen har med dessa fyra medaljer i sammandrag velat visa alla Himlens mest enastående nådevedermälen, som gör hennes liv till föremål för förvåning och beundran genom alla sekler.*²

Kristinas förklaring till ovannämnda medaljer, kallad *Explication des quatre dernières médailles de Christine auguste, reine de Suède*, har bevarats till eftervärlden och ligger nu i Azzolinossamlingen i Riksarkivet i Stockholm.³ Det finns inte mindre än sju utkast till texten: sex på franska med talrika tillägg och ändringar av drottningens egen hand samt ett – det ursprungliga – på italienska, författat av kardinal Azzolino.⁴ Det var utan tvivel denne "smickrare" och "spion" som inspirerade Kristina till den groteska självöverskattning hon ger prov på i sin "förklaring".⁵ Han var så talangfull i detta dubbelspel

att han – vilket väl var syftet – fick ärva allt efter henne.

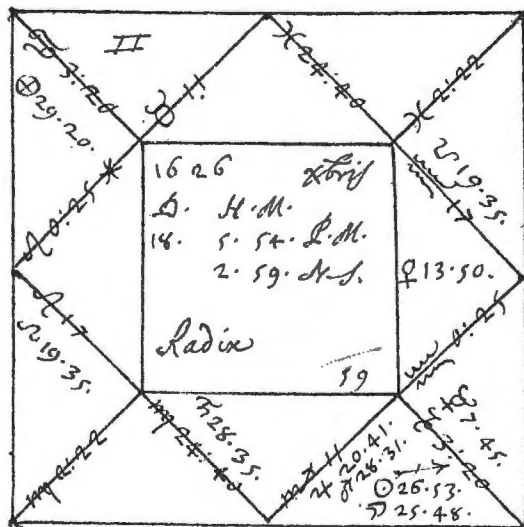
Nedanstående text är översatt från Carl Bildts utgåva av den franska originaltexten som trycktes 1908 i hans vackra bok, *Les médailles romaines de Christine de Suède*.⁶

Ett vanligt motiv på Kristinas senare medaljer var solen och lejonet, två symboler värdiga hennes kungliga person. Båda hade affinitet med guld. Lejonet passade henne särskilt bra eftersom det också var sinnebild för två andra aspekter av hennes identitet: den ena att hon var Gustav Adolfs, det vill säga Lejonets från Norden, dotter; den andra att hon i astrologisk mening var ett lejon. Även på medaljen med devisen *Nec sinit esse feros*, som dock ej ingår i serien G. D., ser man drottningen med inte mindre än fyra lejon i koppel.⁷ Hon ville med detta visa att hon var herre över sin fyrfaldiga lejonkaraktär.⁸ Solen, lejonet och guld – som alla tre intar den förnämsta platsen i sitt respektive rike – var således hennes särskilda attribut. Även hennes bildspråk röjer detta: *Att förolämpa mig är detsamma som att angripa solen*. Och vidare: *Man kan inte kräva av ett lejon att det icke skall ryta*.⁹

På en av medaljerna i serien *Gloria Deo* låter hon avbilda solen i ensamt majestät på framsidan med devisen *Nec falso nec alieno* ('Hon lyser ej med falskt eller främmande sken').¹⁰ Solen är här sinnebild för Kristina själv. Hon var liksom solen outhärlig, ty hon stod i samma förhållande till mänskligheten som solen till naturen. Hon betraktade sig följaktligen på fullt allvar som en levande bild av det gudomliga varifrån allt liv utgår. Hennes kommentar till medaljen bekräftar detta: *Solen är av alla synliga varelser den mest beundransvärda och hans glans är varken*

falsk eller lånad. Han lyser upp, han värmer, han är glädjen för allt som ser honom. Dessa stora egenskaper passar så utmärkt in på drottningen att inte ens avunden skulle våga bestrida dem.¹¹

En annan av medaljerna i serien *Gloria Deo* bär devisen *Fortis et felix* ('Stark och lycklig').¹² På framsidan avbildas ett med elva stjärnor bestrött lejon, stödjande tassarna på en jordglob, som korsas av två band så att dessa bildar ett kors, den så kallade lyckopunkten i ett horoskop. Detta är bilden av en del av himlavalvet som det såg ut när Kristina föddes i Stockholm den 7 december gamla stilen (ej 8/12 som ofta

Födelsehoroskop (radix) för drottning Kristina som visar att hennes födelse ägde rum i Lejonets stjärnbild, återgiven på medaljen "Fortis et felix". (Den här avbildade horoskopfiguren har tillhört Kristinas privata arkiv: nu i Azzolinosamlingen i Riksarkivet, K 429, som innehåller flera horoskop för Kristina.)

felaktigt uppges) omkring klockan 8 på kvällen.¹³ *Detta var den oundvikliga av evigheten bestämda tidpunkten för min födelse*, skriver hon i sin självbiografi.¹⁴ Enligt vad hon uppger (se nedan) ägde hennes födelse rum i Lejonets stjärnbild: *Med denna fränsida har drottningen velat återgiva sin lyckliga och ärorika födelse och kraften från sin dominerande stjärna. Hon är född under det uppgående Lejonets hjärta tillsammans med lyckopunkten*.¹⁵ Om medaljens allegoriska innehåll råder alltså inget som helst tvivel. Den är graverad med de symboler som i astrologisk mening tillkännager Kristinas storslagna födelse. Det tilltalade henne mycket att hon var född nära *Lejonhjärtat* med den ljusstarka stjärnan *Regulus* – även kallad *Cor Leonis* – stigande upp vid östra horisonten.¹⁶

Det är en beklämmande läsning som möter oss i "Förklaring till den gudomliga drottning Kristinas av Sverige fyra sista medaljer": Hennes skryt tycks här spränga alla gränser. Hon påminner oss om *Tusen talanger, tusen dygder, tusen vackra och sällsynta egenskaper som format hennes heliga persons utomordentliga förtjänster*. Och vidare om *De stora och heroiska dygder och talanger som himlen överhopat henne med, om sin heliga persons berömmelse och förtjänst samt om sin regeringstids ojämförliga sällhet. Himlen öste med fulla händer över hennes regering alla slags välsignelser på ett uppseendeväckande och enastående sätt*.¹⁷

Man undrar osökt om hon ens själv trodde på allt detta. "Hon är galen", yttrade den måttfulle Axel Oxenstierna, med vilken hon i bildning, intelligens och framför allt klokhet, ingalunda kan jämföras.¹⁸ Hennes begåvning får väl anses ha varit tämligen ordinär, fast uppblåst av smickrare som tjänar på att smickra. "I sin korrespon-

dens med tidens intellektuella har hon aldrig ett ord av verkligt skarpsinne eller betydelse att säga."¹⁹ Vari hennes tre tusen förmågor bestod kunde varken hon eller kardinal Azzolino förklara. I själva verket höll hon på att ruinera sitt fädernesland och slösade med dess tillgångar, både före och efter abdikationen. "Hon förstår inte med vilken rysning av motvilja en läsare tar del av hennes skryt med kärleken till det svenska folket, plikten mot detta folk, de stordåd hon utfört för sitt folk" (Stolpe).²⁰ När man läser nedanstående text inser man vilken narcissistisk fantasivärld Kristina levde i, utan kontakt med verkligheten.²¹

Förklaring till den gudomliga drottning Kristinas av Sverige fyra sista medaljer.²²

Drottningen har med dessa fyra medaljer i sammandrag velat visa alla Himlens mest enastående nådevedermålen, som gör hennes liv till föremål för förvåning och beundran genom alla sekler.

Huvudbilden föreställer Hennes majestät i profil: hennes anletsdrag och utseende är nästan omöjliga att avbilda. Den berömda Bernini, som fruktade drottningens alltför stora iver och utomordentliga otålighet, var så övertygad om detta att han inte vågade ställa i utsikt att lyckas med det.²³ Han befann sig i en alltför framskriden ålder för att våga sig på ett så stort arbete.

En ung man, mer lyckosam men mindre skicklig, har gjort denna avbildning, och det som är mer beundransvärt är att han har gjort den utan att drottningen givit honom något tillfälle att betrakta henne.²⁴ Drottningen, som besitter en så fullständig makt över sig själv i alla andra sammanhang, har aldrig kunnat stävja sin otålig-

het. Och detta är den enda orsak till klagomål hon har givit allmänheten, som därmed är berövad nöjet att se henne framställd sådan hon är. Han [Soldani] framställer henne i en hjältinnas dräkt, krönt med lagern. Man tvekar, när man ser henne, om vilken av de sagolika gudomligheter hon föreställer i en så vacker och enastående klädnad. Man skulle kunna ta henne för en amazon, en musa eller en nymf. Man kan med rätta förmoda att det är en förklädd Pallas eller Diana eller snarare Apollon som döljer sig under dräkten på en av de tre gudinnorna, som utsatte sig för den vackre frygiske herdens dom. Men om Apollon fordom framställdes med hjälp av dessa gestalter och namn, kan man vara förvissad om att det är honom drottningen föreställer mer än någon annan.

Gudarna har inget kön. De åldras ej, deras kraft försvagas aldrig. Deras liv är en ständig vår, och åren bringar blott goda dagar. Det är i detta tillstånd ni ser henne så ung och blomstrande. Man kan vara förvissad om att man inte smickrat henne, och det är med all rätt man krönt henne med den odödliga lagern, vilken hon förtjänat på så många sätt.²⁵

Ni ser där en kropp som framhäver den kraft och hälsa himlen givit henne, en kropp så skicklig i att uthärda all möda och bekymmer, en kropp som aldrig har försvagats eller förvekligats av ett lugnt liv i vila och vällust. Enkelheten och vårdslösheten i klädsel visar hennes förakt för sådana bagateller som är den allvarligaste och viktigaste sysselsättningen för det täcka könet. Man har klätt henne i en hjältinnas dräkt för att undvika den skada tiden åsamkar kläderna genom att få dem att framstå som löjliga så snart de [modet] förändrats. Men viktiga saker är inne-

slutna i dessa två ord: *Christina Regina* (drottning Kristina) som låter göra bekant hjältinnan, avbildad på denna medalj.

Låt oss emellertid undersöka de två bokstäverna G. D., *Gloria Deo* ('Åt Gud allena äran') som är präglade på alla dessa fyra medaljer.

De bör kallas igenkänningstecken eller tecken på tacksamhet. Med dessa bokstäver har hennes majestät velat markera det hon har att tacka Gud för. Hon sätter en ära i att bekänna att det är av Honom endast och allenast som hon fått allt och som hon hoppas på.

De gamle [romarna] placerade S. C., *senatus consultum* på alla sina medaljer.²⁶ I deras efterföljd har denna upphöjda drottning velat sätta dessa två bokstäver, som betecknar *Gloria Deo*, på sina [medaljer]. På så sätt gör hon anspråk på att bringa det slag av hyllning till Gud som Honom tillkommer, på att giva Honom ensam äran för allt hon äger av berömmelse, storhet och sällhet. Detta är hennes enda grundsats och enda och ärofulla avsikt. *Gratia Dei sum quod sum* ('Genom Guds nåd är jag vad jag är').²⁷

I Fortis et felix ('Stark och lycklig')

Den första [medaljens frånsida] med dessa ord *Fortis et felix*, föreställer det himmelska lejonet, som med en befallande min tycks leka med sina ståtliga tillbehör.²⁸

Med denna frånsida har drottningen velat återgiva sin lyckliga och ärorika födelse och kraften från sin dominerande stjärna. Hon är född under det uppgående Lejonets hjärta tillsammans med lyckopunkten, som befinner sig där i aspekt, för att tala stjärnornas språk. De betraktas också av en triangelaspekt från solen och

På medaljen "Fortis et felix" ('Stark och lycklig') avbildar drottning Kristina sitt födelsehoroskop: hon föddes i Lejonets stjärnbild nära den ljusstarka stjärnan "Regulus" eller Lejonhjärtat (se hennes "Förklaring" I). Klotet med ett inritat kors betecknar lyckopunkten vid hennes ärorika födelse. (Medaljen avbildas i Elias Brenner, "Thesaurus nummorum sveo-gothicorum", 1731, vid sid. 190).

månen som befinner sig i konjunktion i Skytten.²⁹ Denna konstellation formar genom en sällsynt och lycklig influens hennes ärorika öde.

Klotet betyder lyckan som astrologerna anger med en cirkel eller ett klot, genomskuret av ett kors. Rodret betyder riket som hon föddes till. Ymnighetshornet påminner om de stora och heroiska dygder och talanger som Himlen överhopat henne med, de ynnestbevis som beledsagar henne, hennes heliga persons berömmelse och förtjänst samt hennes regeringstids ojämfröliga sällhet. Himlen öste med fulla händer över hennes regering alla slags välsignelser på ett så

uppseendeväckande och enastående sätt att man med rätta kan tillskriva henne mer än någon annan denna vackra vers: *Sol ai trionfi ed agli imperii nacque* ('Hon föddes blott till triumfer och riken').³⁰

II Nec falso nec alieno ('Hon lyser ej med falskt eller lånat sken')

Den andra [medaljen] föreställer en sol tillsammans med dessa ord: *Nec falso nec alieno*.³¹ Jag tror ej det finns någon vackrare och mer passande eller lämplig fränsida. Man har aldrig skådat

ett tänkespråk, där konstens alla regler är bättre och mer regelbundet iakttagits. Jag skall bemöda mig att förklara den på det mest värdiga sätt.

Solen är av alla synliga varelser den mest beundransvärda och hans glans är varken falsk eller lånad. Han lyser upp, han värmer, han är glädjen för allt som ser honom. Dessa stora egenskaper passar så utmärkt in på drottningen att inte ens avunden skulle våga bestrida dem.³² Jag tar till vittne Sverige, Rom och alla folk som haft lyckan och förmånen att känna henne. *Nec falso* utmärker sålunda drottningen, framför alla dem som smickret och lögnen tillskrivit talanger, dygder och egenskaper de ej besitter, på samma sätt som den sanna solen utmärker sig framför alla sina gelikar. Detta tycks mig tillräckligt bra ha förklarat första [delen] av uttrycket *Nec falso*. Låt oss se vad *Nec alieno* vill säga.

Detta uttryck utmärker solen framför resten av stjärnorna [planeterna] som lånar sitt sken av honom. Hela världen vet att drottningen inte har mottagit sin utomordentliga ställning från någon annan än Gud själv. Hon är ingen annan tack skyldig därför. Hon har inte blivit drottning för att hon äktat en kung, varit den förnämste undersåten till en make, en son eller någon annan. Hon har, i likhet med Gud, kunnat skänka kungakronor men hon har ej kunnat motta sådana gåvor utom av Honom allena. Hon har genom Hans nåd nyttjat gåvorna för det enda riktiga ändamål till vilket de givits henne, ett ändamål som bestod i att göra sitt folk lyckligt och slutligen i att göra ett fullkomligt offer till Gud. Men av alla nådevedermålen och välgärningar, som Han överhopat henne med, är spirorna och kronorna de ringaste, eftersom hon mottagit ännu mycket större gåvor från Himlen, vilka

hon inte delgivit någon. Tusen talanger, tusen dygder, tusen vackra och sällsynta egenskaper, som format hennes heliga persons utomordentliga förtjänster, var de skatter som hon bar med sig och som skall åtfölja henne, om Gud behagar, ända till graven tillsammans med konsten att härska över alla förnuftiga människors hjärtan. Det är därför detta tänkespråk *Nec falso nec alieno* uteslutande passar in på henne.

III Victoria maxima (‘Den största segern’)

Den tredje [medaljen] föreställer Segerns gudinna, som trampar jorden under sina fötter, tillsammans med dessa ord *Victoria maxima* (‘Den största segern’).³³

Denna fransida skildrar för oss berömmelsen från hennes segerrika regeringstid och från hennes ärofulla abdikation. Sverige har räknat åren i denna ärorika regeringstid blott genom antalet segrar och dess sällhet. Denna stora drottning hembar så många berömda segrar på land och till havs över sina fiender att hon genom dem utvidgade sitt rike med åtskilliga stora och sköna landskap. Dessa hade ännu inte lärt känna den store Gustavs segerrika lagar, eftersom de var förutbestämda till äran att intagas blott av denna ojämförliga drottning och att åtnjuta sällheten att lyda under henne. Men all denna berömmelse står tillbaka för det ärofulla i drottningens abdikation. Vid detta storslagna tillfälle segrade hon över sig själv i den mest lysande av segrar genom att trampa jorden under sina fötter. Det är också denna seger som förtjänar kallas den allra största, *Victoria maxima*.

IV Ne mi bisogna ne mi basta (’Den [världen] är varken nödvändig eller tillräcklig för mig’).

Den fjärde medaljen föreställer Världen tillsammans med dessa ord *Ne mi bisogna ne mi basta*.³⁴

Detta tänkespråk har mötts av ett allomfattande bifall i Italien och i Frankrike, där man beundrar det som varande det allra vackraste av alla tänkespråk som någonsin uttänkts.

En skönande säger att tänkespråket passade lika bra åt Alexander den store som åt filosofen Diogenes. Det var den frejdade Bellori, drottningens antikvarie, som fick detta lyckliga infall, och det måste tillstå att det inte finns något mera sant.³⁵ Men för att kunna få en mer upphöjd och rättvisare uppfattning om detta tänkespråk är det även nödvändigt att höja sig upp över Alexander och Diogenes som till sin egen olycka inte förstått dessa viktiga sanningar.

Det finns ett ganska vanligt talesätt i Italien som lyder, *O non basta, o non bisogna*. Drottningen har av det talesättet velat göra det allra vackraste och mest enastående tänkespråk som någonsin existerat och som i två ord innehåller den allra högsta och sannaste filosofin.

Alla människor är av egen erfarenhet överens om att världen, och allt som den rymmer, inte är i stånd att tillfredsställa dem. Det finns i människan ett innehåll som ingenting kan fylla. Man kan utan att vara obetänksam vara övertygad om att världen ej är tillräcklig för någon enda människa. Erfarenheten och bevisen därpå är uppenbara. De som idag är i besittning av de skönaste och de största kungarikena i världen, är de nöjda? Den allra störste av konungar som nu har herraväldet över Asien, lika väl som alla de som

fordom varit i besittning av dessa stora och vidsträckta riken, var de nöjda eller skulle de ha varit mer tillfredsställda om de ägt resten [av världen]? Nej, det finns ingen människa alls som varit det, eller är nöjd med sitt öde. Vem är så inbilsk att han vågar smickra sig med att hoppas erövra världen, eller ha förmågan att kunna regera den. Det är att känna sig själv dåligt att intala sig det. Men alla människor är i stånd att förakta världen, om de blott visar en smula ädelmod, och de bör förakta den för att göra sig förtjänta av sitt himmelska ursprung. Om man vore bekant med de bekymmer och sorger som åtföljer Storheten, en storhet som är känd blott av dem som äger den, skulle man få upp ögonen för dess falska sken, och mannen av folket skulle inte avundas de höga herrarnas ställning, de som aldrig är nöjda.

Det händer till och med, genom en besynnerlig orimlighet, att De store ofta avundas friheten och den enskildes ro. Rädslan och bekymren är oskiljaktiga från den stora rikedomens, som inte ger någon tillfredsställelse vare sig åt andra eller åt en själv, hur förmånlig den än må vara. Man skattar sig aldrig lycklig i det stånd man befinner sig hur lyckligt gynnad man än är. Man tror sig alltid finna lyckan någon annanstans och man söker förgäves det som inte står att finna i denna lägre tillvaro. Den stora Rikedomens blir lika out hårdlig för människorna som olyckan, ty sorgen har makt över dem mitt i lyckans stund. Lägg därtill slutligen att man förr eller senare måste lämna allt, ty döden gör alla lika. Tiden utplånar namnet; rikedomens, storhetens och äran är blott skuggbilder som försvinner likt drömmar. Hur långt livet än blir varar det så kort tid att allt som händer under det inte förtjänar att beaktas.

En människa som bara skulle tillbringa en enda natt på någon angenäm plats, skulle hon tycka om det? Skulle hon kunna uppskatta den kungliga rätt som erbjöds henne, när man gjorde henne till herre över alla nöjen, rikedomar, och alla andra förnäma saker, om hon blott fick njuta den under en enda natt? Och skulle hon inte anse sig olycklig att bara äga dem så kort tid? Denna eftertanke skulle vara i stånd att förgifta all sällhet. Låt oss till och med anta att det i världen fanns en människa, som var erkänd av alla och genom ett allmängiltigt gillande var värdig att härska över människosläktet, och som man genom ett oerhört mirakel satt i besittning av hela världen. Skulle denna människa inte bli olycklig i samma ögonblick hon insåg omöjligheten att njuta av sin ställning att äga världen och att behålla framgången. Denna skulle bara tjäna till att hon skulle dö mer olycklig än andra människor ty slutligen måste man dö. Makten, storheten och sällheten förskonar oss inte från detta, de skall försvinna tillsammans med allt det andra. Man måste gå naken in i evigheten. Där finns det sanna tillståndet för en själ som inte vare sig misstar sig eller smickrar sig själv, vilkens begär inte kan vara tillfredsställt med allt det som har en ände. Den själen känner sig vara skapad för någonting mycket större än hela världen, som inte kan vara det enda föremålet för dess önskan. Endast denna önskan har något som kan förse själen med fullheten och vilan. Dessa stora sanningar, att världen inte räcker till för en själ skapad för evigheten, övertygar alla människor som är i stånd att uppskatta dem. Man blir övertygad om detta av världen själv som tvingar alla människor, somliga tidigare och andra senare, att få erfara dessa sanningar. Lyckliga är emel-

lertid de som inte väntar till sin sista stund att övertygas om sanningen. Och det är i det närmaste vad *Non mi basta* betyder.

För att göra rättvisa åt den andra delen [av tänkespråket] skall man utan tvivel ytterligare bry sig något litet om det. Hur är det möjligt att kunna avhålla sig från världen! Vem kan utan djärvhet säga *Ne mi bisogna*? Hur stoisk man än är, kan man inte avhålla sig från världen och det hundratal saker den innehåller. Till och med Diogenes ägde en kappa, en skål och en tunna. Det finns hundra ting som vi oundgängligen behöver. Vi har en kropp som vi tvingar till tusen nödvändiga saker. Vår samhällsställning, andra människors mening och till och med vår egen, förser oss med tusen nödvändiga saker till vår olycka. Vem vågar alltså säga *Ne mi bisogna*?

Jag tillstår att det är omöjligt att undvara en oändlig mängd saker som är nödvändiga för att leva, men man behöver bara Gud för att dö. Och det är i denna mening man utan djärvhet kan säga *Ne mi basta ne mi bisogna*.

För att göra bekant att jag inte påstår något utan grund, när jag talar om de erövringar drottningen gjort under sin regeringstid, skall jag nämna dem: de två pommerska hertigdömena och dess inkomster, furstendömena Bremen och Verden samt Wismar med dessas inkomster, landskapen Halland, Ösel, Jämtland, Härjedalen och Gotland, som fordom var ett stort kungadöme. Dessa stora riken har inte erövrats av någon annan än drottning Kristina som för alltid har stärkt dem till fredliga besittningar i Sverige genom Westfaliska freden och freden med Danmark. Hon skrev under dem med sådana fördelar och berömmelse, under skydd av sina segerrika arméer, som då pålade nästan hela Europa

sina triumferande lagar. Hela världen vet detta. Och det är orsaken till att man inte mindre skall beundra denna upphöjda och stora drottningens berömmelse och lycka än man skall beundra hennes heroiska själs måttfullhet och storhet. Hon har också erövrat många andra landskap från sina fiender och lämnat dem åter i en tid, när

ingen var i stånd att tvinga henne till det. Ingen-ting annat kunde motsätta sig hennes makt än hennes blotta måttfullhet och ädelmod, som tog i sin vård ständigt och så stolt hennes vänner och allierade, att det inte fanns en enda som inte er-for de gynnsamma effekterna.

Noter

1. Citatet återges efter Carl Bildts utgåva av Kristinas "Explication des quatre dernières médailles de Christine auguste, reine de Suède", tryckt i *Les médailles romaines de Christine de Suède* (Rome, 1908) p. 113: *Mille talents, mille vertus, mille belles et rares qualités qui forment le mérite extraordinaire de sa personne sacrée, furent les trésors qu'elle emporta avec elle* — —.
2. Bildt, ibidem p. 98: *La reine a voulu marquer par ses quatre médailles, comme en abrégé, toutes les grâces du Ciel les plus singulières qui rendent sa vie le sujet de l'étonnement et de l'admiration de tous les siècles.*
3. R.A., Azzolinosamlingen, K 432; se även *Christina: drottning av Sverige*, Nationalmusei utställningskatalog 305 (Sthlm, 1966) p. 333 f. no 784–787.
4. Azzolinosaml., ibidem; jfr Bildt, ibidem p. 97.
5. Om Azzolinos spioneri för sin egen eller Vatikanens räkning, se Sven Stolpe, *Kristina-studier* (Uppsala, 1959) särtryck ur *Credo, katolsk tidskrift*, 1959:4, p. 214.
6. Se not 1 och 3 ovan.
7. Om Lejonet från Norden, se Johan Nordström, "Lejonet från Norden" i *De yverbornes ö: sextonhundratsstudier* (Sthlm, 1934); devisen *Nec sinit esse feros*, uttyds: *Hon tillåter dem (lejonen) ej att vara vilda*, det vill säga hon tämjer dem.
8. Bildt, ibidem p. 87–90 och plansch XI; vad de fyra lejonerna på medaljen betyder har diskuterats: a) att Kristina är herre över de fyra temperamenten eller över fyra passioner; b) mitt eget förslag är att de representerar hennes fyrfaldiga lejonkaraktär: 1. att hon är ett kungligt lejon; 2. att hon är Lejonets från Norden dotter; 3. att hon är ett astrologiskt lejon, vilket hon säger sig vara i förklaringen till de fyra medaljerna; 4. att hon är det gula lejonet i alkemin, som Kristina ivrigt sysslade med i Hamburg och Rom. Det gula lejonet är liktydigt med guld; om Kristina som alkemist, se Carl Bildt, *Svenska minnen och märken i Rom* (Sthlm, 1900); se även min egen bok, *I Lejonets hjärta: drottning Kristina och stjärntydarna*, som utkommer år 2000.
9. Sven Stolpe, *Drottning Kristina* (Sthlm, 1960–61; 1966) p. 368 noten, 313 noten.
10. Bildt, *Les médailles romaines*, p. 110–113 och plansch XV; jfr Stolpe, *Drottning Kristina*, p. 368.
11. Bildt, ibidem p. 112: *Le soleil est la plus admirable des créatures visibles, et son éclat n'est ni faux, ni emprunté. Il éclaire, il échauffe, il est la joie de tout ce qui le voit. Ces grandes qualités conviennent si parfaitement à la reine, que l'envie même n'oserait les lui disputer.*
12. Bildt, ibidem 107–110 och plansch XIV.
13. *Svenskt biografiskt lexikon* uppger den 7 dec.; så gör även Gustav II Adolf i notifikationsbrevet (se

- Christina, *Självbiografi och aforismer*, Sthlm, 1957, p. 117 not 23).
14. Kristina uppger den 8 dec. (se Christina, *Självbiografi och aforismer*, p. 23).
 15. Bildt, ibidem, p. 108: *Par ce revers la reine a voulu exprimer son heureuse et glorieuse naissance et la force de son étoile dominante, étant née sous l'ascendant du Coeur du Lion avec la Fortune* — —.
 16. Se horoskopbilden.
 17. Bildt, ibidem, p. 113 (första delen av citatet återges i not 1 ovan) och p. 108 f.: — — *les grandes et héroïques vertus, les talents dont le Ciel l'a comblée, les grâces qui l'accompagnent, la gloire et le mérite de sa personne sacrée et la félicité de son règne incomparable, sur lequel le Ciel versa à pleines mains toutes les bénédictions d'une si éclatante et singulière manière* — —.
 18. Elis Essen-Möller, *Drottning Christina: en människostudie ur läkaresynpunkt* (Lund, 1937) p 103.
 19. Stolpe, *Drottning Kristina*, p. 374.
 20. Stolpe, ibidem p. 376.
 21. Om patologisk narcissism, se Johan Cullberg, *Dynamisk psykiatri i teori och praktik* (2. uppl. 1988) p.145–147; den narcissistiska personligheten karakteriseras av 1. en grandios självbild med en djup längtan efter beundran; 2. extrem självcentrering och brist på empati; 3. oförmåga att vara beroende av någon; 4. stark avund mot människor som har något som man själv saknar: dessa idealiseras eller nedvärderas därför våldsamt.
 22. Bildt, *Les médailles romaines*, p. 98–119; titeln *augustus*, den upphöjde, majestätiske eller gudomlige var en hederstitel som tilldelades Caesars efterföljare. På samma sätt tilldelades *augusta* kejsaren gemål, mor eller syster och motsvarar betydelsen av kejserlig majestät eller höghet. Tyska kejsare tog sig titeln *augustus* under medeltiden.
 23. Bildt, ibidem, p. 98.
 24. Soldani var 23 år 1681.
 25. Om Kristinas kön och utseende, se min artikel ”Drottning Kristinas gudomliga metamorfos: Från intersexualitet till mansblivande” i *Fenix: tidskrift för humanism* 1997:2.
 26. S. C. uttyds *Senatus consulto* av Bildt, p. 100, noten.
 27. Kristina betonar på flera ställen i sina skrifter att hon är ”drottning av Guds nåde”, det vill säga att hon fått sin ställning av Gud allena. Hon stod därför över alla människor och var bara ansvarig inför Honom; jfr det statsrättsliga uttrycket *A deo rex, a rege lex* (Av Gud konungen, av konungen lagen) vilket tillskrivs Jakob I av England.
 28. Bildt p. 107–110 och plansch XIV.
 29. Triangelaspekt i astrologin, som betraktade himlens rörelse ur geocentriskt perspektiv, betydde att två planeter stod 120 grader från varandra i Zodiakens cirkel. Lyckopunkten, som Kristina nämner i detta fall, befann sig alltså 120 grader från solen och månen i hennes horoskop (se horoskopbilden).
 30. Det förvrängda italienska citatet är hämtat från Petrarcas *Trionfo della Castita*, v. 177; en alternativ översättning är *Solen föddes till triumfer och riken*; jfr Bildt p. 109 noten.
 31. Bildt, p. 110–113 och plansch XV.
 32. Kristina gör Ludvig XIV, Kung Sol, rangen stridig om att liknas vid solen.
 33. Bildt, p. 113 f. och plansch XVI.
 34. Bildt, p. 114–119 och plansch XVII.
 35. Gio. Pietro Bellori.

En sons minnen av S. G. Hedin

– hämatokritens konstruktör

GÖRAN HEDIN

Det underlagsmaterial som här och nu – i min bostad i Luzern hösten 1997 – står mig till förfogande när det gäller S. G. Hedins föräldrahem är en nedteckning av hans kusin C. G. Zachrisson, hemmansägare i Alseda socken. När denna gjordes var endast ett av barnen i Bäckagården, en dotter, kvar i livet. Jag återger den här i dess helhet, så när som på några oväsentliga detaljer:

”Kyrkvärden Sven Gustafsson och hans hustru Maja Lisa Andersdotter Åkershult i Alseda socken egde förutom Bäckagården, som de bebodde, även Bekaryd och Grönakärr i sambruk. Om det senare var gårdslott eller torp, vet jag inte, men jag minns en rätt stor logbyggnad, vari skörden inbärgades. I manbyggnaden bodde Nils Peter och hans hustru Maria, troget arbetsfolk, pålitliga. Till Bäckagården hörde därtill Lertorpet, en utmark utmed Emån. God slåtter och skogsmark. Här bodde bl.a. Pettersson-Trolle, med hustru Kristin.

Bäckagården ligger i Alseda kyrkby öster om Vetlanda och Sven Gustafsson med hustru voro gudfruktiga och kristna i detta ords verkliga betydelse och tidens sed. Morgon- och aftonbön och levnad därefter, stillsamma och saktmodiga, sparsamma utan snålhet. Som sådan blev han kyrkovärd, huru länge han tjänstgjorde är mig obekant. Men titeln och värdigheten hade han så länge han levde. Makarna Gustafsson hade åtta vuxna barn, sex söner och två döttrar. Alla sönerna gingo studievägen, utom en, som i sinom tid övertog fädernetorvan och var därjämte poststationsföreståndare i Alseda.

Huru Sven Gustafsson kunde klara ekonomin och hålla sönerna i läroverk, samt i deras ställe ha lejt arbetsfolk, är mig en gåta. Men förklaringen torde ligga dels i egen arbetsförmåga och dels att gårdarna hade varierande jordmån från torr och varm ’rågjord’ till humusrika mossar. Blev ej skörd på ena, så bar den andra delen. Detta är också en del av Herrens välsignelse. Och det behövdes. Alla skulle ha kläder, över- och

underkläder, strumpor m.m. Det ville något till att rusta ut 'pojarna' för hela skolterminerna; Wäxiö låg långt borta den tiden, utan andra kommunikationer än landsväg och hästskjuts.

I Wäxiö hölls skolhushåll för pojkarna härifrån socknen. Förutom Hedinarna var det Gustav i Mederyd, senare folkhögskoleföreståndare i Södra Vi, riksdagsman och läroboksförfattare under namnet Gustaf A. Aldén, samt inspektor Palms söner på Kleva bruk. – Då julen nalkades fingo de komma hem på jullov tills vårterminen, då bar det av igen. Så tullades hemmet på ungdomen men i gengäld fick hemmet en viss förfining och rutin. Nya friska fläktar förde de unga med sig hem, men flärdfriheten och enkelheten var och förblev bofast i hemmet – hemmet dit alla längtade och där de trivdes så väl. I minnet ser jag Farbror (min fars svåger) huru han på äldre dagar vitlockig och rak, utförde vårsådden å en åker intill gården. Bredsådd. Liksom smekande varje korn i 'kartet' med ögonen, gick han stilla fram och åter med såskäppan, en bild av ro och tillförsikt, med det böljande gråvita skägget fladdrande i vinddraget.

Av sönerna blevo den äldste och yngste postmästare, en tredje blev förvaltare vid Hylte bruk, en fjärde, Sven Gustaf (1859–1933) professor i medicin i England och Uppsala, en femte v. häradshövding och rådman i Eskilstuna och en sju, som nämnts förut, stins vid Hvetlanda-Målilla järnväg, då denna sent omsider kom till stånd. – Mycket vore att tillägga men det sagda får vara nog f.n.

10/2 1949

C.A. Zachrisson¹

En av de slutsatser som ger sig i denna Z:s koncentrerade och väsentliga – och ställvis poetiska – berättelse är, att Sven i Bäckagården måste ha varit en förhållandevis välbeställd bonde. Mer låter inte sig säga utan tillgång till bouppteckningar och liknande material.² Naturligtvis – det gällde ju alla den tidens jordbruk – var det i huvudsak fråga om naturahushållning, där alltså köp och försäljning i byte mot pengar spelade en helt underordnad roll.

Den ekonomiska belastning som pojkarnas uppehälle under lästerminerna i det avlägsna Växjö medförde, måste som Z. låter förstå, ha tagit sig uttryck på mer än ett sätt. Sålunda måste ju Sven Gustafsson använda "lejt arbetsfolk" för sådant arbete på gården, som han eljest skulle ha klarat med hjälp av sina söner. I detta sammanhang är emellertid att nämna, att det hette att det i socknen skulle ha funnits en rik gumma, som inte hade något emot att låna ut pengar till Bäckagården för just sådana ändamål.

Om färderna till skolan och om skolpojkåren i Växjö kan man läsa närmare i en minnesbok, som den nämnde Gustav A. Aldén gav ut 1927. Bokens titel var *Hemma och i Uppsala*. Värt att understryka kan vara, att den sträcka som fäderna uppe i Östra härad hade att skjutsa sina pojkar på den tidens krokiga och backiga vägar måste ha varit dryga sextio kilometer, antagligen två dagars körning. Vagnen – eller släden – var på vägen ned till Växjö dessutom lastad med så mycket proviant, "förning", för den kommande terminen som man kunde få med sig. Hemma hos inackorderingstanten i Båtmansbacken tycks det största mötande problemet ha varit uppvärmningen av det rum, där Alsheda-pojkarna skulle inkvarteras. Lösningen kunde bli, att de

två och två fick dela säng, att "ligga skafötters", som det hette. Det blev i så fall två skilda sätt att spara pengar och energi i den tidens knapphets-samhälle.

Det som hände när Bäckagårdsbarnen ömsade skinn var ett typiskt exempel på hur snabb ståndscirkulationen vid den tiden var. Bland västeuropeiska länder satte industrialiseringen, som ju var motorn bakom det hela, jämförelsevis sent igång i Sverige. När den väl hade börjat gick den emellertid här så mycket fortare, så ock ståndscirkulationen. En omständighet värd att notera kan vara att Maja Lisa Andersdotter (som ju fick en son som blev professor i London) själv var halvt analfabet. Hon kunde läsa tidning – och gjorde det gärna – men skriva kunde hon inte. (Folkskolestadgan kom 1842. Farmor var född omkring 1830.)

Men ändå måste, menar jag, det extrema fallet Bäckagården, med storskolegenomgång av hela fem av sex pojkar – kvinnorörelsen kom först senare – också ha haft någon ytterligare förklaring än denna allmänna. Det mest sannolika är, att den förklaringen var prästen. Inte bara det att Bäckagården var granne med prästgården. Dessutom var ju Sven Gustafsson kyrkvärd. Pojkarna såg kyrkoherden troligen varje dag. Och han har, menar jag, bedömt att det var gott gry i dem. Dessutom visste han besked om var storskolan fanns – han hade ju själv gått där. Att Växjö annars inte var något särskilt konkret begrepp i Alseda var f.ö. inte så märkvärdigt. När kyrkoherden gjorde sin bedömning – och kanske var det också han som förmedlade kontakten med den rika gumman – hade enligt uppgift bara en enda telning från socknen någonsin gått

igenom en så märklig skola, som låg så långt bort.

När min äldste farbror och en klasskamrat till honom alltså skulle skjutsas till Växjö (jag stöder mig här på vad en senare latinprofessor i Uppsala – f.ö. även han barnfödd i Alseda – berättade för mig 1934), så menade kyrkoherden att det ju vore lämpligt ifall pojkarna, när de kom till storskolan, också vore försedda med efternamn. Det hade man i städerna. Sagt och gjort. Så tog han socknens namn – på den tiden stavat Alseda – och bröt det i två bitar. På det viset fick den ene pojken heta "Aldén". Och den andre "Hedin".

Om pojken Svens år vid Katedralskolan i Växjö vet vi egentligen bara, att de resulterade i bokpremier, alltså i goda betyg. Och så blev det Lund. (Hans matrikeluppgifter utvisar emellertid, att han faktiskt avlade sin första akademiska examen i Uppsala; orsaken därtill vet man inte.)

Undervisningen vid universiteten finansierades i den bemärkelsen av staten, att de ju drevs med statsmedel, även om det i vissa fall kunde förekomma kursavgifter. Och varifrån fick sedan en student, som inte hade något extra stöd i ryggen, sina pengar till uppehållet? En viss roll spelade stipendieväsendet, alltså avkastningen av donationer från sådana f.d. studenter, för vilka det hade gått väl i livet. En annan roll spelade inkomster av privatlektioner. Det var alls inte så ovanligt, att en student över sommaren tog plast som "informator". En sådan uppgift var alltså att läsa upp skolpojkar, vilka inte vid läsårets slut blivit godkända för flyttning.

Till det som Sven gärna erinrade sig från de många Lundaåren hörde det Callmerska matlaget, där han intog sina måltider till långt in på

nittitalet. Kontakten med värdinnan vid Tomegapsgatan, fröken Hulda Callmer, upprätthöll han så länge han levde. Aktiv utanför vetenskapen var han som studentsångare. Belagt finns deltagande från hans sida vid en omfångsrik turné över nästan hela Götaland, liksom också vid Studentsångarföreningens på sin tid mycket omtalade framträdande i Paris.

I Lund disputerade Sven i kemi 1886. Han blev också docent. Och redan då måste han, 27-årig, såvitt jag förstår, ha sett en professorsstol som sitt naturliga mål. Ett sådant mål var emellertid inte alltid så lätt att nå i rimlig tid. Också vetenskapligt var Sverige ett mycket litet land. I ett ämne som kemi fanns vid universiteten allt som allt kanske tre eller fyra lärostolar. Och när han betraktade åldersfördelningen av dem som då satt på dessa stolar, var denna ur hans synpunkt allt annat än gynnsam. Vad gjorde han då? Jo, då satte sig docenten i kemi såsom med. stud. återigen på en hård bänk. Och efter ytterligare sju år var han färdig med doktorsavhandling i den nya fakulteten. Han blev återigen docent, nu i medicinsk kemi. Men i det ämnet visade det sig ur hans synpunkt vara samma fel på åldern bland professorerna ute i landet. Från 1895 och fram till sekelskiftet tjänstgjorde han som laborator – ett slags andra gradens professor – i experimentell fysiologi.

Innan vi i dessa biografiska anteckningar lämnar Hedins läro- och tillväxtår i Lund ska emellertid här något sägas om det som visat sig längst – d.v.s. ända till idag – leva kvar av Hedins vetenskapliga prestationer. Jag åsyftar här den på centrifugalkraften byggande hämatokriten. Denna uppfinnings syfte – som också uppnåddes – var att möjliggöra undersökningar av de röda blod-

kropparnas osmotiska förhållanden och blodkroppsmembranens genomsläpplighet (enligt professor Gunnar Blix i en sammanfattning av S.G. Hedins vetenskapliga gärning, avtryckt längre fram i denna uppsats).

Sin första användning fann hämatokriten omkring 1890 på det av Hedin själv nyttjade laboratoriet i Lund. Ingenstans framgår om Hedin under konstruktionsarbetet möjligen även haft i tankarna att apparaten i fråga skulle kunna komma också till klinisk användning. (Den här spekulerande krönikören tror det för egen del inte.) Men så blev det ju i alla fall. Med den allmänna tekniska utvecklingen blev hämatokriten av senare konstruktörer successivt förbättrad. Det var ingen snabb vidareutveckling, men en framgångsrik. Med början under senare delen av 1930-talet – alltså efter sänkans införande och efter Hedins bortgång – kom hämatokriten till den kliniska användning som alltså i viss mån mundialt fortgår. Mera som kuriosum kan nämnas att apparaten för närvarande bl.a. används vid de blodprov som är nödvändiga vid dopingkontrollen inom dagens idrott. Åberopad har mätningssmetoden varit t.ex. i nyhetsmagasinet *Der Spiegel* (senast 1997:14, s. 133–136).

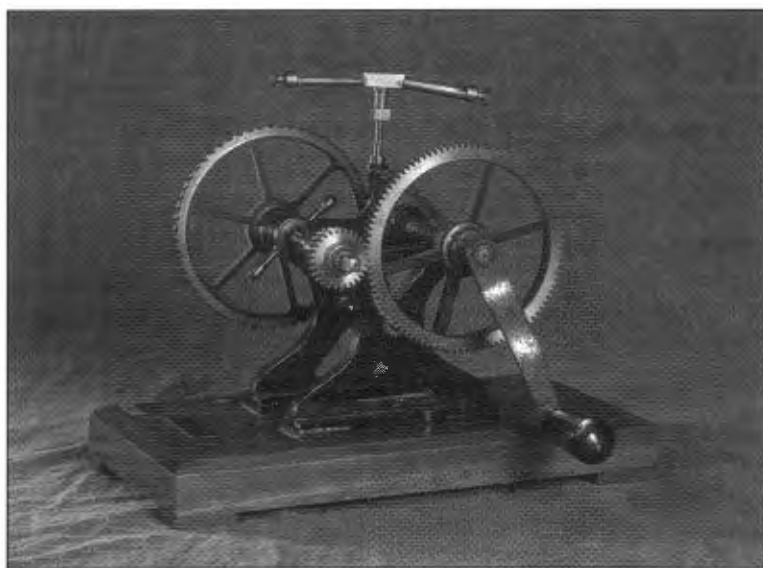
Tillbakablickande fäster man sig vid två ting: dels vid att föredragshållaren Hedin inte var mer än trettio år gammal vid presentationen av den nya metoden, dels vid att presentationen i fråga inte skedde i Lund utan i Uppsala (närmare bestämt inför Uppsala Läkareförening). Man bör då först erinra om, att Hedin ju vid det laget faktiskt hade disputation (och docentur) i annan fakultet bakom sig. Observeras bör även en av hans egna artiklar och att hans lärare i Lund, professor Magnus Blix (f.ö. far till Gunnar Blix)

några år tidigare just inför det ifrågavarande auditoriet hade meddelat resultaten av vissa preliminära försök och "förevisat den därvid använda apparaturen" – varvid det rimligtvis måste ha varit fråga om en ofärdig och odöpt föregångare till hämatokriten. Då Blix vid det laget ej funnit de vunna resultaten tillfredsställande, "har han därför uppdragit åt mig att anställa nya försök i samma riktning".³ Däri låg med största sannolikhet orsaken till, att hans redovisning, såsom i tidigare omgång varit fallet med hans lärares, blev förlagd till Uppsala.

Eftersom den vetenskapliga världen på Hedin's tid var så liten, kunde de som hörde dit, även internationellt, hålla ganska bra reda på varandra. Och så hände sig en vacker dag år 1900 att S. G. Hedin såg sig som handplockad chef för vad som hette den patologisk-kemiska avdelningen vid ett privat forskningsinstitut i

London. Dess namn var The Jenner Institute of Preventive Medicine – senare ändrat till The Lister Institute. Vid sidan av själva utmärkelsen för en fyrtioårig utlänning, hade förändringen två påtagliga fördelar. Den ena var att det här var fråga om en ren forskningstjänst utan krav på undervisning eller administration. Den andra att honoraret var ungefär dubbelt så stort som en svensk professorslön.

Om Sven under sina många och långa studieår varit hänvisad till att leva ytterligt sparsamt – med hans egna ord hade hans dittillsvarande liv varit "fullt av försakelser" – betydde detta alltså en enorm förändring och förbättring. I verkligheten var Sven emellertid liksom inte skapt för stora förhållanden. Hela hans inställning till tillvaron var präglad av återhållsamhet. Det kan naturligtvis kallas en utilistisk inställning. Hade

*Hämatokritcentrifug enligt
S. G. Hedin, 1889. Medicin-
historiska museet, Uppsala.*

man anskaffat någonting – jag talar här som hans son – skulle man alltid vara beredd att svara på frågan: "Vad skall nu detta vara bra för!" Lyx var för honom nästan ett fult ord. Och lyxtröskeln var låg.

Men hans sparkonto växte inte nämnvärt i London. Han tänkte på sin gamla mor i Småland – änka sedan femton år – och han lät bygga ett litet boställe åt henne, alldeles intill Bäckagården. Och han kände – fortfarande ungkarl – en förpliktelse att dela med sig av sitt överflöd till dem av sina syskon, mot vilka ödet inte hade varit lika gunstigt. Hur många av sina brorsbarn som han på något vis stödde i deras utbildning är det ingen som vet.

Att hans forskning i London var framgångsrik lät sig utläsa om inte av annat så av de vetenskapliga skrifter som han och hans medarbetare på avdelningen strödde ikring sig. "Och slutligen har jag ingen anledning att antaga, det man här önskar blifva mig qvitt." Så skriver han 1903 i ett brev till sin kontaktperson i medicinska fakulteten i Lund för att underbygga ett beslut som han "känt som mera påkostande än något tidigare i mitt liv". Vad han åsyftade var "nej tack" till professuren i hans eget ämne i Lund. Han hade alltså faktiskt sökt den tjänsten. Och han hade placerats i första förslagsrummet. Men sedan hade han åtrat sig.

Motiven som han angav i svaret på det vädande brevet var, att det gick bra med arbetet i London och att allt sammantaget det skulle bli svårare för honom "att tillfredsställande sköta platsen i Lund än platsen i London". Vad han därmed ville ha sagt var, som nämnt, att han ju i London varken hade några administrativa uppgifter eller behövde ägna tid åt undervisning.

Antagligen hade han ytterligare ett – inte i brevet redovisat – skäl till att han återkallat sin ansökan till Lund. Han visste, att institution och apparatur var mer moderna på annat håll i Sverige, nämligen i Uppsala. Den pensionering som där förestod skulle visserligen dröja några år. Men han satt ju verkligen inte i sjön.⁴

Även om vår man (som hade övergått till att låta kalla sig "Gustaf" och att skriva sig "S. G. Hedin" – detta för att undvika förväxling med forskningsresanden Sven Hedin) ju inte var någon särskilt utåtriktad person, måste han i varje fall ha varit öppen för det kulturella utbudet i London. Studentsång gavs det visserligen inte där. Men opera och konserter – troligen hade han samma favoriter som den tidens folk i övrigt, i hans fall främst Wagner och Grieg – stod högt på hans sympatilista. Det kunde om inte annat avläsas i hans intresse för de grammofoninspelningar, som på äldre dagar anskaffades av de yngre medlemmarna av hans familj.

Upptakten till professorsn äktenskap med sjukgymnasten fröken Sanne (om andra relationer vet vi ingenting) gavs i London. Hur det började? Därom har min mamma, alltså Gunhild, berättat följande. Hon och några av hennes kurskamrater från Gymnastiska centralinstitutet i Stockholm, som alltså i likhet med henne hade lämnat Sverige genast efter avgången därifrån, bodde på ett och samma *boarding-house* i London. Och på söndagarna stod det fritt för andra svenskar, som arbetade i London, att komma och äta lunch eller middag där. (Pensionatet i fråga fungerade därvid, hette det nog så kvickt, som "home for lost dogs".) Det var alltså i sådant

sammanhang som Gunhild och Gustaf först träffades. Detta måste ha varit senast 1906 – med utgången av det året lämnade nämligen Gustaf sitt institut i England.

Gifta sig gjorde de först 1910. Om förklaringen till det långa intervallet kan jag bara ha gissningar. Min tro är, att mellanåren i fråga i verkligheten fanns belysta i en längre sparad korrespondens. Minns gör jag, i vilket av skåpen hemma som de med snören sammanhållna buntarna förvarades. Jag råkade vara på besök i Uppsala, då Gunhild någon gång kring år 1960 – vid den tiden alltså drygt 80-årig – löste upp knutarna, ögnade igenom breven och visade sig ha en ytterst bestämd mening om vad som fick sparas åt eftervärlden. Och vad som inte fick sparas. Jag bönade så gott jag kunde för de förmodade dokumenten. Jag förlorade.

Mer eller mindre hade dröjsmålet nog med parternas yrken eller tjänster att göra, i varje fall med Gustafs. När han på egen begäran hade lämnat The Lister Institute, visste han precis vad han gjorde. Han skulle ut och resa. Han skulle besöka andra institut inom sitt forskningsområde; odla vetenskapliga kontakter, fr.a. i Tyskland. Och så skulle ju den vittbekante medkemisten Olof Hammarsten i Uppsala snart passera 65-årsstrecket. Då skulle S. G. Hedin bli dennes efterträdare. Så som Hammarsten på sin tid blivit kallad till sin professur, och som Gustaf själv nära nog haft motsvarande kallelse till Lund (den som han alltså 1903 hade tackat nej till) så borde det väl fungera också i Uppsala.

Jag tror – detta är min högst personliga hypotes – att han helst *ville* bli kallad. Inte för utmärkelsens skull. Men i fall det kom till vanligt ledigförklarande, så skulle han ju behöva slå ut

sina medsökande och därmed bli orsak till andras motgång. Sådant ville han inte.

Men den gången blev det inte någon kallelse. I Uppsala hade han inte någon "Hausmacht". I Lund hade fakultetens medlemmar varit ense om att man ville han honom dit. Att något sådant skulle visa sig vara fallet i Uppsala syntes så mycket mindre sannolikt som den mäktige Hammarsten – universitetets rektor hade denne till råga på allt också varit – förmodats vilja se sin laborator (Carl Tore Mörner) som sin naturlige efterträdare. Så var det sannolikt nu inte. Men eftersom det visade sig att S. G. Hedin inte var ende sökande, kom förfarande med kallelse i vilket fall som helst inte i fråga. Därmed befann sig alltså vår hjälte just i den situation som han hoppats kunna undvika.

Det är inte svårt att föreställa sig känslorna i familjen Mörner efter det tydligen ganska ojämnna loppet. Därmed är vi ännu några steg närmre S. G. Hedin som person. Om inte så var han vad som nu kallas okontroversiell. Ett exempel, en illustration: S. G. Hedin hade hunnit gifta sig 1910, hunnit få sitt första barn 1911. Och vem tror läsaren bar barnet till dopet? Jo, det gjorde hustru Mörner, hon vars man blivit ratad (för att använda ett av den tidens onyanserade modeord) och som nu skulle få vänta på det slutliga uppstigandet i det riktiga professorsståndet under en halv mansålder.

Det fogade sig knappast så, att jag någon gång kom att föra några mera ingående samtal med medicinare som haft S. G. Hedin som lärare. Mitt indirekta intryck var, att – om man gör visst avdrag för hövlighetsmarginal hos mina sagesmän – det ändå kvarstår tillräcklig grund för att säga, att han var en god eller kanske mycket god

föreläsare. Att han när det gällde var god som talare kan jag själv vitsorda från nationssammanhang.

Tentamen ägde vid den tiden – hans professorsår i Uppsala var 1908–24 – alltid rum inför professorn själv. I Pappas fall hemma i bostaden, i Gamla Kemikum. Jag minns att han brukade vara ledsen de gånger han sett sig tvungen att spräcka en tentand. Hur han skötte sina amanuenser vet jag inte, men när de omtalades var det som en tillgång. Vad han starkast torde ha inpräntat hos dem måste ha varit det krav på noggrannhet som han alltid ställde på sig själv. Jag tror knappast att någon av dem var någon blivande forskare. Men däremot hände det att då och då dvaldes färdiga män som gästforskare på hans rymliga laboratorium. Bland dem skulle Hugo Theorell bli den mest prominente. En period under Första världskriget hade Pappa en japan som gästforskare, vilket inte torde ha varit så vanligt på den tiden.

Fanns det då något som kunde ses som ett gränsområde mellan hans yrkesmässigt vetenskapliga jag och hans mer privata intressen? Svaret på frågan är ja: det var Vetenskapssocieteten i Uppsala. Där var han under en osedvanligt lång period sekreterare. I den mån S. G. Hedins umgänge överskred gränserna för medicinska fakulteten, så var det f.ö. genom de kontakter som gavs i societetssammanhang. Då kunde han kliva ur sin roll som renlevnadsman och kosta på sig sådan "lyx" som eljest var främmande för hans dagliga jag.

När jag här och nu frestar mitt minne så hårt som jag kan tillåta mig: talade Pappa gärna om "gamla tider"? I varje fall inte så mycket som vi, hans efterkommande, skulle ha önskat. Ett an-

nat sätt att svara på frågan: om och när han gjorde det, så sköt han alltid sig själv i bakgrunden. Framför allt fick inget höras som kunde uppfattas som självberöm.

En gång hade han räddat en människas liv. Härom fick hans hustru och barn erfara långt efter hans bortgång. Någon gång på femtioalet ringer det på dörren hemma på Norra Rudbecksgatan 6 på Kåbo i Uppsala. En hövlig äldre person undrar om han kunde få tala vid professorskan Hedin. Det gäller en för honom viktig sak. Ett tack. Egentligen skulle det ha framförts för länge länge sedan. Och då till professor Hedin.

Men hur det nu var så hade det aldrig blivit gjort. Längre hade besökaren haft dåligt samvete, och han ville nu i alla fall framföra tacket ifråga till professorns hustru. En gång i sina yngre dagar hade han gått och ramlat i på djupt vatten, i en kanal. (Jag förmodar att det måste ha varit i Malmö; Lund har väl knappast ägt några farliga kanaler.) Och där skulle han, sade han, ha drunknat ifall inte sedermera professorn Hedin hade hoppat i och dragit upp honom. Vår mamma tänkte inte på att ställa några frågor; inte heller om den räddades namn. Men det förefaller ganska osannolikt, att historien skulle vara uppfunnen. Och sannolikt är, att räddaren hade tyckt att det hela inte var något att orda om. Eller kanske rent av: en berättelse om det inträffade hade – och där var all försiktighet bjuden – kunnat uppfattas som skryt.

I den mån S. G. Hedins dater utanför forskandet varit kända var det, som antytt, p.g.a. apparatkonstruktionen som byggde på centrifugalkraf-

ten. Nu, ännu hundra år efteråt, är det f.ö. fortfarande ganska lätt att i anslutning till hans namn finna uppslagsordet "hämatokrit" ("hematokrit") i handböcker och facklexika. Han var alltså uppfinnare – och namngivare – till apparaten i fråga. Och än idag används hämatokrit-centrifugen av läkare och sjukhuslaboratorier på skilda håll i världen. Om sådant aldrig ett ord till hans familj.

I detta fallet har tystnaden emellertid sin förklaring. Nöten knäcktes som sagts redan vid 1880-talets slut. Ett stycke in på 1890-talet var i fackkretsar apparaten känd genom föredrag och uppsatser av konstruktören själv. "Utvecklingen" går emellertid inte alltid så fort. Sin kliniska betydelse fick hämatokriten först under 1930-talets senare del. Hedins berömmelse – han dog 1933 – är alltså på den punkten postum.

Ifall vi barn aldrig fick veta särskilt mycket om vår pappas vetenskapliga prestationer – naturligtvis i och för sig inte så märkvärdigt – fick vi än mindre veta om hans hjälp till mindre lyckligt lottade medmänniskor. Inte heller sådant är ju särskilt unikt. I Pappas fall hade återhållsamheten nog också på något vis att göra med hans främsta levnadsregel: "Man skall vara ödmjuk." När det gäller vetenskapen omsatt, i kravet på att man inte skulle vara "säker"; helst inte säker alls.

Betecknande var, att när hans krafter började svikta och han inte längre tillräckligt tydligt orkade se några vetenskapliga utmaningar framför sig så återvände han med förkärlek till sådant som han hade ägnat sig åt i sina unga dagar. De ting han publicerade allra sist, åren 1932 och 1933, var s.a.s. protokoll över hans kontrollförför med sitt eget vetenskapligt förgångna.

Detta är antagligen den mest konkreta punkten i min minnesbild: hans parkinsonliknande sjukdom ledde till att han inte själv var i stånd att hantera experimenten. Av samma skäl kunde han heller inte föra pennan. Han tog då med sin son till laboratoriet. Mina händer fick ställföreträda hans när det gällde att sköta provrör och brännare. Texten till sitt sista vetenskapliga arbete dikterade han för mig som sekreterare. Utan att eljest vara i stånd att ingå på en sådan sak skulle jag försiktigt vilja pröva den formuleringen, att här fanns ett slags dörröppning mellan naturvetenskapsmannens värld och den ödmjuka kristna människans.

De tidigaste minnena av min pappa har – hur förvånande detta än kan låta – med tidningar att göra. Hans begränsade intresse för sällskapsliv ledde inte till isolering. Han följde ordentligt med i inrikespolitiken. Hans omfattande utlandsvistelser – utöver de sex åren i England och vetenskapsresorna fr.a. i Tyskland – gav anledning och bakgrund till starkt intresse för vad som hände också utanför Sverige. Ständigt en rikstidning och en lokaltidning och därtill *Svensk tidsskrift*. Inte sällan gjorde Pappa dessutom en extrapromenad från Engelska parken och ned på stan för att köpa *Aftonbladet*. Större delen av detta nyhetsmaterial konsumerades vid högläsning utförd av honom själv, medan Mamma stoppade strumpor. Längre fram på kvällen övergicks det sedan till skönlitteratur och historisk litteratur, och då med hustrun som föredragande – f.ö. deklamatoriskt mycket bättre än mannen.

Valet av litteratur var väl för tiden och bildningsgruppen typiskt. Även om fadern var angelägen om att visa ett visst förakt för vad han kallade "romaneböcker". Vad skulle sådant vara

nyttigt till! Den sålunda proklamerade principinställningen ledde emellertid knappast till några praktiska konsekvenser. Om man i hemmet hade någon litteraturkritisk husgud så var det, här som i många andra jämförliga fall, Fredrik Böök. Skall jag ur minnet försöka plocka fram någon speciell favorit bland kulturessäisterna blir det nog Knut Hagberg. Och så var det Grimberg. Sammanlagt blev det ingen liten konsumtion. Mamma hann exempelvis med att under årens lopp bl.a. högläsa *Svenska folkets* (elvabandiga) *underbara öden*, liksom också senare samme Grimbergs mindre kända världshistoria.

Jag vet inte vad som lättast låter sig säga: att det är naturligt att ett försök till textporträtt av en förälder också skall utsäga något om föremålet som uppfostrare. Eller att skrivaren är jävig och därför skall hålla sig borta från sådant. Saken skall väl bedömas inte nedifrån eller uppifrån. Utan s.a.s. från sidan. I varje fall: i min systers och mitt fall var uppfostran definitivt inte "fri". Men "frihetlig". Med tidigt sikte på utvecklande av ansvarskänsla och självständighet.

Jag kan för min del svårigen underlåta att referera ett föräldrabeslut som hör hemma under den rubriken. Pojken hade inte fyllt nio år. Frågan var: skulle man låta honom fara ensam från sommarvistelsen på Västkusten och till Uppsala, innebärande bl.a. två tågombyten. Beslutet blev ja. Ett sådant förtroende från föräldrarna – och det självförtroende som på sådant vis byggdes upp – har, menar jag, haft betydelse för sonens hela liv.

För att här rättvisa skall bli gjord åt S. G. Hedin som forskare tillåter jag mig att återge något av det som på vetenskapligt håll på sin tid skrevs

Sven Gustaf Hedin (1859–1933).

om honom. Den uppsats jag valt författades av hans efterträdare (i andra led) i Uppsala, Gunnar Blix, och publicerades i *Kungl. Vetenskaps societets i Uppsala årsbok*, årgång 1939:

"Hedin som var smålänning till börd, hade börjat sina universitetsstudier i Uppsala. Här avlade han filosofie kandidatexamen men överflyttade sedan sina studier till Lund. Som lärjunge till kemisten C. W. Blomstrand licentierade han och disputerade 1886, på avhandlingen *Om pyridinens platinabaser*. Samma år erhöll han docentur i kemi. – Hedin slog därefter in på den medicinska banan. Jämsides med de medicinska studierna fortsatte han sitt forskningsarbete, som nu fick en mera biologisk inriktning. År 1893

hade han fullbordat sina medicinska studier och disputerade för medicine doktorsgrad på en avhandling om trypsindigestion. Hedin hade därmed beträtt ett område, enzymkemin, vilket längre fram kom att helt fånga hans intresse.

Under den medicinska studietiden påbörjade Hedin också de arbeten, som blevo hans förnämsta. En utländsk studieresa 1890–91 förde honom bl.a. till E. Drechsel i Leipzig. Denne hade just infört fosforwolframsyran som fällningsmedel vid studiet av proteinernas hydrolytiska klyvningsprodukter, och Hedin deltog i Leipzig i det arbete, som säkrade upptäckten av den först påvisade basiska aminosyran i proteiner, lysinet. – Efter hemkomsten till Lund lyckades det Hedin att ur fosforwolframsyrefällningar från vissa proteinhydrolysat isolera och identifiera ytterligare tvenne basiska aminosyror, argininet (1894) och histidinet (1896). (Det sistnämnda hade ungefär samtidigt och oberoende av Hedin upptäckts av Kossel.) – Härmed hade Hedin gjort en uppmärksammas insats på ett vid den tiden mycket aktuellt område och för alltid fått sitt namn inskrivet i den fysiologiska kemins historia.

Redan under sin medicine kandidat-tid hade Hedin å den fysiologiska institutionen i Lund fått överlämnad åt sig uppgiften att genom centrifugering i smala rör bestämma blodkroppsvolymen. I ett meddelande i Uppsala Läkareförenings förhandlingar 1889 redogör han för den för ändamålet konstruerade apparaten, som han gav namnet hämatokrit, en fortfarande brukad benämning på en alljämt använd apparat-typ. Med hjälp av hämatokriten genomförde Hedin grundläggande undersökningar över de röda blodkropparnas osmotiska förhållanden och blod-

kroppsmembranens genomsläpplighet. Dessa arbeten, vilka torde representera Hedins mest betydande forskningsinsats, offentliggjordes alla under loppet av 1890-talet. Han framstår genom dem också såsom en av pionjärerna för den vid denna tid hastigt uppblomstrande fysikaliska kemins tillämpning inom biologin.

År 1893 hade Hedin blivit docent i medicinsk kemi vid Lunds universitet, 1895 utnämndes han till laborator i fysiologi vid samma universitet. Vid skilda tidpunkter under 90-talet uppehöll han professurerna i medicinsk och fysiologisk kemi, resp. fysiologi därstädes.

Hedins betydelsefulla insatser på olika områden av den fysiologiska kemin föranledde 1900 hans kallelse till föreståndare för den patologisk-kemiska avdelningen vid Jenner institute of preventive medicine i London (nuv. Lister institute). Här återupptog han enzymforskningen, vilken han blev trogen under resten av sin levnad. Främst ägnade han sig åt utforskandet av de proteolytiska vävnadsfermenten, ett område på vilket han var en föregångsman. Outtröttligt och grundligt gick han här fram. Träget fortsatte han dessa studier under emeritus-tiden. Det sista arbetet offentliggjordes kort innan hans bortgång.

Hedins forskningsarbete präglas alltigenom av största vederhäftighet och grundlighet. Inga resultat, som ej flerfaldiga gånger prövats och kontrollerats, lät han gå till offentligheten. Sträng kritik och försiktighet i slutsatser utmärka ock hans arbeten. För sina vetenskapliga insatser röntes Hedin många erkännanden.

Som lärare var Hedin högt värderad. Hans lärjungar vittna om klarheten och formfulländningen i hans framställning, något som också går

igen i hans läroboksförfattarskap. Vida känd och högt uppskattad blev hans *Grundzüge der physikalischen Chemie in ihrer Beziehung zur Biologie*.

Hedin var som person tillbakadragen, försynt och älskvärd. Han gick sin väg stilla och rakt fram, hängiven och trogen sin vetenskap. De uppgifter utom hans specialområde, vilka han som akademiker fick sig anförtrodda, skötte han med största samvetsgrannhet och skicklighet. Han älskade föga offentligt framträdande, men nödd därtill skedde det med värdighet och säkerhet. – Den som hade förmånen att känna honom närmare gladde han ofta med en stilla humor, som inte sällan fick formen av en godmodig men träffande ironi. – Hedins personlighet väckte respekt och sympati hos dem han kom i beröring med.”

Så långt Gunnar Blix. Då, till skillnad från vad som gäller den vetenskapliga dokumentationen, tillgången till mera allmänt material som i fråga om S.G. Hedins person visar sig så knapp, har jag undersökt, ifall möjligen hans arbete som sekreterare i Vetenskaps societeten i Uppsala (protokollförningen) kunde erbjuda något av intresse. Så visade sig nu knappast vara fallet. Dock vill jag säga, att protokollen såsom tidsbild var väl värda att läsa. Jag kunde alltså i samband med genomgången inte underlåta att göra några anteckningar. Till det intresse det hava kan – det blev ju ändock litet av historia – tillfogar jag dessa som ett slags påbröd.

Vad som utrymmesmässigt tog mest plats i protokollet var sekreterarens anmälningar rörande societetens utländska ledamöter, vilket vill säga ingångna meddelanden rörande hädangångna samt, vanligen i anslutning därtill, valet

av resp. efterträdare. (De utländskes numerär har väl vanligen varit avsevärt större än motsvarande svenska.)

Ett annat slag av ärenden, som likaledes gjorde anspråk på stort protokollsutrymme, var på vilket sätt man skulle besvara de ganska talrika inbjudningar till societeten att låta sig representera vid högtidssammankomster vid sådana akademier och samfund, med vilka man upprätthöll officiella förbindelser. De medel man kunde tänka sig att disponera för sådana ändamål var ytterst knappa. Man kan riktigt se framför sig, hur ordföranden låter frågan gå runt bordet till de (vid tiden för Hedins tillträde cirka tio) närvarande ledamöterna: ”Det är väl inte möjligen så, att någon av Herrarna ändock har sina vägar...” Och sedan alla stilla ruskat på huvudet beslöts därpå, att representationen i fråga skulle klaras per telegram. Avstegen från detta förfarande var få.

”De närvarande”: av nämnda cirka tio var sju eller åtta en stamtrupp. Sekreterarens son minns de flesta till namn och utseende. Under ganska lång tid inleddes protokollets namnuppräknings av två ”hamrar”. Den ene p.g.a. sin ålder: Olof Hammarsten. Den andre p.g.a. sin rang: Hjalmar Hammarskjöld. Bland alla positioner som Dags far intagit i det svenska samhället hade han ju också varit statsminister. Om landshövdingen sålunda länge var en mycket aktiv medlem, så dök den andre tungviktaren i tidens Uppsala, ärkebiskopen Söderblom, bara upp en enda gång. Deltagande av svensk ledamot utanför Uppsala förekom praktiskt taget inte alls.

Syftet med societeten var, då som nu, inte minst att bereda den enskilde medlemmen tillfälle att hålla sig informerad om, vad andra kolle-

ger – professorer – just sysslade med i sina respektive vetenskaper. Och det förutsattes därvid att den erforderliga informationen levererades exklusivt av societetens egna ledamöter.

Att tillse att det verkligen fungerade på det viset var i första och sista hand en sak för sekreteraren. Det var denne som skulle se till att det inom den nämnda ramen alltid kunde uppbibras villig föredragshållare. Hur Hedin klarade denna uppgift kan den som skriver detta självfallet inte ha någon mening om. Någon övertalarnatur var han inte. Under hans första tio år som sekreterare steg emellertid närvarofrekvensen vid sammanträdena – vid oförändrat antal ledamöter – till ungefär det dubbla. Kanske kan det sägas, att detta delvis var en följd av den styrfart sekreteraren gav verksamheten. Även den mest skickade ordförande kunde ju inte rimligen inom den stadgemässigt fastslagna ramen av ett enda arbetsår hinna göra så mycket av vikt. Sekreteraren för sin del kunde i varje fall uppleva det som en belöning, att det blev betydligt lättare att värva föredragshållare. Han behövde inte så ofta som tidigare hoppa in som *Lückenbüsser*.

Man kan undra i vad mån föredragen brukar följas av en diskussion eller av frågor. Protokollet förräder knappast något på den punkten. Enstaka gånger heter det visserligen, att fungerande ordföranden efteråt hade hävt upp sin stämman. Dagens läsare är väl närmast benägen att förstå saken så, att denne hade gjort detta snarast för att skyla över tystnaden. Men då kan väl tilläggas som förmodan, att behovet av meningsutbyte i stället tillfredsställdes vid den efterföljande supén. På guldskrog.

Under den imaginära rubriken "övriga ärenden" förekom föga. Jag har vid min genomgång

gjort noteringar om två *items*. Det var i båda fallen vid tiden för Första världskriget. I det ena fallet är det sekreteraren, alltså Hedin, som tar ordet. Saken har samband med det ovan berörda: om vi ökar antalet (svenska) ledamöter, kommer vi att få lättare att finna talare till våra sammankomster. Huvudmotivet från motionärens sida är emellertid ett annat. När antalet vid universitet representerade discipliner ökar, borde detta rimligen avspeglade sig i antalet "rum" i societetens sektioner.

Det tillsattes *ad hoc* en tremannakommitté som fick i uppdrag att ta ställning till förslaget. Den gjorde så; var färdig redan till påföljande sammanträde. Det gällande antalet, femtio svenska ledamöter, föreslogs öka till sextio. Varför då inte en starkare ökning, något som tycks ha föresvävat förslagsställaren? Kommitténs svar: Det *skall* vara knappt om rum i Kungl. Vetenskapssocieteten i Uppsala. Det var ett villkor för behållandet av dess nivå och dess anseende i omvärlden. Sammanträdet beslöt i enlighet med kommitterades förslag.

Det andra ärendet jag har kunnat finna under Hedins sekreterartid berörde societetens funktionärer, alltså *secretarius* och skattmästaren. Till dessa utgick ett mindre arvode. En vacker dag tog en vänlig ordförande upp frågan, ifall det inte vore på tiden att underkasta dessa arvoden ny bedömning. Närmast föregående tillfälle då så skett var 1859. Tydligt blev det ingen diskussion. Men det blev ändring. Vad som dittills varit 300 blev nu 600 kronor per man och år.

De av Hedin förda protokollen är avfattade i ett slags disciplinerad kurialstil, av ett slag som låter sig användas för städade ändamål också idag. Vid

läsningen märker man att den stora stavningsreformen inte ligger så långt tillbaka i tiden. Pappa hade, vad han än skrev, en god penna. Det var bara i allra översta maktens närhet som han kanske kunde staka sig en aning. En av de få gånger då societeten klart ansåg sig böra låta sig representera var vid dess höge beskyddares, konung Gustaf V:s tjugufemåriga regeringsjubileum. Det beslöts att sekreteraren därvid skulle vara dess representant. Uppdraget utfördes. Kungen torde ha bett societetens talesman att ta med hans "nådiga hälsning" tillbaka till Uppsala. I nästa protokoll kunde man i varje fall läsa följande formulering: "H. Maj:t hade velat hava sin hälsning och sitt tack framfört till societetens ledamöter."

Noter

1. Otänkbart är inte att denna nedteckning är tillkommen på tillskyndan av författaren till denna uppsats. Mitt minne utsäger visserligen ingenting i det avseendet. Nedteckningen är som synes daterad den 10 februari 1949. Man kan här lägga märke till, att de båda längst kvarlevande av sönerna till kyrkvärden Sven Gustafsson hade avlidit under den närmast föregående månaden, alltså i januari 1949. Jag var närvarande vid begravningarna, vilka båda ägde rum i Alseda. Om jag känner mig själv rätt, måste jag ha bedömt det som angeläget att – nu när alltså inte någon av Hedin-bröderna längre fanns kvar i livet – om möjligt av någon annan person erhålla en nedteckning rörande föräldrahemmet i Bäckgården. Och så har – rekonstruerar jag nu – den saken kommit på tal mellan kusinen "Zachris" och mig. På min propå har Z. reagerat snabbt och positivt, rannsakat sitt minne och levererat det här återgivna resultatet kort efter den senare av begravningarna.
2. Av föremål som tillhört min farmor Maja-Lisa (död 1925) befinner sig tre i min ägo: en soppterrin i tenn, en klaffbyrå som mina kusiner i Alseda menar kan vara tillverkad av vår snickeribegåvade farfar Sven, samt en spinnrock som kan ha samma tillkomsthistoria. Man vet att farmor, tillsammans med sina hjälperskor på gården (se också C. A. Zachrissons nedteckning) själv spann linet och vävde det tyg som därefter användes för att sy kläderna åt alla pojkarna som skulle till storskolan.
3. Hedin i en av sina uppsatser i saken.
4. Här är det frestande att skjuta in en notis om ett brev, som var ytterligare ett tecken på att han redan på denna punkt i sitt liv var ett namn inom sin sektor av den vetenskapliga världen. Brevet avsändare var den världsberömda fysiologen Pavlov. Denne ville 1904 höra sig för huruvida Hedin kunde tänka sig komma till S:t Petersburg för samtal. Vi vet inte hur Hedin svarade. Till Ryssland for han i varje fall inte.

Claes Håkanson, smålänning, lundensare, Parissvensk, läkare (1855–1924): En kort, kulturhistorisk biografi.

ULF TORELL

Den håkanssonska släkten av hemmansägare, rusthållare och ryttare på ett skattehemman i byn Södra Skog i Ramkvilla socken, Jönköpings län, kan följas tillbaks till 1620-talet i kyrkböckerna. 1843 antogs Håkan Håkanson som elev i den första årskull, som utexaminerades från det nyinrättade seminariet i Växjö. Efter examen 1844 fick han genast tjänst i hemsocknen. Han blev Ramkvillas förste examinerade folkskollärare. Redan 1842 hade han förvärvat 1/8 mantal i Nygård inte långt från kyrkan i Ramkvilla. Sedan han hade byggt till stugan gifte han sig 1846 med hemmansägardottern Kjerstin Rylander från Asa i Kronobergs län. Den 8 januari 1855 gav hon livet åt deras tredje barn, en pojke. Gossen döptes av pastor Abraham Wickbom, som senare blev kyrkoherde och ryktbar domedagspredikant i Myresjö, till Claes Alfred Håkanson.

Claes växte upp i en syskonskara på fyra flickor och två pojkar. Att döma av de få vittnesbörd vi har från hans barndom och uppväxttid i hem-

met i Nygård rådde ett varmt förhållande mellan föräldrarna och barnen, även om Håkan Håkanson inte tvekade att tillrättaföra sonen med tidens hårdhänta metoder, när han sin föräldraplikt likmätigt fann detta påkallat. Om Claes' tidiga skolgång hemma i Ramkvilla är tyvärr heller inte mycket känt. Troligen var han elev hos fadern på 1860-talet, när denne under en del av året undervisade kyrkrotens barn i socknens första fasta skolor, som också var sockenstuga.

Närmaste läroverk låg i Växjö. I dess gymnasium med ursprung i den medeltida domskolan hade sådana storheter på kulturlivets område som Carl von Linné, Per Henric Ling och Viktor Rydberg varit elever. På 1870-talet hette skolan Wexjö Högre Elementar-Läroverk. Det låg vid början av Biskopsallén, som leder upp mot biskopshuset Östrabo, där skalden och biskopen Esaias Tegnér hade residerat ett tjugotal år från 1824 och framåt.

1870 provade Claes Håkanson in vid läroverket och blev antagen i andra klass. Han var då 15

år gammal. Under de närmast följande åren bodde han inackorderad på olika håll i Växjö. Det var inte lätt för Håkan Håkanson att skaffa fram pengar till sonens uppehälle. Höstterminen 1872, då Claes gick i 4-de klass, skrev fadern bl.a.: *"Oak-tadt det blifver dyrt, är jag likväl glad och rikligen belönad för min upppoffring så länge du förhåller dig väl och gör framsteg och flyr allt som ont synes; vandra och handla alltid som inför Guds ögon ... Föreana alltid med ditt trägna arbete trogen bön, då saknas aldrig mödans lön"*. Lite högre upp i klasserna bidrog Claes f.ö. själv till sitt uppehälle genom att läsa extra med några yngre gossar från välbeställda familjer. Håkan Håkanson upphörde dock aldrig med sina trosvissa förmaningar. I november 1874 skrev han, som själv var lärare, bl. a.: *"Jag upprepar åter vad jag förr sagt. Haf alltid Lärare i vördning; Ty frukta Gud, ära Konungen, lyda föräldrarna och vörda lärarena äro de första af människans dygder"*.¹

Länge hade fadern också all anledning att vara nöjd med sonens skolprestationer. Claes' betyg från höstterminen 1873 i 5:te klass med betygsöversikter har återfunnits. Hans betyg låg klart över genomsnittet i årskursen. Höstterminen 1874 blev Claes gymnasist. Det förefaller dock som om han inte tålde upphöjelsen. Läsåret 1875/76, då han gick i 6², sjönk hans betyg oroväckande. I juli 1876 fick Claes motta ett ovanligt öppenhjärtigt brev från sin vän och klasskamrat Wilhelm Porat, som sedan blev officer. Porat skrev bl.a.: *"Seså, bered dig nu, ty nu bryter ovädet lös ... Det bör väcka dig och komma dig att darra och känna din egen litenhet"*... Varför hade Claes fallit tillbaka sista terminen? Jo, det berodde på att han ofta hade varit skolsjuk, slarvat med läxorna och varit uppstudsigt mot lärare.

Han borde veta att sådant inte gick an så länge han var skolpojke.²

I 7¹ hade Claes slätstrukna betyg, t.o.m. underkänt i matematik. Han blev inte flyttad till 7² och redan i början av oktober 1877 begärde han avgångsbetyg från Växjö Högre Elementar-Läroverk. I likhet med några klasskamrater planerade han istället att läsa privat och gå upp i studentexamen som privatist, något som inte alls var ovanligt vid den tiden. Efter ett första misslyckat försök våren 1878 reste Claes och några andra Växjöynglingar till lärdomsstaden Lund i september 1878. Under hösten läste de för några lärare vid ett privatläroverk i staden. I december gick de upp i studentexamen som privatister vid Lunds Högre Elementar-Läroverk, som stadens urgamla Katedralskola med anor ända från 1085 kallades på den tiden. Den 5 december 1878 blev Claes godkänd i maturitetsexamen, som studentexamen då kallades.³

I februari 1879 återvände Claes Håkanson till Lund, nu för att stanna länge. Skollärarysonen från de enkla förhållandena uppe i småländska höglandet ville studera till läkare, en krävande och dyr universitetsutbildning, som normalt tog drygt tio år på den tiden.

Claes hyrde ett rum hos en välkänd "studentmamma", Sofi Aspegren på Annegatan 1. "Aspegrenianum" låg närmaste granne med Akademiska föreningen i hjärtat av det akademiska Lund. Claes hade bara några hundra steg att gå till Lunda-gård med "gamla akademien", d.v.s. Lunda-gårdshuset, med sitt berömda runda torn, vars spiraltrappa Karl XII skulle ha haft för vana att rida uppför under sin tid i Lund 1716–18, fast det förstås bara är en av många myter om "hjälte-kungen". På 1870-talet var huset universitetsbib-

Amanuens Claes Håkanson i Lund omkring 1885.

liotek. Alldeles i närheten låg "nya akademien", som kallades "Kuggis" därför att tentamina tidigare anordnats där. Det revs 1897. På Claes tid hyste "Kuggis" dock universitetets konsistorium och kansli. Dit gick Claes den 7 februari. För 50 öre, d.v.s. drygt 50 kr i 1998 års penningvärde, löste han ut ett pampigt studentbrev försett med universitetets berömda sigill från 1668 med bilden av ett liggande lejon med krona på huvudet, ett svärd i ena tassan och en uppslagen bok i den andra samt Virgiliusdevisen *Ad utrumque /paratus/*, "till bådadera beredd". Lejonet symboliserade universitetets lärare och studenter, som var beredda att försvara Skåne och de andra nyerövrade provinserna både med svärdet och med sin bokliga lärdom. Studentbrevet var inseglet på att Claes Håkanson nu var inskriven som student av Smålands nation vid Lunds universitet.

Innan Claes kunde vinna inträde vid den medicinska fakulteten måste han dock först avlägga s.k. medicinsk-filosofisk examen, som om-

fattade fyra terminers studier i botanik, fysik, kemi och zoologi. Detta gav han sig nu i kast med.

Claes Håkansons annotationsalmanacka för 1881 är bevarad. Hans anteckningar avslöjar att han inte precis isolerade sig i sin studerkammare med kurslitteraturen som enda sällskap – utom när han tentamensläste. Tvärtom deltog han med liv och lust i studentlivet, inklusive kårens nöjesevenemang.

Han besökte ofta kabaréer, konserter och teaterföreläsningar på Akademiska föreningens stora festsal och kommenterade sakkunnigt sina upplevelser i almanackan. Den 7 februari 1881 skrev han t.ex. om den kvinnliga huvudrollsinnehavaren i ett tyskt lustspel: *"I...! fröken Edith Mayer är en ganska täck uppenbarelse – men har det för en första älskarinna svåra felet att läspa"*. Lördagen den 12 mars noterade Claes, att han varit på sin dittills gladaste teaterafton. Det var: *"En soiré, som bjöd på en storartad dramatisk-musikalisk-deklamatorisk-pantomimisk-dansant galaföreställning"*. Om ett av de framförda styckena, "Miss Mix" i 3 akter av den amerikanske dramatikern Bret Harte, skrev Claes: *"... ett alldeles utomordentligt slipprigt stycke, som dock genom det präktiga spelet och den befängda parodin slog an på den glada publiken"*.

Claes deltog också gärna i sexor med fylle och spis i glatt lag på studenternas ineställen i Lund. Efter en lyckad tentamen tog han och kamraterna ibland som omväxling tåget till residensstaden Malmö. Efter en bättre middag på lyxrestaurangen Hôtel Kramer i februari 1881 anförträdde Claes sin almanacka: *"...Vi upppassades vid bordet av en neger. På aftonen kommo vi att skiljas åt. Jag blef alldeles solo, kom för sent till sista*

*tåget o hade ingenting i kassan. Det var då ingenting att göra än att promenera till Lund på quälls-
quisten. Det var ett kusligt månsken, vägarne voro
upppfrusna ... Kl 12 på natten uppnådde jag vårt
glada Lund, som då var försänkt i djup sömn. Här
och där syntes dock som vanligt en trupp studenter,
som voro ute på tjing la-la". Någon gång varje ter-
min brukade Claes och hans vänner utsträcka
sina "studieresor" ännu längre. De tog då ångbå-
ten "Öresund" från Malmö över Sundet i syfte
att bekanta sig med förlustelserna och en och an-
nan sevärdhet i Kongens by.⁴*

I september 1882 deltog Claes i festligheterna vid invigningen av Helgo Zettersvalls nyuppförda universitetshus i nyklassisk stil i norra delen av Lundagård. Kanske lade han då märke till den förgyllda inskriptionen på klassisk grekiska ovanför ingången till aulan. Den lyder: "Mäden Amuoson", vilket betyder "Intet oskönt", d.v.s. ingenting fult eller plumt fick förkomma i aulan. Vad Claes inte kunde ana var att sentida studenter med otillräckliga kunskaper i grekiska lär ha presterat den i förbudssverige mer sannolika översättningen: "Rökning förbjuden!"⁵

Det kostade förstås penningar att ligga i Lund, i synnerhet om man som Claes var med ute i svängarna. Claes mottog pengar, delvis som lån, från fadern och äldre brodern Henric, som på den tiden var köpman hemma i Ramkvilla, men de räckte inte till.

Senare delen av 1800-talet var studentväxlar-
nas gyllene period i Lund. Snart var Claes och
hans studiekamrater med på gungorna i en låne-
karusell, som svängde allt snabbare. De skrev
borgensförbindelser och accepterade växlar åt
varandra, som skeptiska bankmän i stunder av
gott humör trots allt ibland gav dem pengar på.

Det var en spännade men föga studievänlig till-
varo, ty oron för ekonomin var ständigt närva-
rande och mycken tid gick åt till att ragga upp
borgensmän och ila till banken före stängnings-
dags för att hinna omsätta växlar innan dessa för-
föll. Vid några tillfällen fick Claes också större,
mer långsiktiga lån av vänner och bekanta till
familjen. I mitten av 1880-talet började hans
skuldbörda att anta oroväckande proportioner.

Periodvis var Claes trots allt helt absorberad
av sina studier. Våren 1881 avlade han sin medi-
co-filexamen och vann inträde i medicinska fa-
kulteten. Någon gång 1881 deltog han för första
gången i en obduktion på "Asis", d.v.s. anatomi-
ska institutionen. I annotationsalmanackan
skrev han: *"Två lik; en ung dräng, som hade hängt
sig, och en gammal gubbe, som hade dött på lasaret-
tet; Inget obehagligt intryck"*. Det var ett betydelse-
fullt konstaterande, ty Claes skulle komma att
arbeta länge och ihärdigt på anatomiska institu-
tionen. Han blev en erkänt skicklig obducent.
Victor Odenius var professor i teoretisk medicin
och rättsmedicin i Lund. Han var en interna-
tionellt känd medicinare och berömd för sin
grundliga klassiska bildning. Han var en av de
siste medicinarna i Lund som kunde tala flytan-
de latin. Hans sista ord på dödsbädden lär ha
varit: *"Moribundus"* (döende). Odenius noterade
Claes Håkansons grundliga kunskaper i patologi-
sk anatomi och gjorde honom till arvoderad
amanuens vid anatomiska institution 1885.

Någon gång i slutet av 1880-talet efterträddes
Odenius av e. o. professorn Hans Bendz. Profes-
suren benämndes då "patologisk anatomi och
rättsmedicin med hygien". Bendz var en äkta
sydskåning från pilealléernas land söder om
landsvägen. Han blev känd för sin aldrig svikan-

de omsorg om sina studenter och för sin slagfärdiga akademiska formuleringskonst. Det var Bendz som avslöjade *"att han kunde hålla sig i nivå med vetenskapens nya rön genom försiktigt och förståndigt utfrågande av kunniga tentander"*. Claes Håkanson blev en av dem. Bendz var några år äldre än Claes. För Claes blev Bendz inte bara en avhållen lärare utan en förtrogen vän, som inte tvekade att ge en hjälpende hand när Claes var i ekonomisk knipa – och det var han ofta.⁶

I Claes Håkansons bevarade papper finns ett odaterat lovtal till Hans Bendz. Om Claes själv eller någon annan var författaren är ovisst, men det är i alla händelser värt några citat: *"Skånsk humor, skånsk duktighet och klar intelligens i för-
ening med en orygglig tro på det skånskas förträfflighet skapa av medicine professorn Hans Bendz en synnerligen stilenlig typ för storskåningen 'öder om landsvägen' i allt vad denna typ har bäst och älskvärdast. ... Ingen samtida professor har så bevarat det burschikosa och ingenstädes torde gränslinjen mellan lärare och lärjungar vara så utstruken, som när 'Bendzen' är medicinare bland sina medicinare. Då kommer bäst till sin rätt den saftiga slagfärdighet som hos denne uppriktige studentsjäl bor sida vid sida med den tryggaste bondkomic, då spelar också lifligast den spirituella, smått olympiska blicken ur det i öfrigt så kraftigt myndiga anletet. ... Är 'Bendzen' en eftertraktad kamrat, så är m. prof. H. B. en icke mindre anlitad och värdig hjälpare när den verkliga faran klappar på porten"*.⁷

Från senare delen av 1880-talet var Bendz chefsläkare vid Ronneby Helsobrunn under brunnsäsöngerna. Under fyra somrar var Claes med Bendz där, först som Bendz' personlige assistent och sedan Claes blivit medicine kandi-

dat som extra läkare. Det var i maj 1888, som Claes äntligen avlade sin medicine kandidatexamen i Lund. Hans betyg var anmärkningsvärt goda.

Läsåret 1888/89 fullgjorde Claes den för medicine licentiatexamen föreskrivna kursen i praktisk medicin. Han följde den berömde professorn Seved Ribbings kliniska föreläsningar. Vid ronderna i sjuksalarna med medicine kandidaterna och patienterna som åhörare, ställdes diagnosen alltid på latin. Claes fullgjorde också tjänstgöringen i kirurgi och obstetrik ('förlossningskonst') hos en annan känd medicinprofessor i Lund, Carl Jacob Ask.⁸

För att få avlägga medicine licentiatexamen måste Claes dock genomgå en del obligatoriska kliniktjänstgöringar vid Karolinska institutet i Stockholm. Inför höstterminen 1889 flyttade han följaktligen dit. Han hyrde en liten lägenhet i ett hus nära Karolinska institutet, som på den tiden låg på Kungsholmen. Han blev snart amanuens hos den kände professorn i rättsmedicin Algot Key-Åberg och obducent vid bl.a. Allmänna Barnbördshuset. Det var dock en medicin-etisk regel att en läkare inte skulle obducera lik och förlösa kvinnor samtidigt. När Claes i maj 1892 skulle börja sin obligatoriska tjänstgöring vid Karolinska institutets barnbördsavdelning måste han därför avsäga sig obducenttjänsten med minskade inkomster som följd. Det var i ett läge då han var svårt pressad av några kreditorer, som hotade Claes med rättsliga åtgärder. Claes' sammanlagda skulder uppgick vid denna tid till omkring 14 000 kr, vilket lär motsvara den för en studerande hissnande skuldsumman av upp emot 700 000 kr i 1998 års penningvärde. Då var skulder på närmare 3 000 kr till fadern hem-

ma i Nygård ändå inte medräknade. Hans Bendz i Lund rådde Claes att helt satsa på att avlägga examen och att tills vidare inställa betalningarna på vissa amorteringslån. Claes såg ingen annan utväg än att för en tid låta borgensmännen ta över betalningsansvaret, men det var en deprimerande upplevelse för den i hederssaker mycket känslige Claes Håkanson.

Som tur var fick Claes vid den tiden i uppdrag av Bonniers förlag att omarbete en lärobok i anatomi, som bl.a. användes vid Gymnastiska Centralinstitutet. I det sammanhanget träffade Claes både bokförläggare Albert Bonnier och dennes dotter, konstnärinnan Eva Bonnier. Albert Bonnier tyckte om Claes och lånade honom pengar, så att han kunde fortsätta sina studier.⁹

Under åren i Stockholm ägnade Claes förstås inte hela sin tid och energi åt kliniktjänstgöringar, obduktioner och förtvivlade försök att klara sin ekonomiska situation. Claes var också mycket konstitresserad. Han var en icke oäven tecknare och umgicks gärna med konstnärer. Han blev t.ex. förtrogen vän med 1890-talets kanske mest populära svenske skulptör, Per Hasselberg.

Under 1880-talet bodde Hasselberg mest i Paris. Han var en av de ledande opponenterna vid upproret mot Konstakademien 1885 och vid bildandet av Konstnärsförbundet i Göteborg 1886. I Paris drog Hasselberg på sig en sjukdom, som ledde till en allvarlig kronisk hjärtåkomma. 1891 flyttade han tillbaka till Sverige och slog sig ner i Stockholm. Vid sidan av sin verksamhet som skulptör förestod han Konstnärsförbundets friskola på Mäster Samuelsgatan i Stockholm och vännen Claes Håkanson undervisade oarvoderad i plastisk anatomi vid skolan ett par termi-

ner. På så sätt blev Claes bekant med några unga konstnärer, bl.a. den excentriske målaren Olof Sager-Nelson.

Under åren i Paris hade Per Hasselberg och Eva Bonnier en tid levt i ett s.k. fritt förhållande. De var inofficiellt förlovade. Efter deras återkomst till Sverige ville Eva, med familjen Bonniers välsignelse, att de skulle gifta sig. Under arbetet med skulpturen "Näckrosen" blev Hasselberg dock förälskad i sin unga modell Signe och gjorde henne t.o.m. gravid. Det blev förstås kris i förhållandet mellan Hasselberg och den djupt deprimerade Eva Bonnier. Claes kände ju båda, och Albert Bonnier bad i förtrolighet Claes att ta reda på Hasselbergs verkliga avsikter vis à vis Eva. Vid jultid 1893 födde Signe ett flickebarn. Triangelndramat, som Claes Håkanson upplevde på nära håll, fick ett tragiskt slut. I juli 1894 drabbades Hasselberg av aortabrott och dog en smärtsam död på Sofiahemmet.¹⁰

Tillsammans med Hasselberg hade Claes träffat August Strindberg 1892. Den olycklige men sturske Strindberg hade just skilt sig från Siri von Essen. Han bodde ensam på Dalarö i Stockholms skärgård. Ute på kobbarna målade han, mest med palettkniven, ett stormpiskat grönvitt hav, som var lika upprört som hans egen sinnesstämning.

Strindberg hade som vanligt ont om pengar och försökte med föga framgång sälja sina tavlor. Claes kom ut till Dalarö med en spekulant, den mystiske norske medicinaren Gustaf Brand, som fick med sig ett tiotal dukar mot en handpenning. Sedan betalade Brand dock inte mer för tavlorna, trots att han mot Strindbergs vilja ställde ut dem nere i Lund. Strindberg blev förbitterad, men vänskapen mellan honom och Claes

bestod trots allt. Claes avyttrade också för Strindbergs räkning några dukar till sin chef Algot Key-Åberg. Som tack för hjälpen fick Claes för egen räkning behålla två Strindbergsmålningar, bl.a. den egendomliga "Dubbelbild". August Strindberg och Claes Håkanson träffades på nytt i Lund hösten 1893, då Claes förmedlade ett lån med Hans Bendz som borgensman till August Strindberg. De hade också sporadiskt kontakt med varandra senare på 1890-talet i Paris.¹¹

1893/94 var Claes Håkanson tillbaka på Annegatan 1 i Lund igen. Samtidigt som han läste på sina sista tentamina var han amanuens i rättsmedicin hos Hans Bendz. Claes hann också med att genomföra en vetenskaplig studie, "Fall av ventriculos bissacatus...", som publicerades i *Nordiskt Medicinskt Arkiv* nr 21 år 1894. I maj 1894, då fruktträden stod i praktfull blom i syrenernas stad, som Lund kallades på den tiden, avlade Claes efter 31 terminers universitetsstudier, varav 23 i Lund, sin medicine licentiatexamen. Det hade varit en lång och ekonomiskt synnerligen bekymmersam studietid, men Claes' betyg var lysande. Medicinska fakulteten belönade honom med Konungens resestipendium på 1 000 kr, d.v.s. drygt 50 000 kr i dagens penningvärde, för en ettårig studievistelse i utlandet.¹²

Claes Håkanson hade länge längtat till världskonstens huvudstad Paris. På nyåret 1895, sedan han fått sin läkarlegitimation av medicinalstyrelsen, reste han dit. Han studerade bl.a. blodets patologi hos den berömde professorn vid Sorbonne George Hayem. Claes trivdes med det pulserande och frigjorda livet i den kosmopolitiska storstaden. Dessutom var han t.v. på något

lunda betryggande avstånd från sina mest efterhånga kreditorer hemma i Sverige. När studieåret led mot sitt slut beslöt han att stanna och försöka slå sig fram genom att introducera den svenska s.k. Zanderska sjukgymnastiken med massage på medicinsk vetenskaplig grund i den franska huvudstaden. Han lyckades få låna ännu mer pengar av Albert Bonnier och av den generöse konstmecenaten, grosshandlaren Julius Caspar, som han kände från tiden i Stockholm. Våren 1896 köpte Claes in sig som delägare i Schenströmska sjukgymnastik- och massageinstitutet på Avenue d'Antin. Till en början gick det bra. Institutet hade flera lukrativa kunder, men redan våren 1897 gnisslade samarbetet mellan kompanjonerna, och Claes tvingades lämna institutet. Han behöll dock några av sina patienter och fortsatte också i sin halvofficiella verksamhet som läkare vid svensk-norska kolonin i Paris.

Den närmaste tiden kämpade Claes hårt för sin existens, i synnerhet som en del av hans kreditorer hemma i Sverige började ligga efter honom med krav på återbetalning av lån igen. Den unge lundamedicinaren Ivar Wickman hjälpte honom med hans trassliga affärer på hemmaplan.

Ivar Wickman föddes i Lund 1872. Han var alltså hela 17 år yngre än Claes Håkanson. Han var son till köpmannen Anders Magnus Wickman och växte upp i den genuint skånska Wickmanska gården på hörnet av Bredgatan och Paradisgatan alldeles intill norra gaveln av Helgo Zettervalls nya universitetshus i Lundagård. I början på 1890-talet började Wickman läsa medicin. Som assistent på anatomiska institutionen träffade han Claes Håkanson, troligen 1894. Trots

ålderskillnaden blev de mycket goda vänner. Wickman besökte Claes en tid i Paris 1895 och återvände sedan dit flera gånger. 1896 skrev Claes från Paris till sin syster Ulla hemma i Nygård, att hon skulle ta väl emot Ivar Wickman, som "är min bästa vän". Ivar var enligt Claes en hedersknyffel, som hjälpte honom mycket. Wickman förhandlade under de närmaste åren för Claes' räkning med banker och andra kreditorer hemma i Sverige. Han ordnade till och med nya lån i sitt eget namn för bådas räkning, så att de skulle kunna betala av på de gamla.

Wickman var en intelligent forskare. Efter sin medicine licentiatexamen vid Karolinska institutet 1901 forskade han om barnförlamning och blev 1906 docent på avhandlingen *Studien über Poliomyelitis acuta*. Trots sin stora skuldbörda

fortsatte han envist sina forskningar och publicerade flera banbrytande undersökningar om polio. Wickman hade dock ett handikapp: han stammade. 1912 gick han miste om en professur i pediatrik vid Karolinska institutet sedan han uteblivit från provföreläsningen. Vänskapen med Claes Håkanson bestod livet ut. Så sent som 1913 besökte Ivar Wickman Claes i Paris. Hans slut blev dock tragiskt. Den 19 april 1914 noterade Claes kort i marginalen på en journal, som han förde: *"Ivar skref sitt sista brev till mig"* och den 20 april följde: *"Ivar Wickman sköt sig på Saltsjöbadens hotell"*.¹³

Redan kort tid efter sin ankomst till Paris 1895 träffade Claes Håkanson på nytt Olof Sager-Nelson. Den unge målaren spottade blod i sin

Akademiska föreningen och delar av Lundagård, omkr. 1880. Ur Krister Girow: "Lunds universitets historia", del 3, s. 445.

kalla och dragiga ateljé. Claes undersökte honom. Diagnosen löd på långt framskriden tuberkulos. Claes rådde honom att resa till solen, ljuset och värmen i Nordafrika. På vägen dit skrev Sager-Nelson till Claes från Ajaccio på Corsica bl.a.: "... om morgonen knifstygn i vänster sida, som jag plågas förfärligt af. Hela natten hostar jag. Dagen med. Fy fan ett sådant useft lif! ...! Håller detta på så skjuter jag mig – det är säkert ". Trots sitt usla hälsotillstånd tog Sager-Nelson sig ner till Nordafrika, men Claes återsåg honom aldrig. Den svenska målarkonstens främste symbolist dog på ett franskt militärsjukhus i oasen Biskra i Sahara i april 1896, endast 28 år gammal.¹⁴

Claes Håkanson hade förstås haft förhållanden med kvinnor innan han kom till Paris, men inget långvarigt. Under sitt första år i Paris träffade han fröken Anna Otto. På fädernet hade hon norskt påbrå och var norsk medborgare. Hennes mor kom dock från den judiska slakten Friedländer i Göteborg och var syster till grosshandlaren Ludvig W. Friedländer, som var huvudägare i agenturfirma Friedländer & Gutzeit i Paris. Firman sålde svenskt järn och trä på kontinenten. Anna och hennes mamma bodde hos Friedländer på 10 rue Mont Thabor i centrum av tvåmiljonerstaden Paris större delen av året. Varje sommar brukade de dock följa med Friedländer hem till Sverige och tillbringa några månader på grosshandlarens herrgård Bäckebo i Backa socken på Hisingen utanför Göteborg.

Snart inleddes ett kärleksförhållande mellan den 40-åriga Claes och den 10 år yngre Anna. I sina heta kärleksbrev gjorde Anna upp giftermålsplaner, men Claes' inkomster räckte ju inte till. Dessutom var han ju skuldsatt upp över öro-

nen. Annas mamma hade inga egna pengar och sin onkel ville hon inte be om några. Giftasplanerna måste alltså skjutas på framtiden, men när förhållandet mellan Claes och Anna var harmoniskt träffades de ändå nästan dagligen under de närmaste åren. De blev emellertid också ovänner ibland. Då surade Claes och höll sig borta från Anna under långa tider.¹⁵

Efter sekelskiftet fick Claes större inkomster. Han ökade takten i sin skuldsanering. Han skickade också hem pengar både för egen räkning, som systemen Ulla Håkanson satte in på ett postsparbankskonto åt honom, och till henne som hjälp till underhållet av den faderlöse brorsonen Ragnar, som växte upp hos Ulla i Nygård.

I juli 1901, efter fem och ett halvt års mer eller mindre frivillig exil, reste Claes för första gången hem till Sverige. Han tog båten från Antwerpen i Belgien till Göteborg, där han först gjorde ett kort besök hos Anna Otto på Bäckebo, innan han tog tåget till Säfsjö. Han skrev senare till Anna, att han hade varit mycket trött och nervös inför hemkomsten. Halv åtta på kvällen tog Claes en hästskjuts från Säfsjö till Ramkvilla: "*Så snart jag kommit in i Smålands skogar var all trötthet och nervositet borta som genom ett trollslag. ... Kl 11.30 (d.v.s. 23.30) var jag i mitt gamla hem. Så snart jag helsat och fått lite till lifs, gick jag genast till skogs och kom ej tillbaka förrän solen gått upp. Då först kände jag lite trötthet.*" Claes skrev också att Ulla och Ragnar var mycket glada att se honom och att alla människor mottog honom som en gammal vän. Han oroade sig dock för att det kom en mängd sjuka från alla håll: "*Jag måste börja gå ut tidigt och ro till min lilla ö (Håkenö) samt tillbringa dagen där för att få vara ifred.*" Längre fram i brevet skrev

han dock: *"Jag har aldrig i mitt lif lefvat så gott som här. Här finns de snällaste, hederligaste människor på jorden. Jag kan omöjligt ta betalt af dessa snälla människor"*. Det lärde han sig dock så småningom att göra. Under de följande åren var han hemma i Nygård ett par månader varje sommar. Då tog han också emot patienter och gjorde sjukbesök. Han tog i varje fall betalt av dem som hade råd att betala. Det luktar f.ö. ännu i dag medicin i 1700-talsskåpet i storstugan i "Ullebo".¹⁶

När Claes Håkanson var hemma på somrarna återknöt han kontakten med vänner från studieåren i Lund. Redan 1881 hade han lärt känna den unge medicinaren Karl Petrén, som då var en mycket aktiv medlem i den radikala studentföreningen D U G (*Den unge gubben*), vilken på 1890-talet förvandlades till D Y G (*De yngre gubbarna*). Även om ingenting tyder på att Claes Håkanson delade Karl Petréns radikala politiska åsikter blev de goda vänner. Vänskapen fördjupades då Petrén som 1895 års kungastipendiat från Lund kom till Paris vid årsskiftet 1895/96 för att studera nervpatologisk anatomi hos en fransk professor, och Claes hjälpte honom tillrätta i den franska huvudstaden. Senare träffades de både i Ronneby, där Petrén hade efterträtt Hans Bendz som chefsläkare på somrarna, och i Lund, där Petrén blev professor i medicin. Petrén gästade också någon gång Claes och Ulla Håkanson i deras föräldrahem i Nygård i Ramkvilla. Den vetenskapligt mycket produktive Karl Petrén skickade långt in på 1910-talet ofta medicinska tidskrifter till Claes Håkanson, som sakkunnigt kommenterade Petréns och andras forskningsresultat i sina svarsbrev.¹⁷

Från 1898 någon gång hyrde Claes en liten

våning på Boulevard Malesherbes 147 ganska nära den klassiska Madeleinekyrkan, inte långt från centrala Paris. Hans hem blev en samlingspunkt för många kända skandinaver i Paris, främst konstnärer. Claes var vän med norrmannen Christian Krogh och finländaren Albert Edelfelt, vilken f.ö. målade Claes' porträtt 1905. Det svenska landskapsmåleriets nestor Alfred Wahlberg och den tekniskt skicklige kust- och marinmålaren August Hagborg umgicks han inte bara med nere i Paris. Bägge gästade också Claes och Ulla i Nygård efter sekelskiftet, om också inte samtidigt. De målade i det natursköna landskapet kring sjön Örken. I "lillstugan" i "Ullebo" finns en liten, visserligen osignerad, teckning av Wahlberg från sommaren 1903. Motivet är en uråldrig ek.

När Anders Zorn, "Fähusrubens", som anarkisten Ivan Aguéli kallade tidens mest berömda svenske målare, då och då kom till Paris besökte han gärna Boulevard Maleherbes 147. Skulptören Christian Eriksson och flera andra svenska konstnärer, som var assimilerade i Frankrike och mer kända där än hemma, tillhörde också Claes' vänkrets. Den som stod Claes allra närmast av svenskarna i Paris var dock ingen bildkonstnär utan *Stockholms-Dagblads* Pariskorrespondent, den legendariske boulevardären och levnadskonstnären "Spada", pseudonym för Johan Christan Janzon.¹⁸

"Spada" var en mångsidig man. I sin ungdom ville han bli officer, men när han fick ett fadersarv tog han avsked från Karlberg och reste ut till Balkan som krigskorrespondent åt *Stockholms-Dagblad* i rysk-turkiska kriget 1877–78. Han slog sig därefter ner som tidningens Pariskorrespondent. Förutom sina rapporter från Paris

skrev han böcker och artiklar om konst och konstnärer. Han blev president i internationella journalistfackförbundet och ledde dess kongresser med bravur. "Spada" talade sju språk, var en lysande konversatör, spelade piano och gitarr samt var en god sångare. Vid ett besök i den skandinaviska konstnärskolonin i Grez-sur-Loing på 1880-talet sjöng han kvartett med bl.a. August Strindberg och Carl Larsson.¹⁹

I början av Claes' tid i Paris var Nathan Söderblom, som ju senare blev ärkebiskop, pastor vid svenska kyrkan i Paris. Claes blev vän med Söderblom och engagerade sig så småningom själv både som kyrkvård och medlem av kyrkorådet, även om Söderblom då redan hade lämnat Paris. För sina insatser i församlingsarbetet och sin läkarverksamhet vid svenska kolonin mottog Claes Vasaorden av 2-dra klass ur den nye konungen Gustaf V:s hand vid en högtidlig ceremoni i Paris i november 1908. Claes var stolt över den officiella erkänsla, som utmärkelsen gav uttryck för.²⁰

De sista åren före 1914 hade Claes goda inkomster, drygt 300 000 kr per år i dagens penningvärde, från sin praktik och massageverksamhet i Paris, men så kom katastrofen 1914. När Första världskriget bröt ut under den s.k. "Svarta veckan" vid månadsskiftet juli/augusti var Claes redan hemma i Ramkvilla för årets sommarledighet. Det var inte att tänka på att återvända till våningen och praktiken i Paris så länge kriget varade. Vad skulle Claes nu ta sig till?

Anna Otto hade ärvt Bäckebo och en del pengar av sin onkel Ludvig W. Friedländer, som hade avlidit i Paris 1911. I början av 1914 dog också Annas mamma. Nu var Anna ensam. Claes och Anna träffades igen. Vid jultiden 1914

gifte de sig i Göteborg. Det skulle ett världskrig till! Claes var då 59 och Anna 49 år. Under kriget bodde de mestadels i Bäckebo's corps-de-logi på Hisingen. Liksom tidigare i Ramkvilla gjorde Claes ibland läkarbesök hos sjuka i grannskapet. Den klurige och folkliga doktorn var en populär person bland grannarna i Lärje by.

1917 genomgick Anna en bröstcanceroperation på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg. Hon var orolig för utgången och upprättade ett testamente. Hon gjorde sin unga brorsdotter Anna Henriette Otto till sin huvudarvinge, men hon såg till att Claes skulle få nyttjanderätten till Bäckebo's corps-de-logi och förfoga över en del av hennes ekonomiska tillgångar så länge han levde.²¹

Anna och Claes hade kvar sina våningar i Paris under hela kriget. När kriget var slut ville de åka ner till Paris och hämta hem en del av ägodelarna och sälja annat. På grund av bl.a. sjukdomar kom de emellertid inte iväg förrän 1921. Väl i Paris gjorde de sig ingen brådska. Anna var svag redan när de reste och i Paris förvärrades hennes tillstånd. I mars 1923 avled hon i lunginflammation hemma i våningen på Rue Mont Thabor. Claes var uppriven av sorg men fick hjälp att avyttra det mesta av deras bohag i Paris. Endast några få möbler sändes hem, bland dem en stora järnsäng med mässingsbeslag på gavlarna. I juni 1923 lämnade Claes Paris för gott. Han lät bisätta Annas balsamerade kropp på den Friedländerska privatkyrkogården nära Bäckebo på Hisingen. Själv stannade Claes över sommaren på Bäckebo, men han kände sig ensam och gammal och trivdes inte där. På hösten reste han hem till sin syster Ulla i Nygård. Under vintern 1923/24 var han ofta sjuk. Mitt i den ljuvliga

småländska högsommaren drog Claes Håkanson på sig en elakartad lunginflammation. Han avled den 27 juli 1924, troligen i den stora järnsängen med mässingsgavlarna i stora sovrummet på ovanvåningen i "Ullebo". Kanske var det i samma rum som han hade kommit till världen drygt 69 år tidigare. Han fick sin grav på Ramkvillas naturskönt belägna kyrkogård inte långt från Örkens strand.

Bland de många kondoleanterna från när och fjärran var kyrkoherden i Fröderyd J. E. Florén.

Han skrev till Ulla bl. a.: *"Med Doktor Håkanson har en ädel personlighet, en trofast ... sann människa gått ur tiden. Aldrig skola vi kunna glömma hans blida väsen ... Det känns vemodigt att veta, att vi ej mer få trycka den vänliga och varma handen och njuta hans angenäma sällskap. Hans arbetsdag är avslutad, hans timglas utrunnet. ... Vile han i frid!"*

Sälla äro de som sofvat!

*De, som slutat vandringen!"*²²

Källor

Biografen om Claes Håkanson (= C. H.) bygger i huvudsak på brev och andra handlingar, som påträffats i C. H.:s föräldrahem, "Ullebo", i Nygård i Ramkvilla socken i hjärtat av Småland. Drygt 150 av dessa brev m.fl. papper ingår sedan 1967 i C. H.:s samling i Lunds universitetsbiblioteks handskriftsamling (= L U B). Där återfinns brev till C. H. från ett antal kulturpersonligheter som t.ex. Albert Bonnier och Julius Caspar, konstnärer som Eva Bonnier, Christian Eriksson, Per Hasselberg, August Hagborg, Olof Sager-Nelson, Alfred Wahlberg, författare (och målare) som August Strindberg samt medicinare som Ivar Wickman, Hans Bendz och Karl Petrén.

Resten av breven m. fl. handlingar finns katalogiserade

i Håkanson-Torellska släktarkivet, det s.k. "Ulleboarkivet" (= Ua), vilket förvaras hos Klas Håkansson, Nygård, 57474 Ramkvilla. Det innehåller också brev från de ovannämnda personerna – dock inte originalbrev från Strindberg – men de flesta är från släktingar, studiekamrater m.fl. personer till C. H. Där finns också åtskilliga brev från C. H. till fadern Håkan Håkanson och syskonen m.fl. anhöriga. Ett ganska stort antal brev från C. H. till medicinaren Karl Petrén finns i dennes samling i LUB. C. H. var också vän med den mycket kände bank- och finansmannen Oscar Rydbeck. Brev från C. H. till Oscar Rydbeck finns i Rydbeckska samlingen, volym 122, i Riksarkivet.

Noter

1. De citerade breven från Håkan Håkanson till C. H. i konv. 8 i Ua.
2. C. H.:s betyg i 5-te klass i konv. 14 i Ua. Porats citerade brev till C. H. i C. H.:s samling i L U B.
3. Både avgångsbetyget från Växjö och studentbetyget i konv. 14 i Ua.
4. Citaten ur C. H.:s annotationsalmanacka i konv. 18 i Ua.
5. Fehrman, Carl, *Lärdomens Lund* (1984) s 194 f.
6. Om Odenius och Bendz, inklusive citaten, ibid. s 180 f.
7. Odaterad och osignerad personkaraktistik över Hans Bendz i konv. 18 i Ua.
8. Om Seved Ribbing, Fehrman, *Lärdomens Lund* s 182 f.
9. C. H.:s skuldbörda framgår av ett stort antal lånehandlingar och skuldöversikter i konv. 16 i Ua. Inställandet av betalningarna och hotet om rättsli-

- ga åtgärder mot honom belyses av bl.a. brev från C. H. till Håkan Håkanson 1892 samt av flera brev från J. Wennerlöf till C. H. i konv. 11 resp. 16 i Ua. Lånen från och kontakterna med Bonniers framgår av åtskilliga brev från Albert Bonnier och några från Eva Bonnier till C. H. i C. H.:s saml. L U B. Några finns även i konv. 5 B i Ua.
10. Om Per Hasselberg, Eva Bonnier och "Näckrosen", Waern, Lennart, *Svenskt konstnärslexikon* III (1959) s 59 ff; Palmér, Torsten, *Ibid.* I (1952) s 216 f; Strömbom, Sixten, *Nationalromantik och radikalism: Konstnärsförbundets historia 1891–1920* (1965) s 148 f, 156 ff, 274, 441 not 1571, 456 not 2748; Brev 1893/94 från Per Hasselberg till Pontus Fürstenberg i den senares papper H 66: 4 i Göteborgs universitetsbiblioteks handskriftsaml. C. H.:s roll i sam manhanget belyses av ett antal brev 1893/94 från både Per Hasselberg och Albert Bonnier samt Jenny Bonnier och Nils Wennström till C. H. De flesta av dessa brev finns i C. H.:s saml i LUB, men några förvaras i konv. 5 B resp. H i Ua.
 11. C. H.:s kontakter med Strindberg framgår av brev m. m. från denne till C. H. i C. H.:s saml L U B. Dessa brev är tryckta av Torsten Eklund i *Meddelanden från Strindbergssällskapet* nr 61–62, maj 1979. s 23 f, 27, 31 f. Även Söderström, Göran i Schmidt, Torsten Mätte, *Strindbergs måleri* (1972) s 102 f, 336 och Söderström, Göran, *Strindberg och bildkonsten* (1990) s 182 f, 185 ff.
 12. C. H.:s lic-betyg med påteckning av medicinalstyrelsen om läkarlegitimation i konv. 14 i Ua..
 13. Om Ivar Wickman, *Sveriges läkarhistoria*. Fjärde följden. V. V-Ö. s 153 f. Vänskapen mellan C. H. och Ivar Wickman belyses främst av ett stort antal brev från Wickman till C. H. 1895–1913 i konv. 7 i Ua och i C. H.:s saml i L U B. Citatet om Wickmans död i C. H.:s patientbesöksjournal 19–20/4 1914 i konv. 22 i Ua.
 14. Om Sager-Nelson, Gauffin, Axel: *Olof Sager-Nelson* (1945) s 257–274; även Strömbom, Sixten, *Nationalromantik och nationalism* s 208–212; Sager-Nelson till C. H. 24/11 1895 i C. H.:s saml. L U B. Citatet är ur Sager-Nelson till C. H. 12/1 1896 i konv. 5 S i Ua.
 15. Om Friedländers och Bäckebol, Bratt, Martin, *Bäckebol: En storgård i Götaälvdalen och dess ägare* (1992), särskilt s 23–26. Förhållandet mellan C. H. och Anna Otto belyses av brev från Anna Otto till C. H. 1895–1903 och av C. H. till Anna Otto 1898–1914 i konv. 6 resp. 26 i Ua.
 16. Citat ur C. H. till Anna Otto 26/7 1901 i konv. 26 i Ua.
 17. Brevväxlingen mellan Karl Petrén och C. H. under åren 1895–1923 kan följas i deras brev till varandra i Karl Petréns resp. C. H.:s samlingar i L U B. Några brev från Petrén till C. H. finns dock i konv. 5 P i Ua.
 18. "FähusRubens" i Lagerkvist, Bengt, "Det började med en snilleblix", *Kulturens värld*. 1998: 2 s 13 f. Om C. H.:s umgänge med bl a konstnärer i Paris, Olsson, Gösta, *Från Ling till Picasso: En konsthandlares memoarer* (1965) s 18–21, 37.
 19. Om "Spada", Vallgren, Ville, *Minnen från mitt liv hemma och ute* (1931) s 97–122, även Sjöstedt, Erik i supplementet till Cavling, Henrik, *Paris* (1900) s 445. Ett stort antal brev från "Spada" till C. H. finns i konv. 5 S i Ua.
 20. Om tilldelningen av Wasa-orden, C. H. till Oscar Rydbeck 24/12 1908 i Rydbeckska saml. volym 122, Riksarkivet.
 21. C. H.:s inkomster i början av 1910-talet framgår av hans patientbesöksjournal 1911–1914 i konv. 22 i Ua. Avskrifter av Ludvig W. Friedländers och Anna Håkanson/Ottos testamenten i Askims, Hisingers och Sævedals Domsaga, Bouppteckningar 1912 F II: 25 nr 103 resp. 1925 F II: 40 nr 60 d. 14 juli 1925, Landsarkivet i Göteborg.
 22. Om Annas död i Paris och begravning där samt bisättning på Friedländerska kyrkogården på Hisingen, C. H. till Ulla Håkanson 13/3- o 28/4 1923 och koncept till brev från C. H. till Hugo Wikström 25/12, 1923 i konv. 30 resp 11 i Ua; C. H. t Karl Petrén 16/3 1923 i Karl Petréns saml. LUB; Citatet ur J. E. Florén t. Ulla Håkanson 1/8 1924 i konv. 30 i Ua.

Arvid Berghman, heraldikern

BENGT RUR

Hovkamreraren *Arvid Berghman* (26/2 1897–8/6 1961) är känd genom sina böcker om heraldik och exlibris.

Berghman var framgångsrik som popularisator inom heraldik och närbesläktade områden. Den svenska heraldiska litteraturen fick med denne ett genombrott. *Meddelanden från Riksheraldikerämbetet* – som utgavs under perioden 1933–1945 och gav publiceringsmöjligheter – var ett av hans många fruktbärande initiativ.

Han var lång och mager samt verkade ständigt att vara en smula krasslig. Överansträngningen var en konsekvens av natters författarflit. Vanligen hade Berghman svårt att under någon längre tid komma överens med andra människor. Typiskt för detta var nog också att han efter att ha startat Svenska Exlibrisföreningen fann för gott att missnöjd lämna styrelsen redan efter drygt ett år. Detta år hade varit fyllt av framgångar för den nya föreningen, med främsta synliga resultat den av Berghman redigerade och i sin helhet författade årsboken 1936. Denna kan

ses som en förstudie till den större handbok, *Exlibris*, som Berghman skrev på 1940-talet och som utkom från trycket 1957, vid en tidpunkt då hans krafter redan hade börjat sina. Fastän Berghman tidigt blev gammal och trött fortsatte han dock oförtrutet att publicera sig. Förvärvat rutin och en brinnande önskan att höra av sig gjorde att inte heller de sista årens sjukdom förmodade hejda hans flit och penna. Hans sista bidrag till SEF:s årsbok var en runa över den danske kopparstickaren *Johannes Britze*. I samma årgång (kallad 1960, tryckt hösten 1961) finns en nekrolog – skriven av SEF:s dåvarande sekreterare, bibliotekarien och agronomen *Brita Stina Nordin-Pettersson* – över Berghman själv.

Berghman var son utom äktenskapet till advokaten *August Berghman* (1845–1906) och sömmerskan *Ida Rosqvist* (1870–1953). I födelseboken från barnbördshuset i Malmö antecknades att Gustafs (det då brukade förstanamnet) föräldrar vore okända. En juridisk fint. Den nyfödde räk-

Arvid Berghmans porträtt. Kabinetsfoto från Carl-Albert Ugglas ateljé. Berghmanska samlingen, Kungliga biblioteket.

nades som hittebarn. Han adopterades emellertid av en arbetarfamilj vid namn Eriksson. Sedan adoptivfadern, som var gjutare till yrket, hade avlidit begärde filosofie studerande *Gustaf Ericsson* Kungl. Maj:ts Befallningshavandes tillstånd till att få antaga sin biologiske fars släktnamn.

Efter att ha tagit sin realexamen i hemstaden Malmö blev Gustaf Ericsson lärjunge vid Lunds Privata Elementarskola och tog efter fyra terminer en studentexamen med utmärkta betyg i alla ämnen, från matematik till latin.

Trivseln i skolan gjorde att han bestämde sig för att bli läroverkslärare. Han riktade in sig på ämnena svenska och franska. Universitetsstudi-

erna gick trögt. Efter mer än fem års trägen läsning kunde han kvittera ut en slät kandidatexamen utan några uppmuntrande spetsar. Betygen hade heller inte räckt för en ämbetsexamen. Ett försök att tjänstgöra som lärare vid Enskilda latin- och realläroverket i Malmö hade dessutom kommit *Gustaf Berghman* – som han hette från sommaren 1918 – att tvivla på sin fallenhet för läraryrket.

Vorden filosofie kandidat i januari 1923 försökte Berghman att höja ett av betygen så att han skulle bli magister. Detta misslyckades. Modstulen läste han under någon tid psykologi.

Vistelsen hos en familj som sommarinformator hjälpte den rådville unge mannen ur knipan. Sedan lärardrömmen hade gått i kras – Berghman älskade att lära ut och läxa upp – var han desorienterad. Husbudern i familjen hade emellertid en position i ett försäkringsbolag och Berghman erbjöds att börja som tjänsteman.

I slutet av år 1924 flyttade Berghman till Stockholm och började hos brandförsäkringsbolaget Fenix. Han bytte i samband med flyttningen till huvudstaden sitt första dopnamn *Gustaf* mot det hittills slumrande andranamnet *Arvid*. I Stockholm skiftade han fram till sitt andra äktenskap bostad vid ett anmärkningsvärt stort antal tillfällen. Hans egna uppgifter om titulatur eller yrke vacklade.

I september 1925 gifte han sig med tandläkarstuderande *Greta Lindenau-Nylander* (1901–1989). Henne hade han lärt känna under den tid då båda studerade i Lund. Paret flyttade till en lägenhet i ett nybyggt hus vid Vanadislundens. Missämja uppstod och man flyttade isär. Greta drog till Norrviken utanför Stockholm och öppnade praktik. Arvid flyttade till Atlasområdet där

han som grannar fick intellektuella kommunister.

Vemodig sökte *Arvid Berghman* läkarhjälp. Han råddes att bättra på sitt självförtroende genom systematiska studier i umgängesvett. Sedan Berghman hade läst vad han kunde få tag på av dåtidens etikettsorakel (*Elisabeth Waern-Bugge* m.fl.) slog han sig på heraldik. Doktorn hade nämligen hävdad, att för en person som inte älskade sitt arbete och dessutom levde ensam så var det viktigt att ha en hobby. Patienten hade läst i en ordbok att ordet "hobby" kunde översättas med "käpphäst". Berghman kallade följaktli-

gen, sedan han väl hade fått upp mer än styrfart på sitt nya intresse, heraldiken sin käpphäst.

Fenix uppgick mot slutet av trettioalet i Thule. Berghman blev det upphörda bolagets hävdatecknare genom att författa historiken *Brandförsäkringsbolaget Fenix 1889–1938*.

Det visade sig ganska snart att Berghman ingalunda var ämne till vare sig skadereglerare eller säljare av bolagets tjänster. Han var – så också enligt sitt eget bedömande – en blyg och hämrad person. Han fasade för nära och oroande kontakter med människor. Hos brandstodsbolaget arbetade han som handelskorrespondent. Som korrespondent skulle han kunna språk – det räckte dock med vad som lärdes ut vid handelsinstituterna. De akademiska studierna i romanska språk, liksom självfallet i nordisk språk och litteraturhistoria med poetik, blev överkurs till ingen nytta för arbetsuppgifterna.

Berghman hade i december 1930 gift om sig med skrivbiträdet *Alice Ewerlöf* (1900–1962) och flyttat till hennes våning ovanför Karlbergssjön. Alice kom från en etablerad och ekonomiskt välbeställd familj, en släkting var högerpolitikern, statsrådet Knut Ewerlöf. Svärmodern *Sophia* var född Tham. Genom henne fick Arvid fränder inte blott inom denna adliga ätt utan också förbindelser med ett flertal andra på Ridarhuset introducerade släkter. Hustruns släktingar uppfattade Arvid som blyg och lätt egensinnig. Efter några år köpte Alice en liten villa i Nockeby ute i Bromma. Här stannade paret till början av fyrtioalet.

Arvid Berghmans svärfar nr 2, var byråchefen vid Kungl. Generaltullstyrelsen *John Ewerlöf* (1863–1944). Denne var ledamot av styrelsen

Det av Arvid Berghman antagna släktvapnet "I grönt fält en bergsmannaslägga och ett bergjärn av silver i kors och därutöver en med tre gröna, åttauddiga stjärnor belagd ginstam av silver". Här spegelvänt för att användas som bokägarmärke. Vänder sig hövligt mot titelbladet (heraldisk courtoisie).

för livförsäkringsbolaget Balder och inför det stundande bröllopet hjälpte han sin blivande svärson Arvid till att under några månader få studera återförsäkringar i Danmark. Dessa studier ledde dock inte till någon ändring av hans ställning. Istället fixerades han i sin biroll som undanskuffad brevskrivare. I försäkringsmatrikeln presenterades Berghman emellertid missvisande som föreståndare för bolagets utländska avdelning.

Berghman beskrevs entydigt av arbetskamraterna som tillbakadragen och undfallande. En man som inte var angelägen att lära känna andra människor. Alltid vänlig, avmått. Den uppblåsthet, som tillskrevs Berghman av grannar och ordensbröder, besvärade i varje fall inte arbetskamraterna. "Försynt, ovillig att göra sig bemärkt, föga nyttig för bolagets verksamhet", löd ett omdöme från en välvilligt inställd kollega hos Thule.

Berghman blev med tiden en framstående och även internationellt känd heraldiker. Hans intresse för exlibris var ett sidospår. Bokägarmärken var ett av de få aktuella användningsområden för heraldik som stod till buds.

Från 1929 och sedan hela livet ut finner vi Berghman som heraldisk skriftställare i dagspress och tidskrifter. Några år dessförinnan hade han börjat skriva artiklar om konsten att väl och vackert inreda det egna hemmet.

Han fick kontakt med andra heraldiskt intresserade. En av dem var juris utriusque kandidaten *Niklas Lindhult* (1870–1943). Denne hade tidigare varit förste kanslissekreterare i Kungl. Socialdepartementet och femtiosex år gammal lämnat stats tjänsten. I sin då nyligen

upphörda privata tidskrift "Från svenska statsförvaltningen" hade Lindhult emellanåt skrivit om heraldik. Herrarna blev snart ovänner och angrep varandra i pressens insändarspalter. Berghman mente att Lindhult hade fått utseendet på den heraldiska månen om bakfoten och att han dessutom dummade sig när han blev bjuden på middag. En liknande polemik förekom betydligt senare mellan Berghman och dåvarande revisorn *Uno Lindgren* (1915–1992). Att han även kom i gruff med den stillsamme vapenmålaren *David Friefeldt* (1889–1978) räknades på sin tid som en egenartad prestation.

Under trettioalet gjorde Arvid sig alltmer gällande inom heraldiken. Hans *Heraldiskt vade-*

Hovkamrern skaffade sig under årens lopp ett flertal exlibris för den egna boksamlingen. Detta är tecknat av professor Otto Hupp, känd tysk konstnär och heraldisk teoretiker. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

mecum finansierades – likt ett tidigare arbete av riksheraldikern C. A. Klingspor – med annonsintäkter från företag med heraldisk anknytning. Boken – ursprungligen utgiven 1938 – har kommit i nytryck (1987) med en inledande biografisk skiss av skriftställaren fil. kand. *Leif Pålsson*.

Bland hans arbeten märks några bibliografier. "Bibliographie héraldique suédoise" infördes i den spanska publikationen *Hildalguia*, (Madrid, 1958).

Berghman hade många kontakter med utländska heraldiker. Bland dessa fanns vapenkonungar, härolder och persevanter vid College of Arms i London. Hans syn på de engelska härolderna i London och de skotska i Edinburgh var ingalunda fri från kritik. Flertalet hade enligt Berghman endast torftiga insikter i heraldik och genealogi. Den lärde och energiske Anthony Wagner utgjorde för Berghman, liksom för andra i dåtid och eftervärld, ett lysande undantag. Härolden med sin skallra var för Berghman något av ett romantiskt ideal. Härolderna var i flydda dagar inte bara officiella utropare av kunskörelser utan även heraldiska och genealogiska experter, ceremonimästare, festarrangörer och i någon mån även diplomater.

Han anställdes 1932 som amanuens vid Riksheraldikerämbetet av dess då nye chef, friherre *Harald Fleetwood* (1879–1960). Sysslan som tjänsteman och kommissionär hos Riksheraldikerämbetet var något som Berghman skötte vid sidan om heltidstjänsten hos försäkringsbolaget. Han var glad och lycklig över det erkännande som han hade fått genom att knytas till landets officiella heraldiska auktoritet. Genom kontakten med Fleetwood blev han några år senare

kanslist vid Kunglig Majestäts Orden och blev vid avgången från denna sinekur riddare av Nordstjärneorden. År 1945 blev han hovkamrerare, också detta en ren hederstitel.

Under 1940-talet utgav Berghman böcker om riksvapnet och nordiska förtjänstordnar. År 1950 kom *Borgerlig vapenrulla* – en pionjärsats. Redan elva år tidigare hade han givit ut praktverket *Svenska borgerliga släktvapen* med vapen i koppargravyr av Johannes Britze. Den heraldik som presenterades i dyrbara kopparstick var de ofrälse släktvapen som hade registrerats hos Riksheraldikerämbetet. Ämbetets rulla över släktvapen var aktiverad under åren 1934 och 1935. I mars 1936 satte riksheraldikern stopp för den av Berghman initierade och drivna verksamheten. Möjligheten att få sitt vapen granskat av den statliga myndigheten kvarstod dock.

Den Berghmanska rullan fick från 1963 och löpande en fortsättning genom "Skandinavisk vapenrulla", som utges av en särskild för ändamålet bildad stiftelse.

Under loppet av fyrtioåret motades Berghman efter hand bort från arbetet inom Riksheraldikerämbetet. Ännu i 1949 års statskalender står han dock kvar som notarie. Längre hoppades den energiske Berghman på att han en dag skulle få efterträda Fleetwood såsom riksheraldiker. Andra hade olyckligtvis fått samma idé (Bengt Hildebrand, Johan Kleberg, Uno Lindgren, Fredric Rudbeck, Gunnar Scheffer). Striderna i och kring Riksheraldikerämbetet följdes noga av tidningen *Aftonbladet*. Någon gång räckte gräl och egendomliga uppträden till för en plats på löpsedeln. Tidningen tog alltid – så också på ledarplats – parti för Kleberg.

Berghmans senare år hos Riksheraldikerämbetet präglades av tvister med Fleetwood och kollegorna. Samtliga – utom sekreteraren Kleberg, som hade en åt honom personligen anvisad lön på stat – var i likhet med Berghman endast arvoderade uppdragstagare.

Han försökte under åtskilliga år förgäves att återvinna riksheraldikerns gunst. Gåvobrevet till RHÄ gällande det egna biblioteket återkallades som svar på att något tack ej hade syns till.

Samma år som Berghman lämnade myndigheten (1949) slutade också docent fil. dr *Bengt Hildebrand* (1893–1964) – huvudredaktör för Svenskt biografiskt lexikon – samt Fleetwoods äldste medarbetare, kapten *Johan Kleberg* (1883–1957). Under de sista åren sköttes de löpande ärendena av arkivarien och kammarjunkaren *Gunnar Scheffer* (1909–1981) och kammarherren friherre *Fredric Rudbeck*, den senare var under många år verksam inom den flemingska silversmedsfirman Borgila.

Fleetwood deklarerade, att han hade funnit Berghmans heraldiska kompetens vara otillräcklig. En betygsättning som eftervärlden har haft svårt att acceptera.

I samband med Fleetwoods väntade avgång från tjänsten som riksheraldiker inlämnade Berghman en promemoria till Kungl. Ecklesiastikdepartementet, ”P.M. angående kanslirådet A. Ehrensvärds utredning rörande riksheraldikerämbetets organisation och finansiering”. För att även allmänheten utan besvär skulle kunna ta del av hovkamrerns funderingar lät han trycka sitt memorandum och utge det på eget förlag. En idé som Berghman hade var att befattningarna som riksheraldiker och rikshärold borde slås samman.

När Berghman hade fått Nordstjärneorden firade han detta med att skriva samman boken *Nordiska riddarordnar och dekorationer* (Malmö, 1949). Den ingick som nr 2 i ”Riksheraldikerämbetets skriftserie”. Serien omfattade endast två verk, även det första hade Berghman som upphovsman.

Denne mångsidige heraldiker verkade också med framgång som tecknare av bokägmärken. Att hans verk troligen renritades av någon för eftervärlden okänd professionell tecknare minskar inte respekten för dessa vackra och stilsäkra arbeten.

Från mitten av fyrtioalet – en första kontakt togs troligen redan 1942 – samarbetade han med konstnären och reklamtecknaren *Sven Sköld* (1909–1986). Denne arbetade också åt Kommunalheraldiska institutet, en konkurrent till Riksarkivets heraldiska verksamhet.

Pierre Jouberts *Les lys et les lions* är en mycket vacker barnbok om heraldik. Paris 1947. Berghman och Sköld utgav fyra år senare en blek efterapning kallad *Heraldisk bilderbok*. Den tillägnades den fem år gamle kronprinsen.

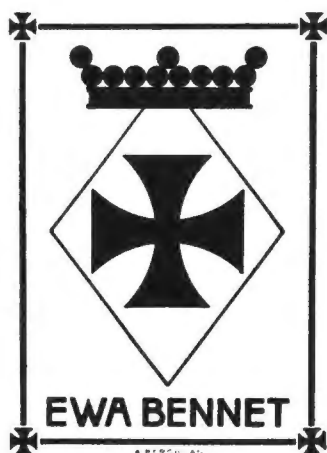
År 1934 ritade Berghman ett exlibris för Herdeke von Rentelen i Hapsal. Året därpå blev det flera, ett av dessa det här avbildade för Ewa Bennet. Sedermera statsheraldikern C.G.U. Scheffers märke (avbildat) blev klart i början av år 1936. Scheffer var vid denna tid nybliven juris kandidat och Berghman hade just råkat ut för sina första motgångar hos Riksheraldikerämbetet.

Berghmans motto var ”Per aspera ad astra” – Genom mödor mot stjärnorna. Det av honom antagna släktvapnet med bergsmannaverktygen

ångrades. Han hade varit ivrig och försmått att utreda saken ordentligt. Bergman betyder nämligen "mannen som bor på berget", inte "bergsman".

Egendomligheter i Arvids talspråkssyntax skvallrade om ensamhet, kverulans och pedanteri. Eftermiddagen kallade han konsekvent "förmiddag".

Vi kan konstatera att Arvid Berghman tämligen sent fann sin livsuppgift. Såsom sin biologiske far – fattigsakföraren, auditören i värvade Kronprinsens husarregemente och tillika franske konsularagenten August Timoleon Berghman – blev hovkamrern tidigt sliten. I mycket var de lika. De hyste ett starkt intresse för formalia och tillvarons ceremoniella sidor. Fadern var titulär civilmilitär ("auditör i regementet", inte vid) med rätt att bära uniform med plym och värja.

Heraldikern Berghman var noga med distinktionerna. Detta exlibris, som han ritade för Ewa Bernström ännu stiftsjungfru, fick rutsköld, särmärke för en ogift kvinna. Friherrekronan talar sitt tydliga språk om familjen Bennets rang. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

Den verkliga auditören, som anlätades av översten för militära rättssaker, var en annan person. Som en kuriositet kan nämnas att både far och son tilldelades franska undervisningsministeriets förtjänstorden. Lusten att pråla och posera var hos dem båda förenad med en viss skygghet. Strävan till social integration var i båda fallen tydlig. Berghman d.ä. ansågs under studietiden vid Lunds universitet vara något originell. Han var kurator och kallades – då nationen inte hade mer än ytterligare en ledamot utöver honom själv – för "Östgöta nation".

Efter att ha tröttnat på Nockeby och under några år ha bott i svärfaderns gamla lägenhet vid Pålsundsparken flyttade Berghmans 1947 till den villa i Djursholm, som skulle bli deras sista hem. Här bjöd Arvid och Alice på storslagna herrmiddagar och kalas för Alices släktingar. Hemmet var vackert inrett med fint möblemang och ostindiskt vapenporcelain. Man höll också hembitråde, en trotjänarinna. Scenariot för Arvids och Alices välkomnande av anlända gäster var alltid till punkt och pricka alltid detsamma. Den tuktade ordningen gick dock ingalunda till någon som helst anstödig överdrift. Villan, som var större än den i Nockeby men likväl tämligen liten, tillhörde hustrun. Emellertid köpte Arvid för egna pengar några obebyggda tomter på den skånska landsbygden. När han närmade sig pensionsåldern planerade han en återflyttning till Skåne.

Manad av svärfaderns exempel hade han blivit frimurare. Han talade gärna om det oförlikneliga nöjet att besöka de högtidliga sammankomsterna i ordenshuset på Blasieholmen. Då hade han på sig frack med svart väst och bar sina dekorationer. Han skämtade ibland med spelad

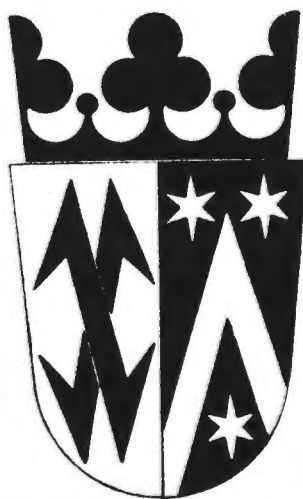
distans om sin hovtitel och sina ordnar (nordstjärnan samt ett tjänste- och ett jubileumsminnestecken). Vasaorden, som han enligt mångas mening genom sitt författarskap hade gjort sig förtjänt av, unnades honom däremot aldrig.

Arvid Berghman verkade – som tidigare antytts – vid sidan av heraldiken som skribent i heminredningstidskrifter. Själv gav han på eget förlag ut en publikation kallad *Boet*. Detta försök blev utan morgondag.

Han stängde till om sig själv. För att slippa att man i bekantskapskretsen onödigtvis letade reda på den första hustrun besvarade han nyfikna frågor med att hon skulle ha varit dansös. Det var emellertid svärmodern Judith (Julia) Lindenau som hade varit vid teatern, inte dottern.

Berghman hade åtskilliga egenskaper som förargade omgivningen. Han tyckte illa om barn och var ibland elak mot personer, som av våda hade retat honom – exempelvis genom att säga emot. Berghmans nedlåtande sätt och skruvade ironi kan förklaras och även ursäktas med den blyghet och osäkerhet som alltid följde honom, framgångarna till trots. Wolfgang Reiffenstuel – hustruns systerson, som i början av 1950-talet bodde hos Berghmans – kände sig plågad av hovkamrerns elakhet, vardagssnålhet och bisarra skämt. Han berättade för kamraterna om sina känslor. När systersonen blev sjuk och togs in på sjukhus ändrade Berghman attityd. Han blev vänlig och öppnade sig. Den unge mannen började tycka om den man som han nyligen hade avskytt och vitsordade att ”han är ju riktigt mänsklig”.

Han recenserade den tidigare vännen Uno Lindgrens bok *Heraldik i svenska författningar* (1952) i *Norrköpings Tidningar*. Efter några inle-

GUNNAR SCHEFFER

Bokägmärket tecknat av Berghman för C. G. U. Scheffer, statsheraldiker, arkivarie, hovman och reservofficer. Denne markerade gärna att han inte ville vara Gunnar med vem som helst. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

dande vänligheter om bokens innehåll fick Lindgren sig en rejäl avbasning. Det var författaren själv och inte boken som fick sina fiskar varma.

Då oviljan mot gemensamma fiender utgjorde en förenande länk upprätthölls likväl fortsättningsvis en telefonkontakt. Med anledning av Berghmans död skrev Lindgren en lovprisande minnesruna (SvD 9/6 1961).

Riksheraldikerämbetet upphörde – till några herrars illa skylda snopenhet – vid budgetårsskiftet 1953. Heraldiken flyttades till Riksarkivet. Scheffer – som var licentiat i historia och som sedan 1938 var anställd vid RA – utnämndes till *förste arkivarie och statsheraldiker* samt efterträdde därmed till gagnet den trettio år äldre Fleetwood, den siste riksheraldikern.

Berghmans prosa i tal och skrift var för det mesta klar och redig. På ett märkvärdigt sätt propagerade han ibland i förbigående för sina privata åsikter rörande varjehanda. Hans offentliga kritik av att personer, som saknade anknytning till sjöfart eller segling, gjorde bruk av båtmotiv i sina exlibris kan tjäna som exempel på en till mani gränsande lust att anmärka. I umgängeslivet var han konventionell och nöjde sig vanligen med beprövade skämt med känd poäng. Hans sarkasmer var uddlösa och därmed egentligen rätt oförargliga.

Den intresserade skolynglingen samt blivande konstnären och yrkesheraldikern *Bengt Olof Kälde* fick god kontakt med Berghman. Genom denne nådde Kälde framstående utländska heraldiker, bland dessa den kände schweiziske konstnären *Paul Boesch*.

Berghmans personliga egenheter – hur stötande de än ansågs vara av vissa av hans ibland över hövan snarstuckna samtida – var knappast värre än dem som man vanligtvis finner hos människor som börjar något nytt, som bedriver konstnärlig eller vetenskaplig verksamhet. Han utträttade mycket som väl har stått emot tidens gnagande tand. Hans böcker köps och lånas, läses och begrundas. Arvid Berghman fick en revansch för den lärarbana som i ungdomen stängdes för honom. Han blev en lärare i heraldikens konst som ingen annan i vårt land. Han öppnade dörrar och banade väg för dem som kom efter honom som heraldiska skribenter.

Berghmans heraldiska bibliotek testamentarades av makarna till Kungliga Biblioteket. Böckerna jämte brevarkiv m.m. och en del uppräknade föremål skulle utgöra en stiftelse. Brevet blir tillgängliga för forskning först år 2011.

Fonderade pengar gör framtida förvärv av vapenböcker och annan heraldisk litteratur möjliga.

I de av testator utfärdade "Statuter för Arvid Berghmans heraldiska stiftelse" bestämdes bland annat "Däremot får riksarkivet eller den statliga heraldiska institutionen, vilken form den än må få, icke taga befattning med stiftelsens förvaltning".

Material till denna artikel har hämtats ur Riksheraldikerämbetets arkiv hos Riksarkivet, Lunds universitets arkiv, Berghmanska samlingen i Kungliga Biblioteket samt i folkbokföringsmaterial och bouppteckningar.

Upplysningar av värde för framställningen har lämnats av kanslichef Björn Bergman, fil. dr Hans Gillingstam, försäljningschef Kerstin Hammerich, förste kammarskrivare Gösta Hansell, slottsbibliotekarien Adam Heymowski (1926–1995), konstnär Bengt Olof Kälde, försäkringsdirektör Sven H. Lidman, skriftställare Leif Pahlsson, kammarherre friherre Fredric Rudbeck och författare Johan Wretman. Jag är dem alla stort tack skyldig.

Själv träffade jag Berghman – utan att bli närmare bekant med honom – några gånger våren och sommaren 1952. Heymowskis uppmuntlande ord blev signal till att börja arbetet med att försöka redovisa konturerna av Berghmans liv och gärning. Det må noteras att Heymowski – själv en framstående heraldiker med internationell utblick – under många år såsom bibliotekarie övade uppsikt över Berghmanska samlingen.

En kortare version av denna artikel har varit publicerad i *Svenska Exlibrisföreningens årsbok 1995–96*. Stockholm 1996.

Erik Pukes underbefälhavare Johan Folkesson

HANS GILLINGSTAM

I sin doktorsavhandling *Det medeltida Värend* meddelade Lars-Olof Larsson 1964 en iakttagelse att en mängd gårdar i Allbo härad, som Birger Karlssons (Folkungaättens oäkta gren) hustru Ingrid Gustavsdotter (Rossviksätten) ärvt efter sin far Gustav Folkesson och 1388 sålt till sitt syskonbarn (kusin) Folke Petersson, 1508 ingick i arvet efter en Jon Folkessons dotter Ingeborg, som 1459 fått morgongåva av Henrik Jönsson (Gyllensparre). Eftersom Folke Petersson hade en son med namnet Jon Folkesson, drog Larsson slutsatsen att denne är identisk med Ingeborgs far, fastän han var domprost i Växjö.¹

Senare har Stig Östenson påpekat att detta är "en omöjlig identifikation, både av kronologiska och andra skäl".² Redan Larsson hade reagerat för att prästbarn inte hade "arvsrätt efter fadern", vilket han sökte komma förbi genom att skriva att "genom dispositioner i livstiden fanns möjlighet att kringgå denna bestämmelse". Domprosten Jon Folkesson har emellertid ej kunnat beläggas ha varit i livet senare än 1407,³ varför

tidsavståndet till Ingeborgs morgongåvobrev 1459 och arvsskiftet efter henne 1508 blir i längsta laget. Härtill kommer att hon efter Henrik Jönssons tidigast 1476 inträffade död gifte om sig med Håkan Bengtsson (Bölja från Östbo) i Hindsekind, med vilken hon fick en dotter.⁴

Östenson föreslog därför i stället att domprosten Jon Folkessons bror Folke Folkesson i Almö skulle ha haft en son, som skulle vara identisk med Ingeborgs far Jon Folkesson.⁵ Denne skulle enligt Östenson⁶ kunna vara den Johan Folkesson som 1440 beseglade ett småländskt salubrev⁷ tillsammans med bl.a. Guse Nilsson, Folke Folkessons medarvinge⁸ efter Bengt Nilsson (Lejonansikte).

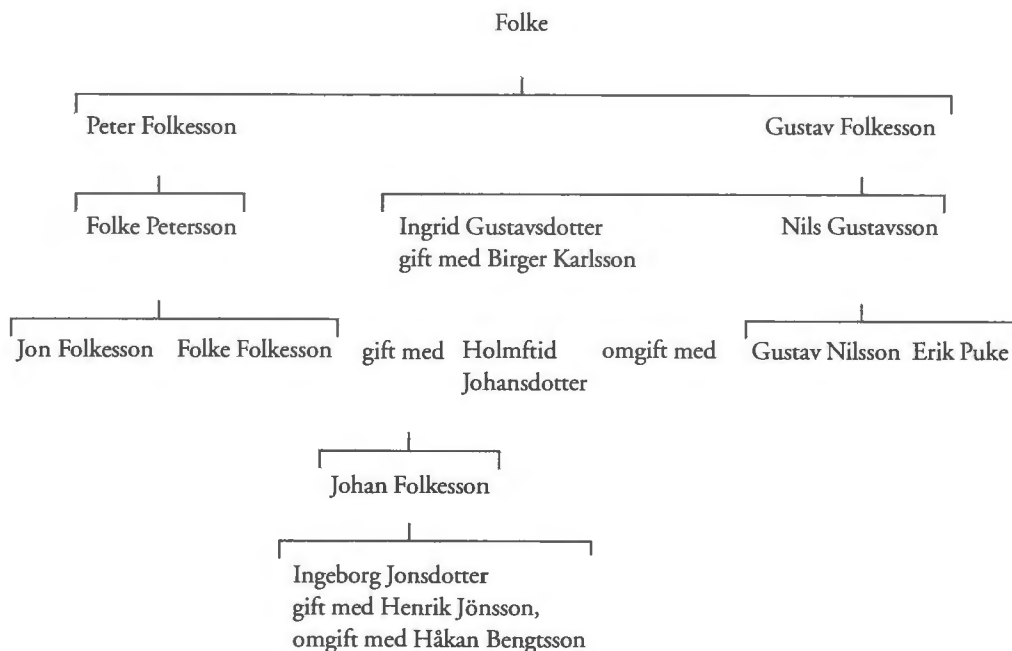
Östenson har emellertid inte observerat att en Johan Folkesson 1436 med båt – Folke Peterssons och Folke Folkessons vapen – beseglat stora privilegiebrev som ett sextiotal "rikisins radh ok mæn" då utfärdade för staden Stockholm.⁹ Det ligger nära till hands att med honom identifiera den person med samma namn som enligt *Engel-*

brektskrönikan 1434 som Erik Pukes underbefälhavare belägrade och intog Kastelholm på Åland¹⁰ och därifrån den 4 oktober s.å. skrev till rådet i Reval.¹¹

Härmed kan sammanställas att Erik Puke haft en äldre bror vid namn Gustav Nilsson, som 1425 kort före sin död gift sig med sin syssling Folke Folkessons änka Holmfrid Johansdotter (Almöätten).¹² Erik Pukes underbefälhavare på Kastelholm skulle sålunda ha varit styvson till Erik Pukes avlidne bror, vilket ytterligare bestyr-

ker Östensons uppfattning att Ingeborg Jonsdotters far var son till Folke Folkesson.

Kort efter tillkomsten av privilegiebrevet för Stockholm på Söderköpingsmötet 1436 började Erik Pukes uppror, som några månader senare resulterade i dennes avrättning.¹³ Efter Söderköpingsmötet nämnes Johan Folkesson ej bland rikets råd och män. Hans anknytning till Erik Puke var tydligen alltför nära för att han skulle kunna förekomma i den av Erik Pukes antagonist Karl Knutsson dominerade svenska politiken.

Noter

1. L-O Larsson, *Det medeltida Värend* (1964), s. 415 f. I not 5 påstår Larsson att jag i min skrift *Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia* (1949), s. 84, skulle ha uppgivit att Folke Petersson var "barnbarn till Gustav Folkesson". I själva verket skrev jag att Gustav Folkessons son, sedermera riksrådet Nils Gustavsson, "kallar Folke Petersson sitt syskonbarn". Larsson har tydligen missuppfattat ordet "syskonbarn", som betyder "kusin" (K.F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 2, 1891–1900, s. 586: supplement till d.o., 1953–73, s. 854).
2. S. Östenson, rec. av J. Raneke, *Svenska medeltidsvapen*, III (*Släkt och Hävd*, 1986), s. 57.
3. B 15, f. 220 v, 277 och 278, Riksarkivet.
4. *Biskop Hans Brasks släktbok*, ed. H. Gilllingstam och G. Setterkrans (1970), s. 77. Jfr S. Östenson, "Randanmärkningar till biskop Hans Brasks släktbok" (PHT 1973), s. 106 med not 15, och C. Härenstam, *Finnveden under medeltiden* (1946), s. 369 med not 21.
5. Östenson i PHT 1973, s. 107, not 18, i *Släkt och Hävd* 1986, s. 57, och i rec. av *Äldre svenska frälsesläkter*, 1:3 (PHT 1990), s. 125.
6. Östenson i *Släkt och Hävd* 1986, s. 57.
7. *Svenska medeltidsregister 1434–1441* (1937), nr 1272.
8. H. Gilllingstam, *Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia*, s. 79, not 139.
9. K. Hildebrand och A. Bratt, *Stockholms stads privilegiebrev 1423–1700* (1900–1913), s. 2. För datering se H. Gilllingstam, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden* (1952), s. 211. För begreppet "rikets råd och män" se K.-E. Löfqvist i *Hist. Tidskr.* 1936, s. 400–409.
10. *Svenska medeltidens rim-kronikor*, 2 (1866), s. 34 f.
11. *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, 8 (1884), nr 872. Jfr *Svenska medeltidsregister 1434–1441*, nr 152.
12. B. Hildebrand, "Esbjörn Blåpanna och hans arvingar" (PHT 1934), s. 53. Hennes ovanliga förnamn förklarar kanske att Folke Folkesson 1418 (*Svenskt diplomatarium fr.o.m. år 1401*, 3, 1885–1902, nr 2504) nämnes bland Jöns Bengtssons (Lejonansikte) arvingar, ty den senares första hustru hette just Holmfrid (*Äldre svenska frälsesläkter*, 1:1, 1957, s. 72, och 1:3, 1989, s. 321). Uppgiften i *Äldre svenska frälsesläkter*, 1:1, s. 72, att Folke Peterssons hustru Cristina Jonsdotter skulle ha varit dotter till Jöns Brudsson är möjlig endast under förutsättning att hennes patronymikon skulle vara felskrivet i hennes morgongåvobrev (*Diplomatarium Suecanum*, 6, 1878–1953, nr 4906), eftersom Jöns Brudsson aldrig kunnat beläggas med förnamnet Jon (*Sveriges medeltida personnamn*, 1, 1967–1976, sp 500) och förnamnen Jon och Jöns aldrig användes om samma person (A. Eldblad, "Johan, Jöns och Hans – tre medeltida namn med gemensamt ursprung", *Studia anthroponymica Scandinavica*, 12, 1994, s. 52 och 62).
13. H. Schück, "Erik Puke" (*Svenskt biografiskt lexikon*, 29, 1995–97), s. 529.

LARS ERICSON (RED.)

Vägen till Westfaliska freden: Sverige och trettioåriga kriget

Lund: Historiska Media, 1998. 189 s.

I slutet av oktober 1998 öppnades två stora utställningar i Osnabrück och Münster. Skälet var förstås 350-årsminnet av Westfaliska freden, den fred som markerade slutet på det krig och den ödeläggelse som gått till historien som Trettioåriga kriget. Med anledning av detta utges antologin *Vägen till Westfaliska freden* som innehåller texter av fem olika författare. Lars Ericsson, förste arkivarie vid Krigsarkivet i Stockholm och känd genom en rad historiska böcker, har varit redaktör och bidrar själv med två uppsatser.

I sin inledning tecknar Lars Ericsson med breda penseldrag Trettioåriga krigets förlopp. För Sveriges vidkommande kom kriget att påverka rikets inre förhållanden. Utskrivningen av soldater och det stora behovet av skatter gjorde att folkbokföringen utvecklades. Kriget under 1600-talet ledde även till att Sverige i hög grad europeiserades, då nya idéer och ny kunskap överfördes till Sverige från kontinenten.

Ett av de skäl som gjorde det svårt att hålla sig med alltför stora arméenheter under 1600-talet var att logistiken satte gränser för hur stora förbanden kunde vara. Detta blir tydligt i den uppsats där Lars Ericsson behandlar den svenska krigsmaktens utveckling i Östersjöområdet perioden 1590–1670. Kring seklets mitt kunde ingen stat samla mer än 30 000 man till ett och samma slag. Uppsatsen är intressant men förlorar sig bitvis i alltför mycken statistik och sifferexercis.

Nils Erik Villstrand skildrar relationen mellan centralmakten och det svenska stormaktsväldets östra

delar, d.v.s. Finland. Han konstaterar att bondeupproren som varit vanligt förekommande under 1500-talet helt lyser med sin frånvaro under stormaktstiden. Det främsta skälet till detta var centralmaktens styrka – det fanns alltid truppkontingenter tillgängliga för att slå ner eventuella uppror och Sverige hade under 1600-talet byggt upp en byråkrati som ”saknade sin like i effektivitet i det dåtida Europa”.

Efter trettio års krig upprättades de fredsföredrag som gått till eftervärlden som Westfaliska freden. Marie-Louise Rodén konstaterar i sin uppsats att freden var helt avgörande för uppkomsten av det europeiska nationalstatssystemet. Freden spelade även stor roll för den internationella diplomatins utveckling. Katolska kyrkans makt minskade markant, vilket banade väg för en sekulärt orienterad toleranstanke, hävdar Rodén.

Utgivning av historisk litteratur ökar ofta i samband med olika jubileer och årsminnen. De tillspetsade händelserna i det förflutna – ett viktigt fredsföredrag, ett avgörande fältslag, en revolution eller en publicerad text med stort genomslag – blir ett sätt att strukturera det förflutna, att lägga händelserna tillrätta i syfte att göra dem begripliga. Årsminnet, jubileet, utställningarna och den bokutgivning som följer med anledning av Westfaliska freden är belysande. Historikerna som skrivit i *Vägen till Westfaliska freden* har varit medvetna om vilket sammanhang deras texter skall ingå och vilket syftet med publikationen varit. Ambitionen är lovvärd, det är dock viktigt att en populärt orienterad historieskrivning som delvis dikterats av jubileer och annat kompletteras av en akademisk dito, vars syfte och utgångspunkter är av en annan art.

Ett annat problem är att den historieskrivning som utgår från Stora Händelser i det förflutna bidrar till, vare sig ambitionen funnits eller ej, att tradera en

historiesyn där Stora Händelser får fungera som en struktureringsmekanism – en historiesyn som ofta osynliggör det kaotiska och mångtydiga. De Stora Händelsernas historieskrivning äger en generell och schematisk kvalitet. Retrospektivt upprättade brytpunkter och skeenden har många pedagogiska poänger. Kanske är det så, att den historiesyn som försöker säga något om det förflutnas kaotiska mångtydighet blir betydligt mer krävande och därmed mindre läst av en bredare allmänhet.

I egenskap av ett populärt orienterat översiktsverk fungerar *Vägen till Westfaliska freden* relativt väl. De historiska analyserna blir ibland ganska 'trubbiga' och väl generaliserande. Förlagets ambition att tillgängliggöra historia för en bredare läsekrets är lovvärd. Frågan är dock om speciellt mycket nytt är vunnet med den nya antologin. Personligen hade jag gärna läst en uppsats som mer utförligt behandlade den enskilde soldatens vardag eller en genomförd analys av krigets propagandistiska mediaexplosion, som nu endast finns antydd.

I dessa tider av "euro" och "europeiskt samarbete" på en rad olika nivåer blir det än mer angeläget att ha en elementär kännedom om den europeiska kontinentens historiska utveckling. Mot bakgrund av detta blir det uppenbart att Trettioåriga kriget och dess konsekvenser spelar en viktig roll. På så vis blir *Vägen till Westfaliska freden* trots resta invändningar en viktig bok.

Magnus Rodell

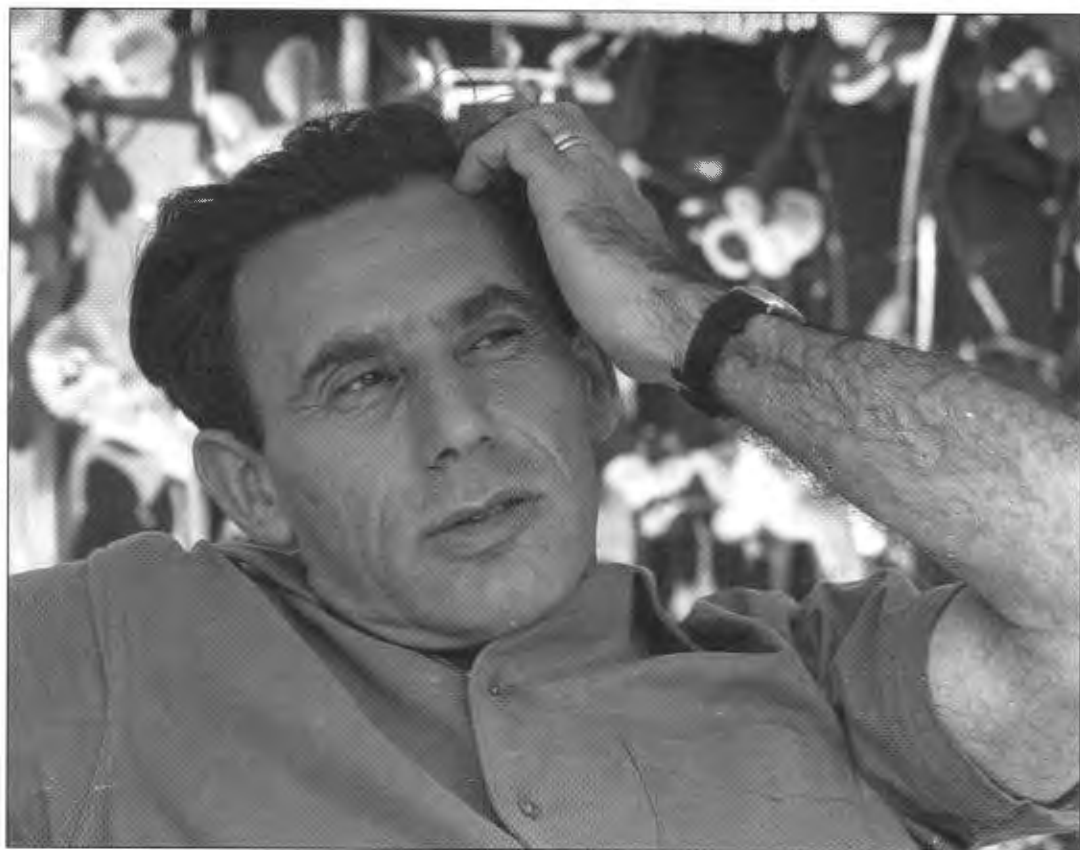
JOACHIM ISRAEL

Ett upproriskt liv: Memoarer

Stockholm: Norstedts, 1998. 330 s

Sociologin som universitetsämne bröt igenom i Sverige först under tiden efter Andra världskriget. Torgny T. Segerstedt lämnade den praktiska filosofin för en lärostol i Sociologi i Uppsala. Gunnar Boalt blev professor vid Stockholms högskola och Edmund Dahlström vid universitetet i Göteborg. En av ämnets främsta företrädare som till skillnad från en del andra både forskat och deltagit i samhällsdebatten är Joachim Israel. Hans levnadsbana är ovanlig. Härom har han åtskilligt att berätta, varav något här kan antyd.

Israel växte upp i Karlsruhe i Tyskland i en judisk familj. Fadern var köpman i konfektionsbranschen. Efter fem år av växande politiskt förtryck lyckades familjen på hösten 1938 emigrera. Detta skedde på olika vägar. Joachim Israel fick uppehållstillstånd som lantarbetare i Sverige – med förbehåll att stanna utanför storstäderna. Med ett "J" för "jude" i passet tog han sig legalt över gränsen. Han kom att stanna i yrket för fem år framåt, med arbeten i Dimbo i Skaraborg och i Mjälby i Blekinge. En skånsk regementsveterinär Emil Glück var initiativtagare på svensk sida. Efter hand hade 250 judiska ungdomar nått ett uppsamlingsläger i södra Sverige, där de besöktes av Glücks medhjälpare i dessa ansträngningar: professor Eli F. Heckscher och bokhandlaren Gunnar Josephson. Krigsutbrottet omintetgjorde ungdomarnas planerade vidare färd till Palestina. Dit hann föras legalt deras bagage, innan deras egen illegala utresa med båt från Ystad och runt Gibraltar bedömdes för riskabel och måste inställas. Under tiden hann föräldrarna och en tvillingssyster sätta sig i säkerhet. Dessa

Joachim Israel. Foto: Pressens Bild AB.

lämnade Bremerhaven båtledes och tog sig till USA. När Joachim Israel några år senare inte efterkom faderns uppmaning att följa efter familjen västerut, bröt fadern med honom.

Två tyska generationsromaner blev tidigt bestämmande för Israels politiskt radikala hållning. Ernst Glaesers utsökta *Jahrgang 1902* (1928) och E. M. Remarques *Im Westen nichts neues* (1929).

Med tiden kunde Joachim Israel bosätta sig i Stockholm. Efter tio år i Sverige blev han svensk medborgare och gjorde militärtjänst. Redan medlem i Clarté skrev han in sig i det socialdemokratiska partiet. Judisk identitet och politisk radikalitet har följts åt i hans liv.

Som pojke råkade han bevittna hur den respekterade fadern vid ett tillfälle förödmjukades av sina che-

Recensioner

fer i företaget. Sedan dess har han, förklarar han, både i teori och praktik särskilt observerat personer av auktoritär läggning. I det akademiska livet har han haft ett gott öga till prefekter och dekaner, personer som ofta saknar förmåga till egna kreativa insatser. Den auktoritära människan mötte Israel i Theodor Adornos tänkande.

Med en nyckelterm hos Pierre Bourdieu, den franske sociologen, termen heter *habitus*, söker Israel förklara sitt val av yrke som sociolog utifrån sitt tidigare liv. Av betydelse för Israels anpassning till det svenska samhället blev hans möte med psykologen Mirjam Valentin, som blev hans första hustru. Hon var dotter till Hugo Valentin, historikern i Uppsala som i ett standardverk skildrat judarnas historia i Sverige. I professorshemmet blev Israel generöst omhändertagen.

När Israel får tillträde till akademiska studier i Stockholm, börjar han med den praktiska filosofin och blir elev av Einar Tegen. Liksom sin lärare Tegen orienterar han om sig mot det nya ämnet Sociologi, en vetenskap som den fördomsfria Tegen lärt känna under en flerårig vistelse i USA vid tiden för Andra världskriget. Från 1954 är Boalt professor i Sociologi, och två år senare disputerar Israel hos denne. Fakultetsopponent är Edmund Dahlström, andre opponent Mia Berner och tredje Viveka Heyman. Israel får docentbetyg. Filosoferna i betygsnämnden Anders Wedberg och Harald Ofstad är honom bevägna, medan den statistiskt orienterade och naturvetenskapligt influerade Boalt röjer tveksamhet.

Den mångsidige Israel bearbetar problem inom sociologi och socialpsykologi liksom inom filosofi och språkteori. Wedbergs filosofihistoria med dess logiska formalisering av filosofernas tankegångar har stimulerat Israel. Han närmast beklagar att hans eget bestående intresse för Hegels tänkande inte alls delades av Wedberg, som varken ville eller kunde analysera He-

gel. Även vetenskapsteorin ryms inom Israels intressefält. Här har Gunnar Myrdals bekanta analyser av värderingarnas plats inom samhällsvetenskapen påverkat honom.

Israel har haft tillfälle att arbeta och förkovra sig vid Ericastiftelsen och vid barnbyn Skå. Från 1963 tilldelades Israel en forskningsdocentur i medicinsk sociologi med placering i Uppsala. Året dessförinnan hade han omsider fått möjlighet att vistas en tid som forskare i staten Israel. Livet på en kibbutz hade länge frestat honom. Men de hierarkiska och militaristiska levnadsomständigheterna i landet gjorde honom besviken. Inopportuna partitaganden för palestinier komplicerade hans tillvaro under vistelsen. Han drog sig tillbaka från landet men bibehöll förbindelser med fredssträvanden inom Israel.

Joachim Israel hoppades 1968 att bli professor i sitt ämne. Hans vetenskapliga produktion var vid det här laget omfattande. En majoritet av sakkunniga förordade honom detta år till en professur i Uppsala. Men Torgny T. Segerstedt, som lämnade tjänsten, motarbetade honom. Professuren gick i stället till Ulf Himmelstrand. Redan samma år kompenserades Israel. Han blev för flera år framåt professor vid Köpenhamns universitet. Exporten av den politiskt kontroversielle samhällsdebattören Israel var enligt *Svenska Dagbladets* kommentator en senkommen hämnd för Stockholms blodbad.

År 1971 utnämndes Israel till professor i Lund, där han stannade till emeriteringen 1986. En grupp av de anställda och studerande vid institutionen uppmnade vid tillträdet till bojkott mot den borgerlige professorn. Israel kontrade med att avsluta sin installationsföreläsning med parollen "All makt åt folket!".

Tidigt påverkades Israel av Martin Bubers tänkande, en inriktning som han delade med ämneskollegan vid Lunds universitet Johan Asplund. Genomförda

porträtt av andra personer är inte vanliga i Israels bok, men den teoretiskt skarpsinnige fast till skillnad från Israel tillbakadragne vännen Asplund består ett sådant. Studiet av Georg Simmel, en av sociologins klassiker, verkade kanske också förenande.

Israel bekymrar sig för kvaliteten på dagens svenska utbildning och forskning. Han önskar återinföra den akademiska doktorsgraden och vill se doktorsexamen som ett förstadium.

Israel har arbetat mot förtrycket i Sydafrika. Efter personlig hänvändelse från den 95-åriga Bertrand Russell tog Israel aktiv del i den s.k. Russelltribunalen 1967. Som professor i Lund kunde han bistå det svenska sändebudet i Chile Harald Edelstam i arbetet med att rädda flyktingar ur landet. Men hans förslag att utse Edelstam till hedersdoktor som ett erkännande för dennes insatser avslogs av fakulteten.

Boken slutar med en skildring av det goda livet med författarens unga hustru, enligt boken hans femte, även hon sociolog. Även intresset för Hegels tänkande förenar makarna.

Israels framställning lämnar några värdefulla bidrag till lärdomshistorien men är inte helt väldisponerad. Kort autobibliografi och pålitligt personregister avslutar verket.

Åke Lilliestam

GÖRAN STENBERG

Döden diktar: En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen.

Stockholm: Atlantis, 1998, 444 s., personreg.

Under 1600-talets första hälft kom begravningen att tillmätas allt större vikt som socialt evenemang, vilket återspeglas i ett uppsving för den religiösa vältalighet som utövades vid jordafärdens olika stationer: andakten i sorgehuset, jordfästningen och gravsättningen. De enda säkra beläggen på svenska likpredikningar under 1500-talet gäller avlidna kungligheter, och dessa predikningar har inte utkommit av trycket. Produktionen av tryckta likpredikningar börjar strax efter år 1600, stegras i slutet av 1610-talet och synes kulminera på 1650-talet. Statistiken är emellertid osäker, och även på 1660- och 1670-talen var produktionen betydande. De enklare begravningssederna efter 1680, betingade dels av adelns försämrade ekonomi, dels av enväldsregimens restriktioner, medförde otvivelaktigt en nedgång i antalet tryckta likpredikningar.

Likpredikan hölls definitionsvis av en prästman, och dess huvuddel utgjordes av en utläggning över en utvald bibeltext. Som en annan typ av sepulkralretorik kan man fr.o.m. 1600-talets slut urskilja gravtalen, som visserligen kunde ha religiösa hänsyftningar men saknade inslag av bibelförklaring. Till en början är dessa fåtaliga, men vid slutet av 1700-talet har gravtalet blivit den dominerande genren inom begravningsvältaligheten. Bland upphovsmännen/väktarna fanns både präster och lekmän.

Det ovan sagda och mycket mera framgår av Göran Stenbergs nu föreliggande doktorsavhandling i ämnet Nordiska språk, huvudsakligen utformad som

en analys av de båda nämnda texttypernas struktur och innehåll. Delvis som resultat av textanalysen, delvis på grundval av annat material, dras slutsatser rörande texternas tillkomst och funktioner. Studiens underlag utgörs av 123 likpredikningar och 34 gravtal samt ytterligare två texter, vilka bedömts som svåra att klassificera inom någondera genren. Samtliga texter är på svenska språket. Likpredikningar över medlemmar av kungahuset ingår inte i studien. 1600-talsmaterialet – 110 likpredikningar och tre gravtal – täcker i stort sett hela århundradet. Den äldsta texten har tryckåret 1603, den yngsta är från 1698. De betydligt färre 1700-talstexterna härrör alla från något av åren 1797, 1798 eller 1799.

Avhandlingen har följaktligen sin tyngdpunkt i studiet av 1600-talets likpredikningar. Liksom tillfälleslitteraturen hade en central ställning i tidens svenska litteratur hade likpredikningarna en viktig position inom tillfälleslitteraturen. Det är alltså ingen perifer genre som undersökts. Som ett tecken på den betydelse de tryckta likpredikningarna tillmättes nämner Stenberg att dessa kunde omfatta "över 50 och någon gång upp till 150 sidor" (s. 37); han omtalar också ytterlighetsfall med ett omfång på över 200 tryckta sidor, nämligen likpredikan över fältmarskalken och riksrådet greve Lennart Torstenson liksom den över de mindre bemärkta Brita Biörenklou och Axel Cantersten (s. 188). De muntliga predikningarna kan nog ha tagit avsevärd tid att framföra, men var med nödvändighet kortare än de längsta tryckta predikningarna. Ofta anges att den tryckta predikotexten är en utvidgning av den muntliga predikan.

Stenberg analyserar grundligt likpredikans retoriska struktur liksom dess innehåll. I den del av predikan som författaren kallar den egentliga likpredikan, och som är textens huvuddel, urskiljer han tre avsnitt (s. 70 ff.). Det första, exordiedelen, påkallar åhörarens

uppmärksamhet och innehåller den bibeltext som utgör grunden för predikans förkunnelse. Det andra är själva förkunnelsen, alltså utläggningen och tillämpningen av bibeltexten. Det tredje avsnittet utgörs av en kortfattad avslutning. Vid sidan av den egentliga likpredikan kunde likpredikningarna bestå av flera andra textdelar – ehuru alla inte alltid förekom – varav den längsta var personalierna, redogörelsen för den avlidnes härkomst, levnad och fränfalle. Övriga textdelar var författarens dedikation till tryckets mottagare, dvs. i allmänhet den avlidnes närmaste anhöriga, tacket, alltså sorgehusets tack till begravningsgästerna, dikten eller dikterna samt titeln. Likpredikans titel kan visserligen ses som överordnad texten snarare än som en del av densamma, men Stenberg påpekar att den ofta innehåller så mycken information, bl.a. om tid och plats för begravningen, att det är naturligt att behandla den som en textdel.

Bland föremålen för de tryckta likpredikningarna förekommer adliga, präster, borgare och s.k. ofrälse ståndspersoner, däremot inte bönder. Färre predikningar än man kanske skulle ha trott avser vuxna män. I Stenbergs urval, gjort i Kungliga bibliotekets samlingar på grundval av de avlidnas efternamn, är kvinnor föremål för omkring en tredjedel av likpredikningarna från 1600-talets första del och drygt hälften av dem från senare delen av århundradet. Omkring en tolfedel av de undersökta 1600-talspredikningarna gäller helt eller delvis ett bortgången barn.

Det är klart att likpredikningarna är av stort socialhistoriskt och personhistoriskt intresse. Titeln, tacket och dedikationen placerar den döde, hans anhöriga och författaren i ett socialt sammanhang. Och personalierna är en viktig källa för personhistorisk forskning, dock inte utan sina metodiska problem. Stenberg ägnar personalierna ett rätt stort utrymme och diskuterar bl.a. frågan om deras tillförlitlighet (s. 173

MINNE

Af Proften och Kyrkoherden

I Norrköpings Stads- och St

Johannis Församlingar

MAG:R ANDERS GRÖNBERGER,

Vid dets Jordfird i St: Olai Kyrka i

Norrköping den 7 April 1797,

Af

JAC. AX. LINDBLOM,

LINCKÖPING, D. G. BJÖRN,

Titelsida till ett gravtal från 1700-talets slut, då man gärna väljer ett stramare uttryckssätt och en enkel typografi. Efter G. Stenberg, "Döden dikterar", s. 419.

ff.). För den som arbetar med biografiska eller kollektivbiografiska studier rörande svenskt 1600- och 1700-tal är denna fråga av stort intresse, eftersom personaliernas uppgifter ofta inte kan vare sig verifieras eller falsifieras av oberoende källor. Stenberg vidgår personaliernas panegyriska prägel och uttalar helt kategoriskt att "inga tryckta likpredikningar nämner något ofördelaktigt om den avlidne, bortsett från den i slutet av 1700-talet förekommande frasen om att

han var människa", men instämmer ändå med tyska forskare i att uppgifterna allmänt sett är tillförlidliga, eftersom likpredikanten ansvarat inför sorgehuset: "De som visste mest om personalians ämne satt ju också i kyrkan vid likpredikans första, muntliga framförande och torde även ha hört till de första nyfikna läsarna när likpredikan sedan tryckts". Resonemanget övertygar inte helt. Man kan instämma i att sorgehusets och åhörarnas sakkunskap säkert tjänat som korrektiv gentemot en hel del tänkbara misstag från likpredikantens sida, men samtidigt är personaliernas obestriddigen panegyriska tendens betingad av just hänsynen till de efterlevandes önskemål. Personaliererna är intressanta källor till personhistorien, men de är krävande ur källkritisk synvinkel.

Undersökningen av 1600-talets likpredikningar är bred men sammanhållen. Stenbergs vidareföring eller kanske snarare överflyttning av undersökningen till åren 1797–99 har sina komplikationer. Undersökningsperiodernas skiftande längd och materialets olika omfång medför oundvikligen att slutsatserna om de bägge skedena får olika tyngd. Dock visar analysen bortom allt tvivel att sepulkralretoriken genomgått stora förändringar mellan de båda undersökta perioderna. Beklagligtvis gör undersökningens hopp på nästan hundra år att både författaren och läsaren svävar i ovisshet om när, hur och varför förändringarna skett (jfr t.ex. s. 16, 165, 247). Fast härigenom påvisas ju på ett effektivt sätt ett nytt forskningsfält.

Stenberg citerar generöst ur sitt undersökningsmaterial, givetvis för att underbygga sina resonemang men till oförfälskad glädje för var och en som är mottaglig för den språkliga kraften i dessa gamla texter. Slående är förändringen av likpredikningarnas språk, från den tunga 1600-talssvenskan till 1790-talets eleganta vändningar. Låt det också bli sagt att Stenbergs egen goda språkbehandling är en fortlöpande njut-

Recensioner

ning för läsaren, någon gång avbruten av ett eller annat onödigt lånord (t.ex. "recenta", s. 290).

Göran Stenberg har för sin doktorsavhandling valt ett givande ämne, ur vilket han också förmått utvinna långt fler intressanta resultat än som här kunnat beröras. Författarens huvudintresse knyter sig som nämnts till texternas struktur och innehåll, och detta främst från homiletisk och retorisk synpunkt. Men som torde ha framgått ovan är det påfallande, hur många andra aspekter han också kunnat lägga på denna hitills föga undersökta litteraturgenre.

Björn Asker

GUNNAR BRUSEWITZ

Uppskrivet och nedtecknat: Ur loggboken.

Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1998.
274 s. inb., illustr.

I likhet med andra svenska naturskildrare har Gunnar Brusewitz känt sig tillhöra en föraktad minoritet. Långt före 1960-talets rasande pläderande för att se konsten enbart som en klassfråga, ett verktyg att förändra samhället med, har inom svensk kulturdebatt naturen i alla dess olika former betraktats som ett mindrevärt motiv. Riktiga konstnärer och författare sysslar inte med dylikt. Djur och landskap kan måhända synas behändiga, men kan aldrig bidra till förståelsen av människan som politisk och social varelse, har samhällstillvända debattörer menat. Och människan och hennes samhälle har utpekats som de enda värdiga områdena för konstnärlig genomlysning. Författare och konstnärer som Harry Mar-

tinson, Björn von Rosen, Sven Rosendahl och Gunnar Brusewitz har därför ofta behandlats med nedlåtethet av kulturens konstopplare.

Gunnar Brusewitz berör i tredje delen av sina memoarer – *Uppskrivet och nedtecknat* – just detta bemötande av hans verksamhet. Någon förklaring till den endemiska bristen på förståelse av naturskildringen som genre ges knappast, men rimligt är väl att hänvisa till bristen på kunskap just bland s.k. intellektuella om naturens olika områden. Och det är ur sådana kretsar som tidningar och andra massmedier rekryterar medarbetare. Kulturmiljön som sådan medverkar till att snävsyn och ointresse för natur och naturskildring uppehålls. Samtidigt finns ett enormt naturintresse bland den stora allmänheten, vilket inte minst tittarsiffrorna från teves naturprogram visar. Och möjligen har den kulturradikala snävsynen börjat brytas upp under senare år, kanske till följd av den okuvliga kunskapsförmedling som ett antal skribenter, konstnärer och tevejournalister stått för (Nils Erik Landell, Bengt Hubendick, Rolf Wohlin, Henrik Ekman, Lars Jonsson m.fl.).

Dessbättre har Brusewitz under sitt liv gått egna vägar utan att snegla på kulturdebattens krav på yttre anständighet. I svindlande sköna teckningar, akvareller och etsningar har under årens lopp fångat naturmiljöer från när och fjärran. Inte minst har hans illustrationer till andras böcker förgyllt stunderna i mångens läsfåtölj. Brusewitz är nämligen inte enbart naturiakttagare av rang, utan är även väl förtrogen med litteratur. Hans insatser för att ge olika litterära nobeldiplom konstnärlig utformning, där de belönade författarskapen koncentrerat avspeglas i bilderna, vittnar om inträngande beläsenhet.

Den tredje memoarvolymen skildrar resor och visiter under författarens senare år i främmande naturmiljöer: Svalbard, Finland, Australien och USA. Inte

minst Brusewitz' deltagande i den svenska polarexpeditionen "Ymer -80" är intressant i så måtto att han här kan kontrastera sitt eget sätt att betrakta och skildra naturen mot en annan expeditiönsdeltagares: författaren Per Olof Sundman. Den senares oförmåga att tillgodogöra sig direkta naturintryck och få ned dessa rön och upplevelser i en text utgjorde ett ständigt återkommande hinder, som nog i hög grad avspeglade Sundmans allt tydligare framträdande oförmåga att skriva över huvud taget. För den nyfikne polarräven Brusewitz fanns inga sådana hämningar – med aldrig stillad hunger kastade han sig över varje tacksamt motiv och noterade i sina anteckningar olika ljud, synintryck och stämningar. Två skilda temperament och förhållningssätt avspeglas i avsnittet om Ymerexpeditionen.

Det omfångsrikaste partiet i denna minnesbok handlar om författarens besök i Australien tillsammans med konstnären och insektskännaren Karl Axel Pehrson, känd för sina minutiöst detaljerade djur- och landskapsbilder, motiv som oftast bara skenbart är naturalistiska avbildningar. Nästan alltid är Brusewitz intressant och kunskapsrik. Man lär sig åtskilligt av hans reseberättelser och kan njuta av en sober reportageprosa, vari humor beledsagar den vakna naturskildringen.

Men här möter också annat: de ömtåliga relationerna till modern i Florida (hon som en gång lämnade den lille pojken och lät honom växa upp hos farmor och faster), förhållandet till fadern, den eleganta bolsjeviksvärmaren som inte i något sammanhang lät minsta tvivel på Sovjetunionens förträfflighet och ärliga avsikter grumla den egna världsbilden, vänskap med ett antal personer. Redogörelserna för tidningsuppdrag att avkonterfeja olika svenska diktare är lika så mycket intressanta. Här berättas om möten och sittningar med Bo Setterlind, Harry Martinson, Gun-

nar Ekelöf, Piraten, Albert Viksten. Därutöver skymtar bekanta nunor av några av efterkrigstidens framträdande politiker.

Ibland tycks Brusewitz ha stött på synnerligen originella människor under sitt liv. Kanske vittnar inte skildringen i hans memoarer alltid om inträngande människointresse, men vet å andra sidan vad som döljer sig bakom orden? Författarens känsla för andras integritet ligger i linje med hans önskan att bevara sig eget revir okränt. Som natur- och reseskildring är hans minnesbok om det egna livet njutbar. Som tecknat reportage är detta artisteri på hög nivå.

Olof Hägerstrand

EVA LIS BJURMAN

Catrines intressanta blekhet: Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830.

Brutus Östlings Bokförlag Symposion,
Stockholm/Stehag 1998. 271 s.

Decennierna på ömse sidor om sekelskiftet 1800 skedde i västvärlden genomgripande förändringar i synen på äktenskapet. Äldre generationers sätt att betrakta giftermålet som en affärssuppgörelse mellan två släkter fick konkurrens av moderna tankegångar om ömsesidig kärlek som grund för äktenskaps ingående. Etnologen och antikvarien vid Kulturen i Lund, Eva Lis Bjurman, som har en rad böcker på temat barn och barnhistoria bakom sig, sätter denna gång borgerliga unga kvinnor i centrum för en mentalitetshistorisk studie. Med utgångspunkt i bl.a. den tyska kulturso- ciologen Ulrike Prokops forskning om kärleken som

historisk process ställer hon frågor kring hur unga flickors liv påverkades av de nya idéerna om kärlek-säktenskap. Dessa idéer till trots förblev ju äktenskapet ändå en nödvändig försörjningsinstitution för medelklassens kvinnor. Hur hanterade döttrar och föräldrar denna konflikt mellan det nya idealet och den krassa verkligheten? Fanns det samband mellan omsvängningen i synen på äktenskapet och det parallellt uppblossande intresset för flickors uppfostran och bildning? Konsekvenserna av "kärlekskravet" och flickornas daning till bildade unga kvinnor är det tvädelade ledmotivet i *Catrines intressanta blekhet*.

Bit för bit tecknar Bjurman de yttre konturerna av en långsam och motsägelsefull process. Den moderna synen på kärlek och äktenskap grodde i en ny social grupp, medelklassen, där den ökade betoningen på den enskilda individen gick hand i hand med brevromanernas stora popularitet för att sprida föreställningen om den rent romantiska kärleken. En livlig debatt på temat kärlek och äktenskap i tidningar, rådgivningsböcker och andra skrifter runt år 1800 vittnar om att de nya tankarna om kärlek som grund för äktenskapet då fått fäste i Sverige. I Tyskland skedde det några årtionden tidigare. Som motvikt till det litterära romantiska budskapet förespråkades i debatten att giftermålet borde grundas på ett *förnuftigt* kärleksval. Den med tanke på samhällsvillkoren begripliga idén om den förnuftsstyrda kärleken, där känslorna balanseras av materiella, sociala och moraliska hänsyn, ser Bjurman som ett mellanstadium i övergången från synen på äktenskapet som affärsöverenskommelse till en förening grundad på ömsesidig känsla. Förändringarna i de mekanismer, som styrde valet av partner, skapade osäkerhet och därmed en marknad för handböcker med titlar som *Goda råd för manspersoner som ärna gifta sig* och *Om unga fruntimmer som hafva friare, men äro willrådiga*.

Parallellt med debatten om kärlek och äktenskap pågick i svallvågorna efter Rousseaus *Émile* en animerad diskussion om flickors fostran. Upplysningstidens bildningsideal bröts där mot idéströmningar i andra riktningen. Bjurman pekar på de motstridiga krav, som därigenom kom att ställas på såväl flickors bildning som på deras uppförande. Flickorna skulle vara bildade, dvs. ha vissa kunskaper i franska, geografi och historia samt färdigheter i handarbete, teckning och musik. De ansågs däremot inte ha nytta av ämnen som latin, filosofi eller naturvetenskap och skulle, med risk för att annars betraktas som högfärdiga eller löjliga, definitivt akta sig för att bli *lärd*a. Flickorna förväntades vidare visa upp sina musikaliska och andra talanger, men då endast på ett anspråkslöst sätt. Det uppstod en tydlig motsättning mellan det nya kravet på att vara bildad och mödragenerationens traditionella huslighet. Flickorna uppmanades därutöver att i lämplig grad förälska sig i den blivande äkta mannen, men först efter det att en rationell bedömning visat att han höll måttet ur social och ekonomisk synvinkel. Mycket talar enligt Bjurman för ett samband mellan "kärlekskravet" och idén om den bildade flickan, där bildningen i första hand syftade till att göra henne mer gångbar på en förändrad äktenskapsmarknad.

Det centrala källmaterialet i Bjurmans analys av hur de nya idealen kring äktenskap och flickors bildning påverkade medelklassens unga kvinnor är deras egna berättelser i form av bevarade memoarer, dagböcker och brev. Ett sparsamt material, små bräckliga spillror av alla de otaliga tankar, känslor och motstridiga viljor, som de dubbla och ofta oförenliga budskapen måste ha givit upphov till. Vi får möta ett femtontal unga kvinnor med hemvist i Norden och Tyskland, födda mellan åren 1728 och 1815. Det är på ett undantag när fråga om flickor ur medelklassen, alla står de på tröskeln till det *moderna*. Det är tydligt att

idén om den romantiska kärleken hade rotat sig i deras sinnen, men den var svår att förverkliga i äktenskapet. Exempelen visar att fattiga svenska medelklassflickor i praktiken hade föga frihet att själva välja partner. Det primära var att skaffa dem en försörjning. Man skulle kunna tro att det förhöll sig annorlunda för dottrarna i välbärgade familjer, men av Bjurmans undersökning framgår att de knappast ägde större valfrihet. Visserligen ansågs det olämpligt att tvinga en dotter till giftermål mot hennes vilja, men den speciella relationen far-dotter, som kommer i dagen i flera av berättelserna, satte press på flickan att följa föräldrarnas vilja. Friederike Münter, prästdotter boende i Köpenhamn, tvekar t.ex. inför frieriet från en förmögen nästan 20 år äldre man, men accepterar efter att ha utsatts för faderns förnuftsargumentering. I Bjurmans material syns flera prov på starkt engagemang från fädernas sida i dottrarnas uppfostran till bildade damer enligt de nya idealen. Cornelia Goethe (syster till diktaren) och hennes far är ett bra exempel på detta.

Flickorna hanterar konflikten mellan föreställningen om kärlek som grund för äktenskapet och behovet av försörjning/föräldrarnas sociala ambitioner på olika sätt. Tanken på att gifta sig med en man hon tidigare beskrivit som både ful och dum försätter Henrietta Liljedahl, vars familj råkat i ekonomiska svårigheter, i en "gruflig oro" innan hon slutligen resignerar inför sitt "sorgliga öde". Sophie Zinn, upp vuxen i en förmögen dansk grosshandlarfamilj, slits mellan kärleken å ena sidan och lydnaden gentemot fadern å den andra. För hennes del är det den senare som väger tyngst. Hon lägger sig i likhet med den ekonomiskt mindre lyckligt lottade Beata Hummel till med ett slags förnuftskärlek för att, med Bjurmans ord, "inte känna sig som en packe siden eller någon annan dyrbar handelsvara". Anna Lisa Lilljebjörn har

kurage nog att välja efter eget hjärta (valet faller f.ö. på Erik Gustaf Geijer), men det sker till priset av faderns djupa missnöje och mycken vanda.

Det material Bjurman undersökt bekräftar en av Ulrike Prokop framförd tes att det nya kravet på kärlek i äktenskapet komplicerade tillvaron för borgerlighetens unga kvinnor och gjorde dem olyckliga och frustrerade. Däremot finner hon inget stöd för Prokops slutsats, att medelklassflickorna genom den nya bildningen lockades ut ur den kvinnliga husliga sfären bara för att sedan nekas tillträde till den manliga bildningskulturen och stängas in i ett kulturellt tomrum och tystas. Bjurman gör en närmast motsatt tolkning. Tack vare den ökade satsningen på flickornas bildning och idén om kärleksäktenskapet synliggjordes flickan som individ och gav henne en uppgift och ett värde. Det var faktorer som tillät flickorna att spela en ny roll i familjen och gjorde dem till aktörer i det sociala uppåtgåendet. Att låta bilda sina döttrar var ett tecken på välstånd, en signal att familjen tillhörde medelklassen. Det var dessutom en investering, som kunde ge utdelning i form av en ekonomiskt och socialt lämplig svärson. Bjurman menar att flickornas uppfostran till bildade hustrur med smak och känsla för vad som var passande spelade en central roll i formandet av medelklassens speciella "habitus" eller livsstil under etableringsfasen ca 1780–1850. I denna utveckling ser hon rentav ett frö till senare emancipation.

Catrines intressanta blekhet är en perspektivrik bok befriande fri från tvärsäkra uttalanden och dessutom i sitt upplägg och sin språkdräkt lovvärt mån om att nå ut till en bredare publik. Kanske bidrar denna ambition paradoxalt nog till framställningens överskådlighet, i stort som smått. Det är helt enkelt svårt att orientera sig i boken. Den läsare som vill återvända till den värdefulla översikten av olika forskares teorier om kärleken i historien eller önskar en läsreprise av det

intressanta avsnittet om förändringarna i friareseden och den roande redogörelsen för rådgivningsböcker-
nas förnumstiga förmaningar får ingen som helst
hjälp av den tunna innehållsförteckningen med dess
per flicka indelade kapitel. Då sakregister saknas åter-
står endast en tidsödande bläddring. Ett frågetecken
måste också sättas för brister i källhänvisningar och
fr.a. för de slarviga citaten ur källmaterialet. (En jämförelse mellan citaten i avsnittet om Beata Hummel
på s. 96–98 och originalmanuskriptet i Riksarkivet
(Herman Brulins arkiv, volym E 9092) visar betänkliga
skillnader i stavning, ordformer och t.o.m. ord-
följd. I källförteckningen på s. 264 får läsaren därtill
det felaktiga intrycket att Herman Brulins arkiv skul-
le förvaras på Göteborgs universitetsbibliotek.) När
bokens svarta pärmar slagits igen faller dessa anmärk-
ningar dock snabbt ur minnet. Kvar finns känslan av
att ha berikats med en gången tids liv och tankar, sat-
ta i ett större historiskt sammanhang.

Lena Ånimmer

OLA KYHLBERG & TORBJÖRN AHLSTRÖM
Gånget ur min hand: Riddarholmskyrkans
stiftargravar.

Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien, 1997. 227 s. + 5 släkttabeller.

Framför högaltaret i vad som nu kallas Riddarholms-
kyrkan (under medeltiden franciskankloster) i Stock-
holm finns två gravmonument över de svenska me-
deltidskungarna Magnus "ladulås" och Karl Knuts-

son. De tillkom omkr. 1574 på initiativ av Johan III i
samband med restaurerings- och inredningsarbeten.
Vid en undersökning 1915–1916 påträffades under
dessa gravmonument de båda kungarnas gravar. 1921
publicerade anatomiprofessorn Carl M. Fürst och
professorn i arkitekturhistoria, sedermera riksantikva-
rien, Martin Olsson den rikt illustrerade boken *Mag-
nus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholms-
kyrkan: Arkeologiska, konsthistoriska och antropologiska
undersökningar* 1937 av den senare sammanfattad i
hans bok om Riddarholmskyrkan (Sveriges kyrkor.
Stockholm, band II), s. 375–390.

Olsson påpekade, att enligt *Erikskrönikan* kung
Magnus' sonson med samma förnamn, kung Birgers
1320 avrättade son, begravdes i sin farfars grav (s. 39),
och att kung Magnus' brorson Erik, kung Valdemars
son, enligt Johannes Messenius skulle ha begravts hos
sin farbror (s. 42). De båda kvinnoskeletten i kung
Magnus' grav föreslås av Fürst (s. 182 ff.) härröra från
kung Magnus' gemål drottning Helvig och deras dot-
ter Rikissa, ehuru hon var abbedissa i Klara kloster.
Messenius' uppgift, att kung Valdemars son Erik skul-
le ha begravts hos sin farbror kung Magnus, föranled-
de Olsson (s. 43) att föreslå att de båda återstående
skeletten i samma grav skulle härröra från Eriks son
riddaren Valdemar Eriksson och dennes son, härads-
hövdingen i Dalarna Erik Valdemarsson.

I *Scandia* 1984 (s. 115–151) publicerade Ola Kyhl-
berg uppsatsen "Birgerssonernas gravar i Riddar-
holmskyrkan: En metodstudie inom historisk arkeo-
logi". Han ansåg sig kunna fastställa, att drottning
Helvig vid sin död inte nått så hög ålder som dottern
Rikissa, varför han menade att Fürst förväxlat deras
skelett. Benens ålder och begravningsföljden, alltså
deras inbördes placering, föranledde honom att göra
gällande att även Erik Valdemarssons far, kung Valde-
mar, begravts i kung Magnus' grav.

Recensioner

Då jag studerade Kyhlbergs uppsats, erinrade jag mig att jag under mitt arbete för Vitterhetsakademiens diplomatariekommitté omkr. 1950 påträffat ett 1500-talsbelägg för en i litteraturen spridd uppgift, att kung Valdemar och hans drottning Sofia skulle ha begravts i Vreta kloster. Jag publicerade därför i *Scandia* 1985 (s. 261 ff.) artikeln "Identifieringen av skeletten i Magnus 'ladulås' grav i Riddarholmskyrkan". Artikeln föranledde en diskussion mellan Kyhlberg och mig i *Scandia* 1985–1987 samt i *Släkt och hävd* 1992.

Föremålet för föreliggande recension är en fortsättning av denna diskussion. Ehuru Kyhlbergs del av boken är betydligt längre, uppfattar jag Ahlströms del "Genetik, genealogi och osteologi" (s. 179–227) som den viktigaste. Där får man veta att det antropologiska materialet från graven inte finns "tillgängligt för analys", varför all diskussion sker utifrån Fürsts och Olssons bok, vilket framhålls som en begränsning (s. 179). Det viktigaste resultatet av Ahlströms försiktigt kritiska prövning skelett för skelett är att det skelett som tidigare ansetts härröra från kung Magnus, ej är rätt identifierat (s. 202 och 223). Uppfattningen att kung Magnus lidit av "svårt kroniskt lung- och hjärtlidande" (*Svenskt biografiskt lexikon* 24, s. 656) saknar därmed grund. Ahlströms kapitel "Genetik, genealogi och osteologi – multivariat studium av kranienierna från Magnus ladulås grav i Riddarholmskyrkan" (s. 205–222) orienterar om den naturvetenskapliga forskningens framsteg på detta område sedan Fürsts tid och sammanfattas i en tabell rörande släktskapssituationen i graven (s. 221).

Kärnan i Kyhlbergs del av boken är s. 75–101. Han försöker dra de personhistoriska slutsatserna av Ahlströms undersökningar. Ahlströms numrering av skeletten (s. 221) motsvaras hos Kyhlberg av personnamn (s. 101). Nyttillkommen på denna förslagslista

är Magnus "ladulås" sonsons son kung Erik Magnusson, som dog 1359. En viktig nyhet i Kyhlbergs framställning är en brevpuppgift från 1338, att drottning Helvig begravts i franciskanklostret på Riddarholmen (s. 98).

Kyhlberg, som vill förringa värdet av Rasmus Ludvigssons av mig återopade uppgifter om kung Valdemars begravning i Vreta kloster och dennes syster Rikissas begravning i Klara kloster, citerar (s. 78) i fråga om honom ett omdöme av L. Gahrn (*Sveariket i källor och historieskrivning*, 1988), att "hans anseende som forskare är sämsta tänkbara". Samma år som Kyhlbergs och Ahlströms bok trycktes, publicerade jag emellertid i *Svenskt biografiskt lexikon* 29 (s. 700–703) en biografi över Rasmus Ludvigsson, som är grundad på mer än femtio års forskningar i olika sammanhang rörande hans verksamhet. Enligt denna gäller sådana omdömen som Gahrns hans verksamhet som genealog, vilket jag förklarat med att "kyrko- och klosterbrevens enorma talrikhet försvårade ... ett vederhäftigt utnyttjande av dem". Jag har särskilt framhållit sedermera professor Ernst Söderlunds omdöme 1942 om Rasmus Ludvigsson som krönikerförfattare: "Han författade inte; han excerperade. Därpå beror det att hans verk som krönikor äro ytterst svaga, som historiska källskrifter däremot synnerligen värdefulla."

I fråga om Valdemars begravning nämner Kyhlberg (s. 79) ett tillägg av okänd proveniens i marginalen i en handskrift av Ericus Olais *Chronica regni Gothorum*, enligt vilket han skulle vara begravd i Varnhem. Varken Kyhlberg eller jag har emellertid tidigare observerat, att Johannes Messenius på inte mindre än tre ställen i *Scandia illustrata* (2, s. 69; 12, s. 144; 15, s. 46) uppger att Valdemar begravdes i Vreta kloster. Uppgiften kan ha annan proveniens än Rasmus Ludvigssons, eftersom den senare påstår att

även Valdemars drottning Sofia begravdes i Vreta kloster, medan Messenius (15, s. 43) uppger att hon begravdes i Ringsted. Man kan sålunda konstatera att Messenius, som är källan för Olssons och Kyhlbergs (s. 92) uppfattning att Erik Valdemarsson begravdes i kung Magnus' grav, ej styrker att kung Valdemar begravts där, utan uppger att han begravdes i Vreta.

Beträffande Tyrgils Knutssons och hans hustrus begravning nära kung Magnus (Kyhlberg, s. 68 och 77) har det tydligen undgått Kyhlberg, att professor Bengt R. Jonsson 1994 i uppsatsen "Marskens hustrur" (Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning, 19) övertygande klarlade, att den korrupta isländska annalotis som föranlett spekulationer att Tyrgils Knutssons hustru var svensk kungadotter helt enkelt gäller den danske kungen Erik "menveds" giftermål 1296 med kung Magnus' dotter Ingeborg. Tyrgils Knutssons enda kända släktskap med kungahuset var att hans – ej hans hustrus, som Kyhlberg uppger (s. 77) – mormor var halvsyster till Birger jarl (S. Axelson, *Sverige i utländsk annalistik*, 1955, s. 332).

Som en introduktion till behandlingen av kung Magnus' grav har Kyhlberg skrivit några inledande kapitel.

I avsnittet "Valdemar och Magnus" observerar man särskilt behandlingen av *Erikskrönikan* och årböckerna (s. 24–26) och hans förslag att större delen av *Erikskrönikan* skulle vara författad av Skarabiskopen Bryniolf Algotsson (s. 26–32).

Kapitlet "Stockholm, urbanisering och franciskanerna" redovisar att Stockholm nämns i åtta brev från 1270-talet men i 31 brev från 1280-talet, och att ca 70 % av dessa brev tillkommit under månaderna april–september, ca 16 % under oktober–november, ca 10 % under december–januari men endast ca 3 % under februari–mars (s. 34). En annan statistik (s. 35 f.) påvisar att nio kungliga brev utfärdats i Upp-

sala 1275–4 januari 1278, att lika många kungliga brev tillkommit i Stockholm 2 januari 1278–1289 och att lika många kungliga brev daterats på Alsnähus 15 maj 1279–1288. I detta kapitel finns också en kvantitativ analys av årböckerna (s. 37–42). En tabell (s. 45) innehåller en förteckning över de viktigaste tyska och nordiska franciskankonventen samt årtalen för deras grundande.

Ett tredje kapitel behandlar franciskanernas och klarissornas konvent i Stockholm (s. 47–62), och ett fjärde är betitlat "Franciskanska perspektiv" (s. 63–74).

Boken avslutas med fem "släkttabeller" eller snarare släkttavlor på utvikbara blad. Dessa presenteras i en inledning som "illustrationer till studiens diskussion om det högsta sociala skikket" och som "en form av förklaringsram, som trots allt står närmare teori än empiri". Ibland har emellertid i dessa släkttavlor just empirin försumrats. Mot kommentaren till den första släkttavlan kan sålunda invändas att hertig Knuts av Reval mor Helena Guttormsdotter, änka efter den danske stormannen Esbern snare, med orätt (se *Diplomatarium Suecanum*, nr 3909 och min artikel om jarlen Guttorm i *Svenskt biografiskt lexikon* 17, s. 497) uppges som Knuts hustru. Vid behandlingen av kung Knut länge och hans son Holmger i samma släkttavla har min uppsats om Holmger, Filip och Helena (*Personhistorisk tidskrift* 1970) förbisetts. Såväl där som på det sista bladet har ätten Natt och Dags stamfader Nils Sigridsson fått en förnämare härstamning än källmaterialet medger (se min artikel i *Svenskt biografiskt lexikon* 26, s. 408; kommentarens uppgift, att Sten Carlsson skulle ha behandlat Nils Sigridssons härstamning i *Personhistorisk tidskrift* 1953, s. 92–93, noterna 5–6, är oriktig). Karl Tjelvason (Fänö-ätten) uppges på den första släkttavlan vara gift med en systerdotter till Johan och Birger Filipssöner (Aspenäs-ätten), men på släkttavlan över Folke den tjockes ätt-

lingar uppges han vara deras svåger. I den senare släktavtan har förbisetts att Birger jarls yngre bror Elof som blev stamfar för en släkt med annat vapen (*Äldre svenska frälsesläkter* I, 1957, s. 26) sannolikt var en mödernehalvbror (se min artikel om Folkungaätten i *Svenskt biografiskt lexikon* 16, s. 264). På den sista släktavtan uppges släkten Bielkes endast genom sina söners patronymika kände stamfar Kertil ha bott i Blädinge socken i Småland, en uppgift som är okänd såväl för den store medeltidsgenealogen K. H. Karlssons genealogi i *Svenska ättartal* 5 (1889) som för professor Gottfrid Carlssons artikel Bielke i *Svenskt biografiskt lexikon*, professor Lars-Olof Larssons avhandling *Det medeltida Varend* (1964) och professor Torleif Ericsons nyutkomna uppsats "Vem var Bielke-ättens stamfar?" (*Släkt och hävd*, 1998). Johan Filipssons (Aspenäs-ätten) och Tune Anundssons (Ving-ätten) hustru Ingeborgs patronymikon har ej kunnat beläggas, men källmaterialet tyder snarast på att hon var helsyster till Svante polk Knutssons döttrar (Gottfrid Carlsson i *Personhistorisk tidskrift* 1920, s. 96), ej dotter till dennes *antecessor matrimonii* Lars Petersson, såsom påstås i släktavtan över Folke den tjockes ättlingar. Bristande korrekturläsning torde ligga bakom uppgifterna om att kung Magnus Eriksson var far till sin efterträdare Albrekt av Mecklenburg (släktavtan över Birger jarls ättlingar) och att Magnus Gregersson (Folkungaättens oäkta gren) var bror till Karl Ingeborgasons (Lejonbalk) barn (släktavtan över Folke den tjockes ättlingar).

Bokens användning försvåras av att det med litteraturhänvisningar försedda personregistret (s. 157–166) till Kyhlbergs avsnitt saknar sidhänvisningar.

Hans Gillingstam

KARL E. BIRNBAUM

Den unge Dag Hammarskjölds inre värld
– inblickar i en människas tillblivelse.

Ludvika: Dualis Förlag AB, 1998. 96 s.

Litteraturen om Dag Hammarskjöld är vid detta laget tämligen omfattande utan att vara överrik. Den är också påfallande ensidig. Tyngdpunkten ligger självfallet på åren 1953–1961 då han verkade som Förenta nationernas generalsekreterare. Vid sidan härav finns en rad mer eller mindre seriösa böcker om flygkatastrofen i Ndola och vad som kan tänkas ha förorsakat olyckan. En tredje grupp av texter koncentreras till försök att analysera hans grubblande och gåtfulla personlighet. Denna inriktning av studierna tog givetvis fart med den postumt publicerade dagboken *Vägmärken* (1963) med dess religiösa dimensioner och emellanåt klart kristna livsåskådning. Hit kan räknas studier av framför allt teologerna Gustaf Aulén, Henry van Dusen och Hjalmar Sundén, kanske också en skrift av Sven Stolpe och en essä av C. P. Snow.

Någon övergripande biografi som täcker alla aspekter av detta rika liv saknas ändå fortfarande, en text som vid sidan av de nämnda fälten behandlar också den unge, partipolitiskt obundne statstjänstemannen Hammarskjöld – rekordung statssekreterare i Ernst Wigforss' finansdepartement, något senare ordförande i bankofullmäktige – hans insatser som litteratör, kulturpersonlighet, akademiledamot etc., samtliga aktiviteter med stor och avgörande betydelse men i de flesta fall undandragna allmänhetens insyn.

Hans arbete inom Svenska Akademien kan tjäna som ett illustrativt exempel. Trots att han inte fick tillbringa mer än en handfull år inom denna institution medverkade han med kraftfulla inlägg. Den stol han

innehade – nummer 17 – torde vara en av de mer anonyma i Akademiens historia. Fram till dess Erik Lindegren som Hammarskjölds efterträdare och efter honom Johannes Edfelt valdes in upptogs platsen företrädesvis av friherrar, godsägare, politiker, någon enstaka pedagog, historiker och hovkansler.

I *Det litterära Nobelpriset* (1986) berättar Kjell Espmark att Hammarskjöld kom att tillhöra den falang som hellre ville ge priset till banbrytare och pionjärer, till djärva förnyare hellre än till världsberömdheter, även om författarskapen var förbisedda. Han stöder inte Michail Sjolochovs kandidatur då denne diskuterar i en första omgång och han är kritisk mot Moravia. I ett brev till Sten Selander 1956 reagerar han mot de senaste årens pristagare Winston Churchill, Ernest Hemingway (han föredrog Robert Frost) och Laxness och utropar "O, om man kunde mönstra lite djärvhet!"

Året dessförinnan hade han i ett brev pläderat för Malraux och Saint-John Perse, vilka det var "befriande" att läsa i förhållande till "bredfotade epiker med snudd på best-seller storhet" och han varnar för att traska "på i spåren efter de ambitiösa läsecirkulärna". När den sistränämnde fick priset 1960 var Hammarskjöld en drivande kraft och Espmark nämner "det häpnadsväckande arbete" denne "lade ned på granskning och putsning av Lindegrens tolkningar", liksom hans egna översättningar, och talar om den "i det litterära prisets annaler sannolikt unika energi och envishet med vilka han år efter år söker vinna anhängare för sin linje". – Det skulle också vara intressant att mer i detalj få kunskap om den roll Hammarskjöld spelade för att få Ezra Pound frisläppt ur mentalsjukhuset.

Lakunerna är följaktligen stora, men en av dem börjar nu fyllas. Det är en till det yttre oansenlig men i sakhänseende viktig bok Karl E. Birnbaum – expert

Dag Hammarskjöld år 1934. Copyright: Pressens Bild.

på samtidshistoria och internationell politik och tidigare föreståndare för bland annat Utrikespolitiska institutet i Stockholm – nu givit ut. Den närmaste anledningen är att källmaterialläget på sistone ändrats i och med att nya dokument blivit tillgängliga. Det rör sig om en brevväxling mellan Hammarskjöld och hans två närmaste vänner under ungdomsåren samt odaterade uppteckningar och reflexioner från samma period, dvs. åren 1925–1930. Birnbaum har begränsat sig till detta tidssnitt av goda skäl: dels sammanfal-

ler det med de tidigaste anteckningarna i *Vägmärken*, dels lämnar Hammarskjöld Uppsala 1930 för att flytta till Stockholm och därmed inleda ett nytt skede i sitt liv.

Undersökningen kan sägas ha två syften, varav det första rör frågan om Hammarskjölds livssituation under dessa formande år, växelspelet mellan inre och yttre upplevelser samt vad som karakteriserar hans "människoblivande", ledmotiven i de inre uppgörelserna.

De styrande faktorerna bakom den andliga och intellektuella utvecklingen var av skiftande slag. Hit hörde givetvis läsintrycken. Till de författare som nämns i dokumenten hör – föga förvånande – Meister Eckhart och Thomas a Kempis, Joseph Conrad, Emerson, Ekelund och den tidigt bortgångne svenske "mystikern" Bertil Ekman. Hos Flaubert och Balzac upptäcker Hammarskjöld ett omutligt moralistiskt inslag: "Det är en lustig paradox att den som orkar skildra livets meningslösa mörker själv skall komma att stå som en levande motsägelse till sin egen skildring".

De skönlitterära upptäckterna och diskussionerna är dock sparsamt företrädade i det här utgivna materialet. Naturupplevelserna i den jämtländska fjällvärlden, några utlandsresor samt personliga kontakter tycks ha spelat större roll. Axel Hägerström förefaller här ha spelat en viktig men otydlig roll, dock mindre än de incitament som kom från Nathan Söderblom och föräldrarna. Hos ärkebiskopen och fadern kunde Hammarskjöld möta en internationalistisk inriktning som skulle ge viktiga impulser längre fram i tiden.

Förhållandet till föräldrarna i landshövdingeresidenset på Uppsala slott var dock inte utan komplikationer. Sonen känner sig jäktad och sliten mellan de krav som den kylige fadern ställde på glänsande studieresultat – något som också infriades – officiella plikter som klubbmästerskap på Upplands nation och

att fungera som uppvaktning vid prins Sigvards förestående studier i staden. Det distanserade förhållandet till fadern kommer till klart uttryck så sent som 1954 då Dag efterträder honom i Svenska Akademien. Han skriver till en av ungdomsvännerna om sitt inträdestal över föregångaren: "Det personliga engagemanget är mycket starkt men nedfruset till en hård form. Värdeomdömen och känslor praktiskt taget helt undanskjutna från ytplanet. Får se hur folk reagerar. Att åtskilliga blir arga gör mig mindre än någonsin".

De emotionella behoven kunde visserligen tillfredsställas genom den varmt religiösa och socialt intresserade modern, men hon var därutöver svag till hälsan och krävde tillsyn och sällskap, vilket ytterligare minskade möjligheterna för ett oberoende liv med jämnåriga kamrater och accentuerade en förnimmelse av ensamhet. Liknande känslor väller upp inom honom då han besöker uppväxtstaden 1959: "Hemmet sände mig till öde rymder./ Få söker mig. Få hör mig.../ Han var ej önskad./ När han likväl kom/ fick han blott se dem leka./ Skolan slutat. Gården tömts./ Dem han sökte/ funnit nya vänner...".

I *Vägmärken* finns också en formulering som härör från den av Birnbaum behandlade tiden: "Vänskapen kräver inga ord – den är en ensamhet befriad från ensamhetens ångest". Den mest angelägna aspekten av relationer till andra människor gällde just vänskapen, inte kärleken, slår Birnbaum fast. Mötet med medicinstuderande Jan Waldenström och Rutger Moll, son till riksbankschefen, skulle bli av stor betydelse för Hammarskjöld och bryta hans isolering. Samtidigt fick han möjlighet till utbyte av tankar i ämnen som var betydelsefulla för honom och vilka han inte tyckte sig kunna ta upp i andras sällskap. Ett visst mått av känslomässig konkurrens rådde i den lilla kamratkretsen men Hammarskjöld var angelägen om att undvika "exklusivism" och förhindra alla kän-

lor av att någon kände sig skjuten åt sidan och ställd utanför.

Det andra syftet med Birnbaums studie är att undersöka huruvida det föreligger någon kontinuitet mellan dessa tidiga tankar och den mogne mannens livssyn och världsåskådning. Att ensamheten var en plåga för Hammarskjöld under hela hans liv är väl belagt, i det nu publicerade materialet liksom i noter från hans sista levnadsår: "Trött och ensam. [---] Det är nu, nu du inte får släppa. Andras väg har rastplatser i solen där de mötas. Men detta är din väg och det är nu, nu du inte får svika. Gråt, om du kan, gråt men klaga inte. Vägen valde dig – och du skall tacka".

Relations- och vänskapsanalysen förbinder också de två faserna men det tydligaste sambandet mellan dem rör den religiösa erfarenheten och sökandet, något som tidigare inte uppmärksammats. Hammarskjöld gör mycket tidigt "energiska ansträngningar att finna en egen religiös förankring och att utveckla den även till en gemensam grundval för vänskap". Tillvarons religiösa sida är intimt förknippad med vänskapsens väsen. I den andliga sfären kunde han finna lösningar på de flesta av de plågor som ansatte honom.

Ett centralt dokument i påvisandet av denna frapperande kontinuitet i tänkandet och personligheten är den samling reflexioner Birnbaum funnit och som han givit titeln *Riktmärken* för att markera sambandet med *Vägmärken*. I båda finns ledmotiv som bönens oerhörda betydelse, föreställningen om självrannskan och självtukt i Kristi efterföljd samt inte minst de så viktiga offer- och utvaldhetstankarna, lidandets mysterium, ensamheten och samhörigheten.

Det är ingen hagiografi som nu givits ut. Birnbaum döljer inte de mindre tilltalande sidorna av Hammarskjölds personlighet, inslag av arrogans och självhävdelse, tendenser till narcissism, vilket är befriande. Till de mindre positiva elementen hör att den

vackra volymen vanpryds av alltför många korrekturläsningsfel. Hit hör även att åtskilliga citat är lösryckta ur ett större sammanhang och därför kan vara svåra att förstå. De borde i många fall ha kommenterats utförligare. Men eftersom författaren förbereder en utgåva av de viktigaste texterna som legat till grund för undersökningen torde detta problem snart vara undanröjt. Studien torde i vilket fall som helst lägga grunden för kommande undersökningar som följer denna fascinerande tankevärld upp genom decennierna.

Pär Hellström

BENGT JANGFELDT

Svenska vägar till S:t Petersburg: Kapitel ur historien om svenskarna vid Nevans stränder.

Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1998.
358 s. inb., illustr.

Den 30 april 1703 inringade en rysk armé den svenska befästningen Nyenskans, belägen vid Finska vikens innersta del där floden Neva rinner ut. Innanför vallarna dvaldes 600 försvarare – utanför fanns 20 000 anfallande ryssar. Efter en natts kanonad uppgavs skansen. Befälhavaren Johan Apolloff kapitulerade mot löfte om fri lejd. Utfästelsen tycks inte ha infriats, och Nyenskans besättning förpassades i fångenskap. Tsar Peter var själv på plats och kunde glädja sig åt att ett viktigt mål för hans imperiepolitik nu realiserats: att nå fram till Östersjön. Litet senare detta år togs de första spadtagen i det delta- och träskområde där tsar-

Recensioner

ren tänkt att S:t Petersburg – ryska rikets nya huvudstad – skulle ligga. Genom freden i Stolbova 1617 hade Ingermanland införlivats med det svenska väldet – genom byggandet av denna nya stad på svenskt territorium hade Ryssland *de facto* återtagit området. Vid freden i Nystad några år senare blev landavträdelsen formellt klar.

Tio år senare hade den nya staden börjat taga form. En rad utländska arkitekter, stenhuggare och timmermän hade inkallats för att ge S:t Petersburg ett västeuropeisk utseende. Det typiskt ryska var inget Peter ville tillåta i det som fr.o.m. 1713 blev säter för hans hov. Många av de yrkesmän som var med om att utforma och bygga staden hade varit soldater i Karl XII:s armé. Efter en rad misslyckade kampanjer hade de hamnat i rysk fångenskap och i kraft av sina färdigheter förvärvat sig ställning som högt skattade arbetsledare. Även om arkitekterna bakom de stora palatsbyggena kom från Italien eller Frankrike, så var hantverkare och ingenjörer inte sällan av svensk, finsk eller baltisk härkomst. Den nya staden erbjöd under sitt uppbyggnadsskeden lysande utsikter för kunnigt hantverksfolk.

Om svensk och finsk befolkning i S:t Petersburg under loppet av dryga två hundra år – fram till det ödesdigra 1917 – handlar Bengt Jangfeldts *Svenska vägar till S:t Petersburg*. Att staden redan från början blev en internationell mötesplats där både ekonomi, teknik, vetenskap, konst och arkitektur från Europas alla håll korsades står klart efter läsningen av denna gediget underbyggda framställning. Med hjälp av utdrag ur brev och andra dokument, tidningar och böcker men också genom intervjuer och självsyn har Jangfeldt kunnat måla upp ett brett panorama över en stad som blev en kulturens korsväg, en löftesrik portal till utbyte på olika plan med den mångskiftande värld som går under sammeltäckningen "Ryssland".

Hela detta rikt utvecklade kontaktnät revs upp när Lenin genomfört sin statskupp i november 1917. Privatägda våningar och möblemang likaväl som företag och maskiner – "produktionsmedel" – beslagtogs i folkets namn av obskyra figurer som i allmänhet ingenting visste om hur ting som dessa skulle skötas. På kort tid förintades både förtroendekapital och vanligt kapital. Redan första sommaren efter bolsjevikernas maktövertagande växte gräset vilt på Nevskij prospekt. En anda av misstänksamhet och snart nog fiendlighet bemäktigade sig samvaron mellan regimen och gästerna i S:t Petersburg. Det nya värdfolket drevs av andra avsikter och tillämpade annorlunda umgängesformer än vad som var brukligt. Alldeles som väntat lämnade de invandrare som kunde S:t Petersburg. Ryssland blev självförvällat ett isolerat rike. Det som en gång varit avsett att tjäna som välkomnande entré hade nu omvandlats till avskräckande fängelsegrind. Innanför utbredde sig "böndernas och arbetarnas egen stat".

Jangfeldt målar upp familjeliv och vardagsmöda hos svenskar som under årens lopp bosatte sig i S:t Petersburg. Han placerar dem på stadskartan, avläser dem mot en social bakgrund och skildrar också byggnaderna de levde eller verkade i. Här möter skräddar- och arkitektfamiljen Lidvall, juvelerarna i familjen Bolin och de teknikvurmande Nobels, vilka snart skulle ge sig i kast med ytterligare en näring, grundad på de naftafyndigheter som väntade i Baku. En anda av entreprenörskap och borgerlig självkänsla växte fram. Världen tycktes möjlig att förändra – livet gick att göra behagligt och rikt. Snart fanns kända svenska företag som L.M. Ericsson, Alfa Laval, ASEA, Lux, SKF och Skånska cementgjuteriet på plats inne i S:t Petersburg. Den ort som i början av 1700-talet hade börjat som ett trevande försök, varvid tiotusentals arbetare och hantverkare fått sätta livet till i den osun-

da arbetsmiljön under iscensättande av en kejserlig ukas om byggandet av en ny metropol, hade två hundra år senare överträffat alla förväntningar. Av en sammanlagd befolkning på ca 2 miljoner utgjorde den svenska och finska andelen bara en bråkdel. Vid mitten av 1800-talet fanns i S:t Katarina – svenskarnas och finnarnas egen församling – knappt 6 200 medlemmar. Trettio år senare hade siffran ökat till 7 000. Inom delar av S:t Petersburgs näringsliv intog svenskar och finnar en framskjuten plats under stadens drygt tvåhundraåriga historia före 1917. Omkring 200 av dess silversmeder och juvelerare tillhörde denna folkgrupp, och en inte obetydlig andel av dess skräddare hade svenskt påbrå. *La belle époque* avhämtade inte sällan frackar och blåsor från svenska syateljéer.

Men här fanns även för samhället som helhet väsentligare ting att glädjas åt. Föreningslivet blomstrade i den svensk-finska kolonin, och fattiga människor kunde få hjälp att klara sig. Balerna och middagarna tycks ha varit många bland de besuttna svenskarna, men långt ifrån alla ättlingar till de murare, smeder och tjänsteandar som en gång invandrat till den ryska huvudstaden hörde till de utvaldas skara. Också dessa anonyma människor skymtar förbi: Jangfeldts bok vill avläsa ett så brett socialt spektrum som möjligt. En vilja till allsidighet genomsyrar framställningen. Boken är rikt illustrerad och lyfter styckevis fram en rad dokument till stöd för tolkningen av det historiska skeendet. Här sprids ljus över en förbisedd del av svenskt liv utanför landets egna gränser. Och insikten om vilket brutalt uppbrott från etablerade former för samverkan och ömsesidig respekt Lenins statskupp innebar blir ännu en gång åskådliggjord. Som en sista påminnelse om vad som en gång varit fann ryska utgrävare 1990 ett par knappar med det instansade namnet "Lidvall" under sökandet efter resterna av den

mördade tsarfamiljen. Knapparna var måhända en detalj, men återkastade likafullt något av det hjärtskärande i att så mycken god vilja fallit offer för ideologisk förstörelse.

Olof Hägerstrand

ARNE JARRICK & JOHAN SÖDERBERG

Odygd och vanära: Folk och brott i gamla Stockholm.

Stockholm: Rabén Prisma, 1998. 282 s.

Land skall med lag byggas. Så lyder de gamla välkända orden. Genom sin blotta tyngd kan de intala oss att de gamla lagarna, med sina märgfulla ordvändningar och otvetydiga besked ger oss en helt igenom sann bild av levnadsförhållanden och rättsuppfattningar i äldre tid.

Erfarenheten visar emellertid att normativa regler, som exempelvis våra lagar, ingalunda alltid ger oss någon säker bild av verkligheten. För att försöka få en tillförlitligare uppfattning om den måste man gå vidare och ge sig i kast med rättsstillämpningen, sådan som den framgår av våra domstolsprotokoll. Det har på senare år ganska många forskare gjort, senast de båda professorerna Arne Jarrick och Johan Söderberg för Stockholms del. Resultatet har blivit en mycket läsvärd bok med titeln *Odygd och vanära: Folk och brott i gamla Stockholm*. Den bekräftar bl.a. att en finkamning av protokollens alla paragrafer kan ge mycken ny kunskap om hur livet levdes i äldre tid, hur människors inbördes relationer och till överheten formade sig, vilka religiösa och moraliska föreställningar de

hade och, i bästa fall, vilka långsiktiga "civilisatoriska processer" som påverkade dem.

Arenan är, som sagt, begränsad till Stockholm och den främsta källan är kämnärsrätternas protokoll. Det är viktigt att göra detta klart för sig. Kämnärsrätterna i huvudstaden – det fanns fyra varav två behandlas i boken – är speciella. I mindre städer behandlade kämnärsrätterna bara smärre ordnings- och tvistemål. I början var det så även i Stockholm, men i takt med att rådhusrätten och magistraten i den snabbt växande huvudstaden blev alltmer belastad av mål och ärenden, fick kämnärsrätterna ett allt större ansvarsområde. Vid mitten av 1700-talet behandlade kämnärsrätterna i Stockholm nästan alla civil- och brottmål i staden medan rådhusrätten främst fungerade som en överinstans.

Stockholms kämnärsrätter sammanträdde med täta mellanrum – så gott som varje helgfri dag. Stort som smått behandlades. Även de mest bagatellartade mål kunde komma upp i rätten. Ärendena klarades av i nära tidsmässig anslutning till de händelser som gav upphov till dem. Det gjorde att de hamnade i rätten utan den sällning som eftertanke och tid säkert medförde, när domstolarna sammanträdde med längre mellanrum, som fallet var särskilt på landet vid häradsrätter. Floran av ärenden blev därför ovanligt rik vid de stockholmska kämnärsrätterna, vilket gör deras protokoll till ett verkligt ymnighetshorn för social- och mentalitetshistoriskt inriktad forskning.

Undersökningens resultat baserar sig främst på domstolsprotokollen för två år, 1681 och 1780, dock med vissa jämförande utblickar till andra år och andra undersökningar. Arne Jarrick har svarat för undersökningen av det förstnämnda året och Johan Söderberg av det sistnämnda. Författarna har begränsat sig till var sin av stadens kämnärsrätter, norra respektive södra förstadens. Detta kan uppfattas som en väl stark

tidsmässig och geografisk begränsning, men då skall man komma ihåg att antalet ärenden redan 1681 uppgick till c:a 1500 per år och kämnärsrätt och 1780 till ännu långt fler.

Underlaget har tagits fram inom ramen för två skilda forskningsprojekt. Det ena har avsett att ge en bild av "svensk moralhistoria" (Jarrick) och det andra att leda fram till "en civiliseringsteori för historisk forskning" (Söderberg). Det är naturligtvis inte självklart att de två undersökningarna givit jämförbara resultat. De båda författarna är dock sedan gammalt väl samkörda och formade i samma teoretiska skola, vilket gjort att boken ändå känns som en helhet.

Ett annat problem är vilka konsekvenser förändringarna i domstolarnas ärendestruktur över tid fick. Kämnärsrätterna har, som nämnts, inte oförändrat från början fram till 1780 haft samma arbetssätt och ansvarsområden. Detta innebär att 1681 inte självklart är jämförbart med 1780 och vad det eventuellt innebär för jämförbarheten kunde nog författarna ha utvecklat lite mer än de gör. De grundläggande strukturer och förändringar de beskriver förefaller dock vara så pass tydliga, att man, trots de nämnda källkritiska problemen, sällan tycker sig ha anledning att ifrågasätta deras slutsatser. Statistiken för mord, dråp, misshandel o. dyl. visar exempelvis, hur man än vänder och vrider på saken, entydigt på att våldsbenägenheten avtagit under undersökningsperioden. Jämförelser med forskningsresultat, som belyser utvecklingen före och efter undersökningsperioden, visar att det rör sig om en långsiktig trend. I stället för att göra upp med nävar och vapen, som man gjorde under medeltiden och tidig modern tid, behandlade man under 1600- och 1700-talen allt oftare sina tvister inför domstol.

För en modern människa är det överraskande att se hur många av de dåtida tvisterna som bottnade i

Recensioner

förtal och okvädingsord. Såväl 1681 som 1780 var detta den största ärendegruppen. Även de trivialaste tillmälen togs upp vid domstolen och författarna ger en fascinerande provkarta på vilka olika skällsord människor sakförde varandra för. "Hundsott, hackare, lortätare, pulverhäxa, mjödhacka" hör till de ord man använde vid sidan av de mera vanliga som "tjuv, hora, skälm" m.m. Att värna om den personliga hedern, även om kränkningarna bara bestod av tillmälen i hastigt mod, ansågs uppenbarligen vara något oerhört väsentligt. Hedern var, som Johan Söderberg formulerar saken, i en tid då affärer oftare grundade sig på handslag och muntliga löften än på skrivna avtal, "mer avgörande för människors situation än ekonomin för hedern".

Före 1734 års lag saknade kvinnan formellt egen rättsstatus. Var hon gift skulle hon företrädas vid domstol av maken, var hon ogift av fadern. Hon fick

heller inte uppträda självständigt som vittne. Verkligheten i Stockholm har varit en annan. Arne Jarrick visar i sin undersökning av civilmålen, att kvinnor i hög grad var självständiga aktörer i stadens ekonomiska liv på 1600-talet. De uppträdde ofta vid domstolarna. Till antalet var civilmålen fler än brottmålen, vilket man ofta glömmer (60% av alla mål). I 20% av dessa mål framträder gifta kvinnor som käreande eller svarande. Mindre än en tiondel av de kvinnliga målsägarna företräddes i rätten av sina män. Som självständiga käreande vann de lika många mål som männen (77% mot 73). Något uppenbart könsförtryck kan man alltså inte spåra i den här typen av ärenden.

Civilmålen har en mer horisontell karaktär än brottmålen. De fördes oftast mellan jämlingar, men kunde också, påfallande ofta med framgång, drivas av personer med låg status mot personer i de högre samhällsskikten. Det gäller även huvuddelen av brottmå-

Under denna tuschteckning har Elias Martin skrivit: "Var god och läs detta brevet – och si vad nöd vi fattige leva i."

len. Vissa ärendekategorier hade dock påtagliga sociala slagsidor. Framför allt gällde det misshandel och horsbrott. Pigor hade svårt att vinna misshandelsmålen. Rätten till aga av barn och tjänstefolk fanns ju och den upprätthölls av domstolarna t.o.m., som Johan Söderberg visar i ett fall, så långt att dödsmisshandel av ett barn inte ledde till straff. Likaså blev tjänstefolk hårt straffade om de lämnade sin tjänst före kontraktstidens gång, oavsett hur illa de blivit behandlade av sina husbönder och husmödrar. Däremot hade de goda utsikter att vinna mål om obetalda löner. Mål om sexuella överträdelser utföll i allmänhet till kvinnans nackdel. Även om män också straffades för "horsbrott" var straffen i allmänhet mildare och beviskraven mindre.

Det fanns en hierarkisk ordning när det gällde vilka personer som kände brottmål till domstolarna. Författarna visar emellertid att man i ett stort antal ärendetyper gick mer efter social ställning än efter kön. År 1780 vann kvinnor lite mer än hälften av de mål de kände, medan männen vann två tredjedelar. Även om männen uppenbarligen hade en gynnsammare position inför rätten var alltså ingalunda självklart att en kvinna skulle förlora. Det var inte heller givet att den tilltalade i ett mål skulle förlora. Vart femte mål vanns av den svarande och nästan en tredjedel slutade utan vinnare, d.v.s. med avskrivning eller någon form av förlikning. På sistnämnda punkt tycks en markerad förändring ha ägt rum jämfört med hundra år tidigare. Enligt Arne Jarricks undersökning slutade bara 14% av målen i förlikning 1681. Att domstolarna var något forum för konfliktlösning, som vissa forskare hävdar, vill han inte tro på. Tvärtom hävdar han att bristen på konfliktlösning var en av orsakerna till de vid denna tid florerande häxprocesserna.

En annan vanlig tes i modern forskning är att den

tidigmoderna staten använde rättsväsendet som ett medel att efter sina syften "disciplinera" medborgarna. Stockholmsundersökningen visar dock, att myndigheterna i överraskande liten utsträckning aktivt drev mål mot medborgarna. Johan Söderberg har särskilt ingående penetrerat denna fråga och han har i sin behandling även dragit in poliskammaren. Denna tillkom 1776 för att avlasta kämnärsrätterna från den dramatiskt ökande mängden bagatellmål. Han kan med siffror visa, att endast 25% av målen vid kämnärsrätter och poliskammare i Stockholm initierades av myndighet, medan 75% drevs av och mellan privatpersoner. Myndigheterna ägnade sig främst åt ordningsmålen, och bland dem intog de s.k. horsbrotten en framträdande ställning. Det dominerande intrycket är i övrigt, att myndigheternas egna disciplinerande aktiviteter var begränsade. "Makten tycks ha varit de aktiva medborgarnas snarare än den passiva undersåtens – nu som längre tillbaka i stadens historia", som Jonas Söderberg formulerar saken. Man kan möjligen invända, att även om myndigheterna inte var så aktiva som part i rättsprocesser så hade de dock genom lagar och förordningar skapat ett regelsystem som hade klart disciplinerande syften.

I Stockholms rättsväsende fanns ett par viktiga aktörer vid sidan av rådhusrätt, kämnärsrätt och poliskammare. Det var krigsrätten vid Svea Livgarde och konsistoriet. Även dessa har gjorts till föremål för författarnas intresse. Arne Jarrick har tagit sig an den förstnämnda. Militären åtnjöt på 1600-talet en vittgående rättslig autonomi. Den omfattade inte bara officerare och manskap, utan också deras familjer och tjänstefolk. Det mest slående intrycket av den militära rättsskipningen är den höga våldsnivån och de drakoniska straffen i militära kretsar.

Kyrkan kunde genom böter, stockstraff, vägrad kyrkotagning m.m. utöva en bestraffande verksamhet

Recensioner

på det sedliga området, som kunde upplevas som tyngande nog. Undersökningarna visar emellertid, trots att det rörde sig om ortodoxiens tidevarv, att kyrkan i Stockholm spelade en passiv och underordnad roll i rättsväsendet. I allmänhet var det de världsliga domstolarna som utdömde straff, och kyrkan exekverade det i de delar som berörde det kyrkliga området.

Odygd och vanära är en tänkvärd bok full av intressanta frågeställningar som besvaras på solid empirisk grund. Av recensionen kan man kanske få intrycket av att boken är tungläst och till brädden fylld med statistiska sifferövningar. Det är dock inte, det måste framhållas, statistiken som dominerar läsoplevelsen, utan bilden av det myllrande och mustiga folklivet i Stockholm. Författarna har inte undanhållit läsaren drastiska vardagsdetaljer, som protokollen är så rika på. De har också ansträngt sig för att skriva på ett språk som inte verkar alltför avskräckande för dem som inte dagligen färdas på våra akademiska lärosäten och lärt sig tidens inte sällan svårsmälta lärda fikonspråk.

Att boken är mättad med källhänvisningar behöver inte heller störa den som till äventyrs har svårt för den typen av information. Tack vare ett minimalt typsnitt lägger man nämligen nästan inte märke till dem, trots att de är 587 till antalet och är kopplade till en omfångsrik, kommenterad fotnotsapparat i slutet av boken. Det är inte dåligt ordnat, men notläsaren får inte ha svag syn, det skall i sanningens namn sägas!

Lars Rumar

PETER ENGLUND (urval och inledning)

Minnet av Poltava: Ögonvittnesskildringar från Karl XII:s ryska fälttåg.

Stockholm: Atlantis, 1998, 313 s.

Att Peter Englund haft en snart sagt makalös framgång med sin snart decenniegamla bok om slaget vid Poltava kan knappast ha undgått någon. Därefter har han, efter disputation, fortsatt att producera böcker och artiklar samt, inte minst, framträtt flitigt i olika media. Nu har Peter Englund återvänt till sina gamla jaktmarker, genom att ge ut och kommentera utdrag ur några av de karolinska dagböcker och memoarer som utgjorde hans huvudkällor under arbetet på Poltavaboken.

Det är för den historiskt bevandrade läsaren och än mindre den personhistoriskt inriktade forskaren inte några nya namn som möter mellan bokens pärmar, tvärtom. Inledningsvis kommer att parti hämtat ur den självbiografi som författats av furiren Alexander Magnus Dahlberg vid Västerbottens regemente, innan fyra dagbokspartier av varierande längd följer: skrivaren vid Drabantkåren Magnus Norsbergh, löjtnanten Anders Pihlström vid Dalregementet, fältprästen Sven Agrell vid Skaraborgs regemente samt fänriken Robert Petre vid Hälsinge regemente.

Samtliga dessa texter har, i sin helhet, publicerats tidigare, tre av dem i den lika klassiska som sällsynta editionen av Karolinska krigares dagböcker i början av 1900-talet, medan de två övriga (Dahlberg och Pihlström) har utgetts separat 1911 och 1903. Tiden kan med andra ord anses vara mogen för en nyutgåva, även om Sven Agrells dagbok kom ut i facsimiletryck så sent som år 1988, i Bokförlaget Redivivas serie *Ka-*

rolinska krigare berättar. I alla fall den dagboken, med sina läsvärda intryck från såväl det ryska fälttåget som vistelsen i Turkiet, är med andra ord inte fullt så sällsynt förekommande som man kan tro av Englunds förord.

Just det senare är annars lite av bokens behållning, eftersom Peter Englund här tillåter sig att diskutera kring forskningsprocessen och den egna upplevelsen av Poltava-bokens tillkomst. Hans uttryckliga syfte med boken är att ge den historieintresserade, men inte aktivt forskande, läsaren en uppfattning om det källmaterial som stod honom själv till buds när han arbetade med det ryska fälttågets dramatiska final. Det stundtals kanske väl gestikulerande och måleriska språkbruket förtar inte på något sätt det positiva intrycket. Här har författaren försökt att beskriva forskningsprocessen, när de bevarade kvarlevorna nästan helt saknas och den som vill klarlägga förlopp och bevakelsegrunder är nästan helt hänvisad till berättande källor med alla de möjligheter och källkritiska komplikationer som detta medför. Om man skärskådar förloppet från rysk synvinkel är ju källsituationen snarast den omvända. Det är ett kort, men pedagogiskt och läsvärt, stycke text som inleder den här utgåvan.

Det uttalade syftet med boken är just att i populär form (med delvis moderniserat språk) presentera några centrala texter från Poltavaslaget och dess förspel. Någon ambition att prestera en modern utgåva till andra forskares fromma är det alls icke frågan om, det sägs klart ifrån. Därav följer också att flera av texterna är förkortade och vid ett par tillfällen, dessvärre, ganska abrupt avhuggna, för att passa in i det utrymme som förlagsekonomin har avsatt. Den som vill njuta av hela texten hänvisas till de tidigare utgåvorna. Varje dagboksutdrag inleds med en kortare presentation av respektive författare och dennes levnadsöde, lik-

som något om de förutsättningar under vilka dagboken eller självbiografen har tillkommit.

Urvalet kan alltid diskuteras i sådana här sammanhang. Englunds ledstjärna sägs uttryckligen ha varit att presentera vittnesbörd från befattningshavare som inte befunnit sig alltför högt i den militära hierarkien, så att de inte kan misstänkas för att i första rummet vara ute för att rentvå sig och sina beslut i efterhand (det klassiska exemplet är ju Adam Ludvig Lewenhaupts memoarer). Samtidigt ger de inblickar i verkligheten för om inte den vanlige mannen i ledet, så i alla fall från en plats ganska nära dennes position under marscher eller på slagfältet. Ett annat urvalskriterium är att dagboken eller memoaren ifråga inte får vara utgiven i alltför modern tid, för att motivera ett nytryck. Det diskvalificerar de, i sig mycket läsvärda och representativa, dagböcker som Alf Åberg gav ut i en populär utgåva 1958.

Har en sådan här utgåva en funktion att fylla? Ja, det anser jag definitivt. Att det rör sig om ett unikt, om än ingalunda källkritiskt okomplicerat, källmaterial, som dessutom har ett högt läsvärde kan inte nog framhållas. Alltsedan Hans Villius avhandling om källorna till det ryska fälttågets historia utkom år 1951 har diskussionen om dagböckernas källvärde pågått med varierande intensitet. Det är intressant att läsa Alf Åbergs inledning från 1958 bredvid Peter Englunds 40 år senare. Den förre är påtagligt påverkad av Villius och Gunnar Westin, men inte av Eric Tengbergs just 1958 publicerade till Villius/Westin mera kritiska teser. Peter Englund å sin sida framhåller dagböckernas värde för att ge en personlig infallsvinkel på ett skeende, att ge liv och färg till en skildring som naturligtvis ytterst måste bygga på de eventuellt bevarade kvarlevornas vittnesbörd, eller som det sägs med en ganska typisk englundsk formulering: "kvarlevorna blir den hårda stomme som bär upp de berättande

Recensioner

källornas levande vävnad". I det senare fallet "handlar det om enskilda människoöden, om färger, dofter och känslor". Utan att ge avkall på de vetenskapliga kraven (här markerar Englund en skarp gräns mellan forskare och författare med mera fria händer) belyses hur de personhistoriskt inriktade källorna kan bidra till att stödja historieskrivningens litterära dimension, till att ge mera inlevelse och läsupplevelse till en i vetenskap fast förankrad text. Det är svårt att tänka sig att en yngre professionell historiker skulle ha formulerat sig på det sättet för några decennier sedan, utom möjligen just Alf Åberg. I det avseendet vittnar Peter Englunds textutgåva om de betydligt gynnsammare konjunkturen som idag råder för personhistorien.

Lars Ericson

FREDRIK BÖÖK

Under stjärnorna: Ett ofullbordat självporträtt av Fredrik Böök. Förord och noter: Natan Shachar.

Stockholm: Atlantis, 1998. 277 s. inb.

Minns idag någon Fredrik Böök annat än för hans dödsföraktande protyskhet under Andra världskriget? Att Böök under 1920- och 30-talen var den litteraturintresserade borgerlighetens mentor i egenskap av *Svenska Dagbladets* kulturorakel, tongivande essäist, framstående reseskildrare och författare till biografier av bestående värde över Erik Johan Stagnelius, Esaias Tegnér, Victoria Benedictsson, Verner von Heidenstam och Oscar Levantin är nog inte det som i första hand faller en politiskt skolad allmänhet i åtanke när

hans namn kommer på tal. Fastmera hans okuvliga övertygelse att Tyskland var den sanna försvararen av västerländska värden även när landet sedan länge skuddat dessa värden av marschstövlar, och att de västliga stater som kallade sig "demokratier" i realiteten handlat dumdristigt och egoistiskt, när de så skningslöst begränsat den nationella suveräniteten för det besegrade Tyskland efter kriget 1914–18.

Att Böök inte i något skede skrev under på Hitlers judepolitik förtjänar att framhållas. Att han likafullt kunde bortse från denna skändlighet vid bedömningen av Tredje riket som helhet vittnar om en betydande förmåga att sälla bort i syfte att rädda en politisk uppfattning, vars värdemässiga grundvalar sedan länge underminerats av verkligheten. Bakom en mur av hegeliansk historiefilosofi och föreställningen om Ryssland som ett ständigt närvarande hot mot Central- och Västeuropa kunde han måla upp en lätt marknadsförd bild av Tyskland och det habsburgska väldet som pålitliga hinder mot avvaktande skaror i öster. Till följd av frederna efter Första världskriget och avväpningen av Tyskland hade Europa prisgivits. Den trygga värld som Böök tillbragt sin ungdom i hade till följd av de segrande ententemakternas politiska kort-tänckhet blivit en skrämmande plats att vistas i.

Men denna ångest inför barbarhotet från öster – förklarar den tillfredsställande Bööks roll som en Djävulens advokat? Fanns andra djupare liggande motiv? Att han rimligen inte bör uppfattas som en enkel kappvändare finns det tillräckligt i hans pläderingar som underströk. Han förblev sin ungdoms germanska myt trogen livet ut, även när myten, omsatt till politisk hårdvaluta, uppenbarat sig som fasansfull verklighet. En trofasthet av det slaget vittnar knappast om känslighet för politiska vindkantringar. Självbevarelse-driften utgjorde synbarligen ingen större post i hans privata kontokurant.

Böök föddes 1883 och dog 1961. I hans litterära kvarlåtenskap återfanns efter hans död ett 211 sidor långt maskinskrivet självbiografiskt manuskript, vilket nu utgivits av Natan Shachar. Denne har även förtsett boken med förord och förklarande noter.

Någon reguljär självbiografi som vill redogöra för upphovsmannens intellektuella utveckling och livslopp är inte denna volym. Efter ett inledande avsnitt om skolar och ungdom, övergår *Under stjärnorna* ganska snart till att i förtäckta ordalag bli en plaidoyer för Bööks livslånga och obrutna tyskvänlighet. Texten avfattades under 1950-talets första år, och skrivandet avbröts tydligen någon gång under våren 1953. Kanske ansåg han att självrehabiliteringen i de två vid denna tid utgivna volymerna *Rannsakan* (1953) och *Betraktelse* (1954) var till fyllest. Men sannolikare avhöll honom den hjärtsjukdom som 1950 hade nedsett hans arbetskapacitet från att fullborda manuskriptet.

Av Bööks tillbakablickande självanalys framgår, att den historiska person som redan under hans barndom djupast präglade honom var Karl XII. Modern brukade sjunga Sinclairsvisan för den andäktigt lyssnande sonen, och några år senare var denne kavat nog att tillgodogöra sig myten med utgångspunkt från Tegnér, Geijer, Hjärne och Heidenstam. De romantiserade berättelserna om den svenske konungen, som med sin karolinska armé försökt hålla tillbaka hotet från öster, gjorde ett outplånligt intryck på den receptive ynglingen. När han senare som student påbörjade akademiska studier i Lund kunde myten underblåsas av lokala sägner om konungens uppehåll i staden. Att Böök 1907 försvarade sin doktorsavhandling – *Om romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809* – själva den 30 november tog han som en lycklig tillfällighet, men vill ändå helst se datumet som något därutöver. På kvällen efter disputationen kunde

han från sitt fönster blicka ned på Katedralskolans gård, där Brandklipparens grav sagts vara belägen under det stora bokträdet mitt på skolområdet.

Att karaktärisera Bööks historieuppfattning som en frukt huvudsakligen av umgänge med Hegel och andra tyska idealister är alltså inte korrekt. För egen del hänvisar Böök hellre till franska mästare som Sainte-Beuve, Taine och Renan, när han vill reda ut sin intellektuella bakgrund. Att Herder, Fichte och annan nationell idealism ur tyska skolan spelat en viktig roll för honom förnekar han inte, men vill inte försvära sig åt denna tradition.

Myten om Karl XII invigde honom alltså i stormaktspolitiskt tänkande. Han är mån om att framhålla att han skaffat sig en mer nyanserad bild av den svenske enväldshärskaren, sedan han väl vuxit ifrån uppväxtens romantiska sägner. Likafullt återkommer han gång efter annan till den karolinska tidens maktspel och tolkar det egna seklets politiska hotbild utgående från de förutsättningar som gällde två hundra år tidigare. Ryssland är ensamt den stora faran, sedan det osmanska väldet trängts tillbaka och balkaniserats. Före 1918 utgjorde Tyskland tillsammans med Donaumonarkin en pålitlig spärr mot ryska expansionssträvanden västerut. Efter frederna 1919–20 har det ryska hotet blivit mer påträngande, och när Böök skriver ned sina minnen i början av 1950-talet kan han uppenbarligen med viss triumf notera att de farhågor han odlat under sitt vuxna liv besannats. Inte tsarens men väl Stalins trupper härskar i skrivande stund över hela Öst- och en god del av Centraleuropa.

Och vilka var skyldiga till detta, om inte de arroganta segrarmakter som utnyttjat sin ställning efter 1918 och berövat Tyskland möjligheterna att som varje annan suverän stat försvara sig. Med en sky av vittnen både från litteraturen och det personliga kontaktnätet putsar Böök sin ideologiska fasad. National-

Fredrik Böök. Teckning av Arvid Fougstedt.

socialismen och Hitler blir aldrig synliga i hans resonemang utan han uppehåller sig med förkärlek i det paktsystem som konstituerats under Bismarcks dagar. Rikskanslern och gruppen av preussiska stormän kring honom framstår för Böök som inkarnationen av politisk klokhet, stil, rent uppsåt och okuvlig styrka. Memoarskribenten Böök nöjer sig alltså inte med att klargöra sin germanism – han går än längre och utpekar de preussiska junkrarna och dessas livsstil som

respektabla fenomen i det Europa som störtades i olycka 1914. Att han inte alls berör de tyska samhället med dess starka motsättningar på olika områden är märkligt med tanke på att han själv i olika resereportage när han skrivit om Sverige visat intresse och vägenhet för samhällslivet i ett bredare perspektiv.

Böök var glödande nationalist, allt i enlighet med sin barndoms karolinska tro. Han var också övertygad sionist, både till judars och judehatares förargelse. Ett bärande inslag i hans politiska världsuppfattning var föreställningen om folkkaraktärer – ett slags kollektiva personligheter som vuxit fram i hägn av staten och som uttrycker nationens inre liv i väven av historiska händelser. Han genomlyser aldrig kritiskt denna uppfattning utan broderar fastmera på temat i konventionell nationalromantisk anda. Sannolikt finns i dessa föreställningar om skilda nationalkaraktärer en viktig förklaring till hans oförmåga att urskilja blindskären i den tyska politiken före, under och efter Första världskriget. Tyskland likaväl som det habsburgska väldet representerar stil, värdighet, självmedvetande. Den tyska kulturen har frambragt Kant, Fichte, Herder, Goethe, Schiller, Kleist och Thomas Mann. Också inom politiken har lysande förmågor trätt fram – för inte länge sedan Bismarck och nu under pågående krig Walter Rathenau, vars bekantskap Böök gjort under ett besök i Berlin våren 1916. Det tyska ödet verkar buret av en självfullhet som gör att varje rättträdig människa måste omfatta de tyska krigsmålen med sympati.

När det olycksaliga kriget är slut är han likgiltig för demokratin som företeelse. Att de preussiska ideal han prisat knappast gick att förena med folkstyrets princip, och att det preussiska arvet gick att omsätta i Tredje rikets pantbank, berör han alls inte.

Samhörighet på nationell grund, kollektiv identitet, stil och disciplin var högt rankade ting i den vär-

dehierarki han bekände sig till. Med hänvisning till ideal som härskade inom den tyska politik Böök uppfattade, kan han utpeka som lögnaktig propaganda uppfattningen att Bismarck manipulerat Emsdepeschen 1870 före telegrammets publicering, att Belgien var neutralt land vid krigsutbrottet 1914, att Tyskland och dess allierade bar större skuld till krigsutbrottet än ententen.

Böök säger sig vilja vara opartisk men medger även att han som publicist stundom gjort sig skyldig till ensidigheter och övertramp. Ändå ger hela denna självbiografiska text intryck av plaidoyer för en sjuk sak. Och de politiska val på det personliga planet som med tiden förde honom ut i ödemarken berörs inte.

Böök var en driven skribent. I hans penna fanns intellektuell vigör och slösande överdåd. Han lägger fram sin sak med uttalad vilja att nå fram till en giltig, opartisk sanning. Trots att han tappert vill klargöra grunden för sina politiska lojaliteter och även är medveten om hur svårfångade de innersta bevekelsegrunderna är i efterklokhetens ljus framstår han som tjudrad vid de trosvisa förenklingar han skaffade sig vid umgänget med sin ungdoms karolinska myter. Och myten är något han säger sig bejaka som politisk kraft. Inte minst i denna hängivelse inger han som politisk kannstöpare betänkligheter. Ensamhet och utstötthet fick han erfara. Frågan är dock om han någonsin utsatte sig själv för genomgripande omprövning förbi smärtgränsen. Att prestera lysande porträttkonst vid skildring av andra människor och deras karaktärer är en sak – att genomskåda det egna jaget något helt annat.

Olof Hågerstrand

KURT LINDAL

Självzensur i stövelns skugga: Den svenska radions roll och hållning under Andra världskriget.

Stockholm: Carlssons förlag, 1998. Hft., 310 s.

I förordet till sin bok tackar Kurt Lindal A. W. Johansson för "värdefulla synpunkter och råd och med uppslaget till bokens titel". Den är genialt koncis. För tydlighetens skull hade jag likväl velat tillägga ett "brist på" framför underrubrikens "roll och hållning". Men si, då hade jag kanhända missuppfattat rådgivarens och skribentens åsikter och hållningar.

I sin omsorgsfullt och mångsidigt rättvisesträvande bok om Herbert Tingstens första sex år som chefredaktör för *Dagens Nyheter* (1995) avger AWJ en rad vågskålsomdömen, vilkas kontenta, trots den väl noterade oppositionslustan, blir att han snarare framstår som en medströmssimmare än en motströmssklyvare.

Självzensuren blir bitvis i Lindals bok väl mycket av klok verklighetsanpassning än av ryggrökarmentalitet. Att Lindal går i god för och kan påvisa de första radiochefernas klart demokratiska och antinazistiska hållning är utmärkt och glädjande. Som radioman i kulisserna och med tillgång till radions laddade arkiv bör han vara en tillförlitlig sagesman.

Utan att ha gjort notater eller fört dagbok är det omöjligt för mig (77) att jäva en fackman och historiker med tillgång till auditivt och skriftligt källmaterial. Under hela kriget lyssnade jag flitigt på radion och läste dagligen *GHT*. Torgny Segerstedt, Vilhelm Moberg och några till framstod som de stora fienderna till neutralitetspolitikens – regeringens och dess många supporters – alltför välsmorda rygghängjärn. Medlöparandan var mycket utbredd. Men vad är ett gubbbinne mot ett (onåbart) arkiv?

Recensioner

Hedervärt inleder Lindal sitt första kapitel med Vilhelm Mobergs utomordentliga sammanfattning av krigsåren i *Morgon-Bladet* 23/2 1957: "Och vad fick man säga i radion under dessa år? Det var sannerligen inte mycket. I varje fall fick inga avvikande meningar rörande vår utrikespolitik komma fram i radio. Samlingsregeringens avvikelser från neutralitetslinjen fick icke påtalas. Ingen skulle ha kommit på den omöjliga tanken, att vår regerings främste vedersakare på denna punkt, Torgny Segerstedt, skulle få framföra sin mening i radion. Under andra världskriget var vår radio praktiskt taget ett organ för svenska regeringen. Och TT:s nyhetsutsändningar censurerades stundom av hänsyn till främmande makt". I sin tjugofemårsbok bekänner Carl Anders Dymling – chef för Radiotjänst från 1936: ".../ vi måste nöja oss med antydningar och halvkvädna visor".

Citaten säger det väsentliga om den svenska radions hållning. Någon rentvagariver vill jag inte beskylld Lindal för, men någon inträngande analys med åtföljande kritik av allt det halvkvädna han rapsodiskt redovisar förekommer endast sparsamt. Han är en förtjänstfull förstapresentatör av ett material som poc-kar på en snar genomlysning. Vål mycket är krönike-artat, ropande efter en essäistisk-historisk värdering som skiljer stort från smått, viktigt från oviktigt.

Radion lät sig hållas i ett järngrepp. Ryggkrökarbenägenheten bestod i en alldeles spontan uppslutning kring regeringens neutralitetslinje. Lindal skriver, att Dymling i sina minnesbilder från krigsåren uppgivit att regeringen inte gav några direktiv. Några sådana har inte heller påträffats. Men Dymling erinrade sig, att det ändå var möjligt att sluta sig till regeringens hållning, nämligen att den inte var beredd att "sträcka sig så långt som de ivrigaste Finlandsvännerna åstundade". En outtalad önskan blev sålunda fermt åtlydd.

Att utlandsbevakningen kortades med 45 minuter

hösten 1940 i radion tycks uttrycka koncilians visavi härskarna i Berlin; att denna tidsreduktion kvarstod ända till hösten 1944 visar hur djupt anpassningen satt sig.

Föga förspordes om judarnas ohyggliga öden.

Friskusen Victor Vinde, Mobergs Svedjebonde lik, utbrast när han i Paris 1939 hörde om stämningen i Berlin som följde av den just proklamerade icke-angreppspakten mellan Tredje riket och Sovjetunionen: "Då barkar det åt helvete i alla fall." Lindal kallar detta "en kommentar, som naturligtvis inte kom med i sändningen".

Att den norske stortingspresidenten Hambro förvägrades tala till sina landsmän efter den 9 april 1940 tycks helt stilenligt.

Litet plåster på skamsåren tillhandahöll kulturradion. Grieg spelades ofta. Pontus Bohman försåg oss under programpunkten Dagens dikt med många "profana andaktsstunder" (hans eget uttryck). Med bl.a. Tegnér's "Det eviga", med flera Lagerkvistdikter och den 13 september 1939 med en dikt av Eyvind Johnson, sedan Führern meddelat att den tyska krigsmakten nu också skulle bomba öppna städer. Låt mig avsluta denna anmälan med att citera några rader ur denna Johnsons dikt "Credo":

*En diktad drake blivit verklighetens,
Dess vrål förmimbart för vårt vardagssinne,
Dess hot som tunga händer mot vårt bröst;
Vill driva anden ut ur mänskans hjärna,
Ur hjärtat riva ut rättfärdigheten,
Vill lura alla folk med falska gudar,
Med falska äran, falska ödmjukheten.*

Bo Magnusson

MARIE-CHRISTINE SKUNCKE & ANNA
IVARSDOTTER

Svenska operans födelse: Studier i gustaviansk
musikdramatik.

Stockholm: Atlantis, 1998. 428 s. ill.

Denna bok har en huvudtitel och en undertitel, vilka tillsammans anger bokens inriktning. Huvudtiteln, *Svenska operans födelse*, väcker en förväntan på en skildring av den gustavianska tidens musikdramatik, dess förhistoria under Lovisa Ulrikas tid, dess utveckling alltifrån Uttinis *Thetis och Pelée* till Kraus' *Aeneas i Carthago* och naturligtvis också en del om Stenborgs teatrar och deras vådeviller, sångspel och burlesker. En kronologisk skildring skulle kunna visa den successiva utvecklingen fram till den magnifika slutstenen, Kellgrens och Kraus' *Aeneas*.

Men undertiteln, "Studier i gustaviansk musikdramatik", antyder en annan uppläggning. Först och främst inskränker man området till Gustav III:s tid (1771–92) och lämnar Gustav IV Adolfs tid (1792–1809) åt sitt öde. Vidare väljer författarna vissa infallsvinklar på sitt ämne. De beskådar och analyserar materialet från epoken i tur och ordning efter dessa synvinklar. Detta innebär att exempelvis *Birger Jarl* behandlas på fyra olika ställen, först ur litterär-dramatisk synpunkt med hänsyn till den franska förebilden (s. 72–80), sedan i jämförelse med parodin *Skeppar Rolf* (s. 213–224), så med en blick på divertissemangets folkliga typer (s. 266–272) och till sist med ytterligare synpunkter på divertissemanget (s. 306–314). Detta gör det en smula svårt att få ett samlat grepp om verket, men bokens ambition är inte heller att penetrera de olika verken som helheter. I stället granskas olika ideologiska motiv för den gustavianska reperto-

aren och de olika litterära, teatrala, musikaliska, fosterländska och nationella trenderna som får sina uttryck i verken. Belysande exempel hämtas än från den ena, än det andra verket, och kommenteras utifrån de valda synpunkterna. Skuncke står för de litteratur- och teaterhistoriska analyserna, Ivarsdotter för de musikhistoriska, men de båda författarna har givetvis samarbetat och samordnat sina synpunkter.

Den gustavianska tidens teater och musik har granskats och undersökts av en mängd forskare, bland dem Agne Beijer, Magnus Blomkvist, Lennart Breitholtz, Sverker Ek, Richard Engländer, Johan Flodmark, Gunnar Hillbom, Oscar Levertin, Erik Lönnroth, Barbro Stribolt. Bilden av den gustavianska musikdramatiken är således ganska fyllig, och författarna har givetvis använt sig av forskarnas resultat. Men de har koncentrerat sig på vissa punkter i materialet. "Vår ambition är inte att ge en heltäckande bild av gustaviansk musikdramatik, utan att genom punktstudier belysa ett antal representativa verk." (s. 11.)

I en längre inledning berörs den allmänna teatersituationen i Europa och Sverige under 1700-talet samt även den intrikata frågan om publikens sammansättning. Något överraskande konstateras att det "knappast [fanns] någon grundläggande social skillnad mellan Operans och Munkbroteaterns åskådare" (s. 33). (En likartad slutsats drar John Lough i *Paris theatre audiences in the 17th & 18th centuries* (1957).) De två första kapitlen kallas "I librettisternas verkstad". Där berörs till en början den specifikt svenska situationen och kungens erfarenheter som teaterman, speciellt mot bakgrunden av hans franska intryck. Så följer den märkliga upptakten till den gustavianska musikteatern, nämligen abbé Michelessi och Moritz von Brahms försök att skapa en svensk nationell opera kallad *Gustaf Ericsson Wasa* (1772). Här redovisas nya,

intressanta brevfynd angående detta projekt, som aldrig sattes i musik men som nog hade en viss betydelse för tillkomsten av Kellgren-Naumanns *Gustaf Wasa* (1786). Projektet tycks ha hållit sig till den metastasianska riktningen, alltså italiensk *opera seria*, men kungen valde i stället att följa den franska linjen med rikliga inslag av dansdivertissemang och körer. Han vidareutvecklade uppslagen "med en flödande bildfantasi" (s. 109). Denna franska linje redovisas inte bara genom *Gustaf Wasa* utan också genom kör- och balettoperan *Thetis och Pelée* (1773), talpjäsen med divertissemang *Birger Jarl* (1774) och de genomkomponerade operorna *Proserpin* (1781) och *Cora och Alonzo* (1782). Här beskrivs dessa operors franska förebilder samt deras innehåll och ideologiska bakgrund. Speciellt för denna bok är den positiva hållningen till libretten, en genre som litteraturhistoriker vanligen behandlar utan större förståelse för dess specifika uppgift, nämligen att bilda den textliga stommen i ett sceniskt musikverk. Särskilt berörs inslagen av retorik i libretterna, intressantast kanske i *Cora och Alonzo*, där ju handlingen vänds från barbari till humanitet genom Alonzos retoriska mästestycke.

De två följande kapitlen kallas "Skaldekonsten och musiken" och här utvecklas ytterligare den retoriska synpunkten på textens utformning och även hur musiken kan understryka och förstärka de retoriska dragen. Här ges exempel ur de redan presenterade *Thetis*, *Proserpin* och *Gustaf Wasa*, men också ur *Zemire och Azor* och den s.k. lyriska komedin *Kronfogdarnes*, som till stor del är en vådevill, alltså skriven till lånade melodier.

Nästa kapitel, det femte, kallas "Parodiernas skrattpegel" och går närmare in på Hallmans och Stenborgs verksamhet vid Humlegårdsteatern. Här behandlas framför allt operaparodierna *Casper och Dorotea*, *Skeppar Rolf* och *Petis och Télée* från 1770-

talet. De följer olika mönster: den första parodierar *Acis och Galatea* nästan rad för rad, medan de båda andra är något friare i utformningen. I *Casper och Dorotea* poängteras det bacchanaliska draget, i *Skeppar Rolf* de folkliga inslagen och i *Petis och Télée* byts kärlekens kraft mot penningens. Till stor del skrev Stenborg ny musik till dessa parodier. (Men läsaren undrar över motsättningen mellan s. 204, enligt vilken "de ursprungliga melodierna till *Acis och Galatea*" användes, och s. 215, där det sägs att Stenborg "endast i undantagsfall lånat från förlagorna".) I dessa pjäser figurerar också folkmelodier som Daldansen och Vingåkersdansen. Pjäserna spelades både vid hovet och i Humlegården, och publiken var nog inte så "folklig" som man gärna föreställer sig. Parodier gouteras ju bäst av dem som också känner till originalen. Gustav III tycks själv ha roat sig med dessa burlsker.

De tre sista kapitlen går närmare in på vissa nationella och nordiska drag i musikdramatiken, och här flödar också musikexemplen. Först behandlas "Nationella symboler i furstlig tjänst" och hit hör de rojalistiska dalkarlarna, de samiska trollkarlarna och framställningen av kungen som landsfadern. Efter detta korta kapitel utreds närmare "Det nordiska, vildmarken och samerna". Exempel hämtas framför allt från *Amphion*, där barbariet besegras av civilisationen, *Birger Jarl* med dess spåmän och lappar i ett divertissemang, samt *Frigga*, där Oden uppträder som usurpator. I en exkurs berättas om vad man på den tiden visste om samernas musik, vilket var nära nog ingenting, fast Haeffner och Naumann faktiskt fick lyssna till några Härjedalslappar efter traktering med kaffe, brännvin och tobak (s. 292). Det sista kapitlet behandlar "Folket och fursten". Där berättas bl.a. om *Sveas högtid*, skriven till avtäckningen av Gustav Vasastatyn utanför Riddarhuset, vidare om *Birger Jarl* återigen, sångspelet *Tillfälle gör tjuften* (1788), Munkbro-

teaterns invigningspjäs *Gustaf Ericsson i Dalarne* av Envallsson och Stenborg (1784), samt *Gustaf Adolf och Ebba Brahe* (1788), alla med speciell hänsyn till de folkliga inslagen och till relationen mellan landsfärderna (kungen) och folket.

I en epilog behandlas kortfattat ett par verk som strängt taget inte hör till ämnet, nämligen Katarina II:s nidpjäs om Gustav III, *Gorebogatyrs Kosometovitj* (Ynke-hjälte), uppförd i St Petersburg 1789, samt sorgkantaten vid Gustav III:s begravning (1792). Författarna framhäver givetvis de teatrala och retoriska dragen i sorgkantaten av Leopold och Kraus, som gör att denna kan betraktas som en lämplig final på Gustav III:s epok. Boken avslutas med resumé på både engelska och franska, samt fotnoter, litteratur och flera olika register, som gör det lätt att hitta i texten.

Som helhet är *Svenska operans födelse* en angenäm och informativ bok. Illustrationerna är vackra, musikexemplen är rikligt tilltagna och den språkliga stilen ligger någonstans mellan det populärvetenskapliga och det essäistiska. En huvudfråga är: varför en nationell opera (s. 44.)? Och redan här stöter man på ett semantiskt problem. Vad betyder "nationell"? Det är ett kameleontiskt ord med olika betydelser i olika sammanhang. På s. 44 betyder det "svenskspråkig", på s. 307 "regionalt allmogemässig" och på andra håll "rojalistisk" eller "fosterländsk" eller "heroiskt historiskt". Ordet täcker en mängd innebörder som har med nationen att göra. "På våren 1786 skapar operan *Gustaf Wasa* en våg av nationell känsla" anges det på s. 9, och här åsyftas väl närmast det "fosterländska". Men hos vilka? En del av operapubliken? Och var inte den "nationella känslan" redan väckt genom Envallsson-Stenborgs *Wasa*-pjäs? Och är påståendet sant? Tolkar vi inte in litet för mycket av nationalmedvetande i den

gustavianska tiden? Alltså det nationalmedvetande som växer fram under 1800-talet. Och hur använde gustavianerna själva ordet "nationell"?

Det är sådana principiella funderingar man kan göra angående vissa termer som används flitigt i boken. Författarna gör visserligen klart vad de syftar på i de olika sammanhangen. Men det lurar dock fallgropar under ett ord som "nationell". Ett annat inte så lättfångat begrepp är "affekt", som på s. 16 jämföras med "känsla". Men jag tror att 1700-talets musiktänkande med "affekt" snarare menade "föreställningen om en känsla" eller "bilden av en känsla". Man kan jämföra detta med vad författarna på s. 128 framställer som 1700-talsoperans funktion: med retoriska termer *docere, delectare, movere* (undervisa, behaga, röra). Detta är inte detsamma som 1800-talsoperans funktion. Där fattas vanligen det första ledet. För närmare kännedom kan man gå till Grétrys underbara *Mémoires ou essais sur la musique*, kanske den bästa och fylligaste introduktionen till 1700-talets musiktänkande. Han säger apropå *Zémire et Azor*, att han just i den operan lyckades fänga ett maximum av "uttryckets sanning, melodi och harmoni" (och i "harmonin" inkluderar han orkesterklangen). Han fortsätter: "Jag säger inte att dessa tre element, som ingår i alla musikgenrer, skulle ha utvecklats till samma höjd i detta verk. En sådan sammansättning får man kanske aldrig uppleva, ty när man vill framhäva ett av dessa element, så kan det bara ske på de båda andras bekostnad." Här poängteras uttryckets, alltså affektens, sanning, och det är alltså "sanningen" som skall påverka lyssnaren. Därmed får affekten en innebörd både av "docere" och "movere". Vidare betonas balansen med de två övriga elementen i musiken, vilket innebär att uttrycket aldrig får spränga "melodins" och "harmoinins" domäner. På ett senare ställe skriver Grétry: "Efter Bastiljens stormning tycks det som om man i

Johan Snack: Operahuset i Stockholm (ur teater-almanackan för 1783).

Frankrike bara kan göra musik med kanonskott – ett förskräckligt misstag, då man saknar all smak, allt behag, all skaparbegåvning, all sanning, all melodi och till och med harmoni, något som inte finns i larmandet.” Jag har anförut allt detta för att poängtera att 1700-talets ”affekt” inte utan vidare är detsamma som ”känsla”, något som författarna kanske inte riktigt har observerat. Detta har emellertid sin betydelse vid analysen av musikexemplen.

Besläktat med detta är också läran om de musikaliska figurerna och dessas affektmässiga symbolik. De exempel författarna ger s. 131 ligger ganska långt från bokens ämne (Schütz, Bach). Mera näraliggande kunde man bl.a. ha hämtat från Grétrys avdelning om passioner och karaktärer, där inte bara melodiken be-

rörs utan också orkestrering, harmonik, tempo m.m. Nu leds författarna ändå i allmänhet rätt tack vare sina analytiska instinkter. Och dessa analyser är ofta av stort intresse och hjälper lyssnaren att förstå tidens uttryckssätt. Men ibland förekommer övertolkningar, som när man ”riktigt ser den fjäskande mannen framför sig” (s. 151) i en enkel melodifigur. Och jag skulle inte kalla orkestercrescendot s. 138 för en ”valthornsignal” (s. 137), dels för att det inte är en signal, dels för att valthornen här smälter in i orkesterklängen. Vidare förbryllar användningen av ordet ”kromatisk”, som normalt betyder en följd av flera halvtoner. Här tycks det betyda enstaka halvtonsteg (s. 158, 170, 173, 178, 188, 264).

Som redan nämnt gör boken inte anspråk på att ge en helträckande bild av sitt ämne. Ändå måste man nog säga att boken har en slagsida åt de nationella motiven sida, på bekostnad av de antikiserande-myto-logiska ämnena. Kraus har förklarat sin förkärlek för dessa senare. Man måste beklaga att hans och Kellgrens storverk *Aeneas i Carthago* lämnas helt åt sidan, fastän det komponerades under den behandlade epoken och till och med från början var ämnat som invigningsopera för operahuset 1782. Handlingen saknar f.ö. inte helt politiska övertoner, eftersom Aeneas till slut föredrar sin uppgift som statsgrundare före kärleken till Dido. En annan antikiserande opera som saknas är Haefners *Electra* (1787), som finns inspelad på cd och visade sig vara ett utmärkt verk i Glucks efterföljd vid föreställningarna på Drottningholm. En intressant librett i den franska kör- och balettraditionen är vidare Bengt Lidners *Medea* (1783) (med den kända sången ”O yngling! om du hjerta har, att trampa faders fjär”). Detta hör också till den ”svenska operans födelse”. Kanske kunde något om detta ha tagits med i stället för exemplen ur Lullys musik till *Proserpine*

(s. 160–166), som ju egentligen inte hade någon som helst betydelse för Kraus när han komponerade Kellgrens version. Och avsnittet om Katarina II:s nidpjas (s. 345–353) hör ju inte heller till bokens ämne, även om den i och för sig är ett märkligt alster.

Den notkunnige läsaren är givetvis ytterst tacksam för de många musikexemplen, sammanlagt 81 stycken, som ger prov på skiftande stilar och karaktärer. De flesta omfattar hela partiturbilden och inte bara enstaka melodilinjerna. Tyvärr har notbilden råkat bli förvanskad i några av exemplen. På s. 185 måste sånglinjen läsas en ton lägre än noterat i ex. 4:17, och i ex. 4:18 saknas diverse förtecken. Värst har ex. 7:2 (s. 248ff) råkat ut. Där saknas D-dur-förteckningen i alla stämmor (utom horn) och Amphions stämma måste läsas en ters lägre än noterat. Genomgående borde också hornen ha fått sin stämning angiven. Den växlar enligt tidens sed alltefter tonarten.

Slutomdömet är dock: en vacker och välskriven bok, som framhäver vissa grundläggande drag i den gustavianska musikdramatiken.

Martin Tegen

ASTRID LOVÉN

Nio systrar i 1800-talets Lund.

Vä: Monitorförlaget, 1998. 175 s, Inb., illustr.

I centrala Lund vid Ö. Mårtensgatan passerar man strax efter Konsum (förra Domus) ett långt grått tvåvåningshus, helt utan affärsfönster, varför få tänker på att de passerar förbi fastigheten. Huset är enligt Lunds bevaringsprogram (Krafts rote s. 42) byggt 1781 av

handelsman A. Gadde. I sockeln ser man natursten, där en del kvadrar sägs komma från några av Lunds rivna medeltidskyrkor. Familjen Lovén som bodde här på 1800-talet märkte att väggarna var ovanligt tjocka och trodde att här legat ett kloster.

Huset har kallats "Lovenska huset" och därefter "Domprosteriet" – båda namn som nu torde vara helt bortglömda. Här har den stora familjen Lovéns liv i sorg och glädje utspelat sig från 1844 till början av 1900-talet.

Professor Nils Henric Lovén med makan Ulrika Elisabet (f. Liljewalch) bodde här med sin ständigt växande skara av 16 barn plus pigor och annat hjälpfolk. Under en tioårsperiod från 1892, då denna familj upplöstes, till 1902 fanns i den omtalade fastigheten militärsjukhus. Då återköpte domprosten Per Eklund, gift med den sista överlevande systemen, Cathrine-Marie Lovén, hennes barndoms gård. Hon dog här i samma rum som hon föddes i. Hon fick en dotter Elisabeth, som blev maka till ärkebiskop Erling Eidem.

Om denna familj handlar boken *Nio systrar i 1800-talets Lund*, där de nio systrarnas öden skildras medan bröderna skymtar i bakgrunden. Astrid Lovén, vars man är sonson till en av bröderna, har ställt samman boken på grundval av minnesanteckningar som denna sista syster började skriva på 1890-talet, då alla hennes åtta systrar var döda. Säkert har författarinnan strikt hållit sig till de bevarade anteckningarna. Då blir det som alltid saker man skulle velat veta – men inte får svar på, t.ex. vad man lagade för mat och vilka affärer man handlade i.

Boken har ett särskilt intresse för mig, då min egen farmor som barn levde inte långt härifrån på samma gata ungefär vid samma tid. Men den har mycket att ge alla med personhistoriskt intresse i anknytning till Lund.

Recensioner

Man får följa de nio systrarna en efter en, och även modern och mormodern träder fram – medan fadern är nästan helt obefintlig. Det blir en lundensisk kvinnohistoria i enkel realism. Här finns mycken glädje, musik och kärlek. Samtidigt är det intressant att läsa att flera av systrarna verkligen led av sin dåliga skolgång. De äldre fick gå i dåliga privata flickpensioner, där man mest sysslade med broderi, och hela skoltiden var avslutad med konfirmationen, medan pojkar-na fick gå i läroverk och vidare till universitet.

Man får dock underbara glimtar av ett lantligt och lugnt medelklass-Lund, där huset vid Ö. Mårtensgatan hade stor trädgård med tillhörande sex mindre gårdshus, bl.a. stall, kök och brygghus. Dock tycks man inte ha haft kor. Det var ändå skönt att komma från stan till ett lantställe som familjen skaffade vid Gunnarp ca fem mil från Lund. Färden dit med packvagnar, lastade med alla förnödenheter, en resa som tog hela dagen är intressant att jämföra med våra egna färder till norra Bohuslän, en sträcka på 40 mil som klaras med bil på några timmar.

Boken gör mig samtidigt upprörd över moderns liv. Mannen var läkare men ändå fick hon föda 16 barn tills hon var 45 år gammal. Hon plågades ofta av fruktansvärd migrän och blev sängliggande allt längre perioder efter varje barnsäng. Första barnet lågs ihjäl av amman, något som ju inte var ovanligt. En liten dog som treåring. Två dog i tjugusåldern och tre av systrarna blev resp. 26, 28 och 32 år gamla medan en levde till 42 års ålder. Fem dog av tbc, troligen smittade av fadern som besökte fattigkvarteren. Ingen förstod att de sjuka skulle isoleras. Två dog av nervfeber (tyfus) p.g.a. dåligt dricksvatten. Alla sönerna blev över 60 år. Varför? frågar sig författaren och läsaren. Ett svar är att en frisk syster fick vårda de sjuka. Pojkarna befattade sig nog inte med detta.

Familjen tillhörde schartauanerna, och man skulle

helst bara läsa nyttiga böcker eller uppbyggliga. Men musik odlades flitigt, och ett par alltför stränga husmamseller avskedades.

Något som jag saknar är ett ordentligt personregister med alla födelse- och dödsdata uppgivna även för andra personer och släktingar som nämns. "Dr Cedergren" är prosten i Klosters församling, en person som borde erhållit en korrekt identifiering. Här hade varit plats för kyrkliga motsättningar, då denne man bl.a. motsatte sig missionen med motiveringen att man då störde Guds frälsningsplan – men detta hade kanske skämt bokens egentliga tema. I slutet av boken berättas om Cathrine-Maries resa till Stockholm och möte med 36 kusiner, där man verkligen hade behövt register.

För alla lundabor och för alla med intresse för kvinnohistoria är denna bok mycket läsvärd, också vacker med fina foton.

Inger Rudberg

ANN KATRIN PIHL ATMER

**Livet som leveres där måste smaka vildmark:
Sportstugor och friluftsliv 1900–1945.**

Stockholm: Stockholmsmonografier 132, 1998.
505 s. 462 kronor.

Vid Sjaunjamytrens gräns står en koja byggd av dörrar från det gamla sjukhuset i Gällivare. Dörrarna togs påpassligt omhand innan de skickliga bergsprängarna från gruvan fick sjukhuset att sjunka ihop med en stilla suck. Kojan är ett märkligt dokument över kultu-

rens möte med naturen. Oansenlig och liten ger den upphov till en större rumslighet som inkluderar delar av den intilliggande myren och skogen. Genom att vara i kojan ges tillträde till ett mycket större rum som älgarna och sångsvanarna vanligtvis behärskar. Kojan kan sägas domesticera just den delen av naturen.

Alltsedan Gunnar Sundbärg 1911 skrev om svenskarnas kärlek till naturen i *Det svenska folklynnets* anammandes i olika sammanhang denna självsyn. Och kärleken var besvarad genom att naturen gav tillbaka "vårt folks ännu obrutna fysiska styrka". Den vildmark som stadsbon har längtat till tycks ruva på en berättelse om en redan svunnen tid, en redan svunnen kultur. Drömmen om det omedelbara mötet med den stor-slagna naturen har inte bara haft nationalistiska inslag utan tycks ha inrymt en längtan efter en ny början, ett nytt paradys, där allt ännu är absolut autentiskt och rent. Men i alla möten med naturen står den med nödvändighet kultiverade människan. Det kanske mest påtagliga uttrycket för detta är de boningar som människan vill reda sig ute i naturen. De kan vara små och mycket oansenliga som kojan på Sjaunjamyn men detta till trots utgör varje hus ett i anspråkstagande av naturen med påföljande domesticering. Det var inte först med den fysiska riksplanen på 1970-talet som detta tema behandlades utan redan tidigt uppmärksammades denna problematik vilket Ann Katrin Pihl Atmer belyser i sitt översiktsverk över fritidsboendet.

Ann Katrin Pihl Atmer ägnar sig visserligen inte särskilt mycket åt fjällvärlden eller annan glesbygd utan rör sig i huvudsak i skogarna kring Stockholm och ute i Stockholms skärgård. Vissa utflykter företas till Göteborgsområdet. Det är alltså storstadsbornas uppfattning om hur fritiden i naturen skulle kunna tänkas tillbringas som i huvudsak strukturerar framställningen. Boken presenterar fritidshuset som arki-

tektonisk uppgift och ger en idéhistorisk framställning av synen på fritiden. Inledningsvis framhåller författarinnan att det i Stockholmsområdet har funnits en tradition att bo i ett andra hem på sommaren, något som hon dokumenterat i sin avhandling, som behandlade överklassens sommarboende i skärgården, *Sommarnöjet i skärgården* (1987). En tradition av sommarboende har även funnits på landsbygden där man om sommaren kunde flytta ut i bagarstugan eller i någon annan del av gården. Bruket av ett särskilt sommarboende torde ha varierat betydligt beroende på klass och region.

Pihl Atmer framhåller att terminologin har varit en källa till särskilda funderingar. "Sportstuga" var länge en omhuldad benämning på vad som sedermera kom att kallas enbart för "stugan" eller "fritidshuset". Sportstugan indikerade aktivitet och modernitet, den var en del av det nya moderna livet. Och kanske är moderniteten nyckeln till förståelsen av fritidshusets karaktär och iscensättning. Som Pihl Atmer framhåller blev aktivitet, sportighet, hälsoinriktade verksamheter något som betraktades som överlägset de meditativa och mera stillsamma sysslorna. Här kan omnämnas att samma förändring gällde mansidealet – från sekelskiftets värdiga gentleman till atleten. Dessa förändrade ideal speglade även arbetarklassens påverkan där styrka och kraft var egenskaper som hade företräde framför värdighet och pondus. I friluftslivet kunde kanske båda rymmas men onekligen vägledde det aktivitetsinriktade idealet ideologins utformning. I praktiken uppskattades även mindre sportiga aktiviteter som själva byggandet och påtandet men kanske också den stilla stunden intill den soliga stugväggen.

Ann Katrin Pihl Atmer behandlar i föreliggande bok det enkla fritidsboendet. Enkelheten hade, som hon väl visar, både fritidsideologisk och klassmässig grund. Bland pionjärerna fanns en strävan efter enkel-

het trots att de själva inte saknade resurser att uppföra de fritidshus de kunde ha önskat. Det enkla fritidsboendet var således i huvudsak ideologiskt betingat. De hus som människor med begränsade resurser uppförde finns undantagsvis redovisade i boken. Det var alltså den debatterande medelklassens visioner för fattiga som realiserades tillsammans med de egna önskemålen om ett nytt sätt att organisera vardag och fritid. Pihl Atmer visar i flera sammanställningar vilka samhällsklasser som var representerade inom olika fritidshusområden oberoende av vilken målgrupp som sportstugorna var tänkta för. Otivelaktigt dominerade medelklassen i vid mening även om en förändring kunde märkas under 1930-talet. Då ökade andelen arbetare som byggde sportstugor. Dessa var oftast knappast större än dagens friggebodar. Något av en särställning bland sportstugeområdena intog HSB:s Årsta. Fritidsbebyggelsen där uppfördes för och beboddes av HSB-medlemmar. Dessa tillhörde förvisso inte de fattigaste i samhället men det fanns en överensstämmelse mellan målgrupp och de faktiskt boende.

Det tidiga 1900-talet

Sekelskiftets människor från storstaden erövrade naturen kollektivt. Det var som medlemmar i friluftsföreningar och turistföreningar de mötte naturen. Och det var dessa föreningar som lär uppföra byggnader som kunde erbjuda friluftsmänniskorna tak över huvudet och rum för gemenskap. För det var kanske i gemenskapen, i de efterföljande berättelserna, som naturupplevelserna fick sin betydelse jämförbar med de autentiska upplevelserna. För som Knyttet säger till Skruttet i Tove Janssons välkända bildberättelse: "Vad ska man med en snäcka om man ej får visa den?"

De kollektiva byggnaderna ingår i en historieskrivning där nationalromantiken har bidragit med form-

språk, material och själva situerandet i naturen. Namnkunniga arkitekter som Erik Lallerstedt och John Åkerlund förverkligade alltså inte bara offentliga byggnader eller egna hem utan deras formspråk lånades också till friluftslivets boningar.

Fram till 1920 hade bland annat föreningen för Fysisk fostran betydelse i fritidssammanhang både som förening och genom till föreningen tillhöriga enskilda personer. Som exempel skildrar Pihl Atmer hur pionjären Stig Milles ville företräda småfolket, men kom att iscensätta en sportstugebebyggelse för den egna gruppen. De asketiska idealen var en del av den egna gruppens stoiska självförståelse vilket kanske kan förklara varför Milles införde förbud mot utbyggnad av de mellan 15–35 kvadratmeter stora stugorna i Trolldalen på Lidingö. Dessa stugor, tänkta för småfolket, kom att ägas av mellanskiktet.

Man kan påminna sig om att dessa ideal utformades vid samma tid som den första hemutställningen på Liljevalchs ägde rum 1917. Även här fanns ideal utformade för arbetarklassen som kom att förverkligas av medelklassen. Det var sannolikt omöjligt för medelklassen att förstå hur fattiga arbetare och människor i underklassen var.

Mellankrigstid

Under mellankrigstiden kom tydliga förändringar av friluftslivet att äga rum. Även om det tidiga 1900-talets friluftsliv och sportstugebebyggelse andades en ny tid hämtades förebilder och inspiration från historien ofta med civilisationskritiska inslag. Med trettio-talet förändrades delvis argumentationen för friluftstanken även om det enligt Pihl Atmer fanns mycket kvar av kritiken mot stadskulturen och en fortsatt hyllning av primitivismen. Naturen blev dock, som Pihl Atmer påpekar, mera vardagsnära. Kontakten

med naturen blev så att säga ändamålsenlig och primitivismen kanske kan sägas ha blivit funktionell. Det var ju aldrig tal om ett återvändande till naturen eller landsbygden utan naturen blev ett komplement till staden, ett andra hem, där man hämtade kraft för att kunna verka desto mera energiskt i uppbyggandet av det nya samhället. Eller som Pihl Atmer sammanfattar arkitekten Ernst Spolén: "Sportstugan var nämligen inte ett mål utan ett medel."

Att det var ett nytt samhälle som skulle byggas kunde utläsas av de förslag till sportstugor som presenterades. Den nya funktionalismen kunde med fördel tillämpas i utformningen av sportstugor. 1936 ägde den stora fritidsutställningen rum i Ystad. Där intog uppvisandet av sportstugor en stor andel. I detta sammanhang framhöll flera av funktionalismens företrädare, som kritikern Gotthard Johansson och arkitekten Olof Thunström, att vurmen för primitivism var missriktad. Varför skulle inte sportstugan vara bekväm? De satte onekligen fingret på en öm punkt. Vilka vurmade för primitivismen och varför? Primitivismen visade sig ha en egen estetik och en egen inre logik. Den förknippades inte bara av avsaknad av moderna bekvämligheter utan den förutsatte även att inredningen skulle utformas på ett med ideologin kongenialt sätt. Inget gammalt rat från stadsboenden utan rustik, gärna väggfast inredning med ton av en svunnen tid. Många arkitekter skulle också komma att rita möbler för sportstugan. Detta uppdrag kan man utan tvekan se som ett led i den allmänna strävan som fanns från sakkunniga arkitekter, formgivare och andra att sprida kunskap om ett lämpligt sätt att inreda såväl hem som sportstuga. De ville se rationellt på boendet vare sig det handlade om vardagsboendet eller fritidsboendet. De möbler som skulle väljas hade till uppgift att underlätta levandet av det liv som skulle smaka vildmark. Samma sak gäll-

de textilier och husgeråd. I praktiken kom dock de flesta stugorna att möbleras med gammalt rat. Överhuvudtaget blev stugan den plats där såväl gamla kast-ruller som avlagda kläder kom till heders. Pihl Atmer påpekar sarkastiskt att generationsgamla regnrockar torde hänga runt om i stugorna.

Kritiken mot primitivismen bottnade även i en påtalad brist på funktionsanalyser. Flera arkitekter som alltsedan 1920-talets senare slutit upp bakom funktionalismens program ville tillämpa sina kunskaper och sin planeringsideologi även på sportstugorna.

Pihl Atmer skildrar ett stort antal sportstugeområden i Stockholms närhet. De flesta tycks för övrigt vara belägna just mellan stad och land. Planer upprättades, stugtyper presenterades och människor började leva den moderna tidens dubbelliv. Sportstugan blev ett övningsfält för enskilda arkitekter som ritade stugor både åt sig själva och åt enskilda beställare. Dessutom ritade de understundom åt snickeriföretag som satsade på monteringsfärdiga stugor. Två särskilda kapitel ägnas åt att presentera typstugor och arkitektritade enskilda sommarhus. Bland de senare återfinnes, bland många andra, både arkitekt Gunnar Asplunds "stuga" på Lisö och Estrid Ericssons, Svenskt Tenns grundare, standardsportstuga ombyggd av arkitekt Joseph Frank.

Ann Katrin Pihl Atmers bok är fylld av enskilda exempel i en mängd som gör boken till något av ett uppslagsverk. Registren leder läsaren både till personer och platser. Bilderna är många. Antal foton, kartor, ritningar och teckningar uppgår till omkring fyra hundra. Ibland saknas årtal vilket gör bilderna mindre intressanta men många bilder är förlösande för texten. De utsökta färgbilderna skildrar verkligen det utopiska draget i friluftslivets boende. Där finns en formfulländning och ett skimmer som kanske bara hör bilden till.

Recensioner

Boken är stort upplagd och författarinnans fascination inför sitt ämne är uppenbar. I tolv innehållsrika, för att inte säga faktaspäckade kapitel, presenterar Ann Katrin Pihl Atmer sitt material och sin kringsyn i ämnet som rymmer åtskilligt historiskt material och idéhistoriska aspekter. Texten är i huvudsak kronologiskt ordnad. Några stora teorier om friluftslivet strukturerar inte berättelsen utan det är tiden och det rikhaltiga materialet som för berättelsen framåt. Detta betyder inte att Pihl Atmer väjer för att presentera andra forskares teorier och analyser av frågor som ligger nära bokens tema. Men trots allt domineras framställningen av de många intressanta presentationerna av själva husen och deras tillkomsthistoria. Mycket ny kunskap lyfts fram, och när kända exempel passerar revy sätts de in i ett meningsskapande sammanhang.

Genom boken löper, trots bredd och rikedom på infallsvinklar, en oskriven undertext om sportstugan som en eventuell könspolitisk arena. Arkitekturhistorikerns främsta objekt är förvisso husen och deras historia. Men Pihl Atmer väjer inte för idéhistoriska aspekter. Författarinnan gör oss uppmärksamma på klasskillnadernas betydelse, men berör aldrig frågan om sportstugan var männens projekt eller kvinnornas eller möjligen deras gemensamma. Sportstugan framställs som egendomligt könlös trots att alla rum och byggnader sällan är könsneutrala. Vilka lovprisade primitivism och strapatser, vilka disponerade över en fritid att användas till skridskoåkning och skidutflykter? Vem packade ner och packade upp, vem planerade och förberedde? Vem kokade chokladen och vem åkte skidor? Fritidsutställningen 1936 höll på att glömma bort kvinnorna eftersom de ju knappast kunde ståta med någon fritid. Vilka kvinnor var aktörer på egna premisser i sportstugornas fritidsdrama? Denna fråga pockar på ett svar. Pihl Atmer visar tydligt hur hon genom att beakta aktörernas klasstillhörighet

kan fördjupa förståelsen kring sportstugornas tillkomst och nyttjande. På motsvarande sätt kunde beaktande av kön bidragit till att problematisera fritidens ojämlika förekomst. Författarinnan bortser inte från att både män och kvinnor är aktörer men deras olika villkor blir inte tydliggjorda.

Ann Katrin Atmers brett upplagda studie ger många inspirerande uppslag till vidare studier. Att biografiera arkitekten Ernst Spolén, undersöka någon av alla klubbar och föreningar som presenteras och vidarutveckla studier kring sportstugeutställningar är bara några av alla tänkbara exempel. Och en idéhistorisk studie av sportstugan belyst ur ett manligt och kvinnligt perspektiv väntar på sin uttolkare.

Kerstin Thörn

Bland medarbetarna

Kjell Lekeby

Fil. kand., journalist och idéhistoriker, har tidigare skrivit "Till frågan om drottning Kristinas konstitution och äktenskapsvägran" i *Lychnos*, (1987), samt "Drottning Kristinas gudomliga metamorfos: Från intersexualitet till mansblivande" i *Fenix* (1997:2). Boken *I Lejonets hjärta: Drottning Kristina och stjärntydarna*, beräknas utkomma år 2000.

Hans Gillingstam

f. 1925. Fil. dr i Historia. Har varit redaktör vid SBL. Bland hans skrifter märks *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden* (1952–53), *Brev ur askan* (ed. 1996) samt en omfattande produktion med genealogisk och personhistorisk inriktning i bl.a. *PHT* sedan 1947. Den i detta nummer av *PHT* publicerade uppsatsen "Erik Pukes underbefälhavare Johan Folkesson" trycktes första gången i *PHT* 1998:2 men innehöll då så många korrektur- och ombrytningsfel att red. bedömt som rimligt att trycka texten ytterligare en gång – felfri.

Pär Hellström

f. 1943. Fil. dr i Litteraturvetenskap vid Uppsala universitet 1973 på avhandlingen *Livskänsla och självutplåning: Studier kring framväxten av Gunnar Ekelöfs Strountesdiktning*. Mångårig medarbetare i tidskrifter som *Horisont*, *Allt om Böcker*, *Samlaren* och i *Uppsala Nya tidning*. Doc. och universitetslektor i Litteraturvetenskap vid Uppsala universitet

Ulf Torell

f. 1925. Fil. dr i Historia på avhandlingen *Hjälp till Danmark: Militära och politiska förbindelser 1943–1945* (1973). Har verkat som läroverkslärare och pensionerades 1991 som lektor i ämnet Historia i Landskrona. Bosatt i Göteborg.

Bengt Rur

f. 1934. Arkivarie vid Riksarkivet. Har medverkat i tidskriften *Bokvännen* med artiklar om bokhistoria och biografier, dessutom i antologin *Svenska antikvariat* (1986).

Martin Tegen

f. 1919, musikforskare, fil. dr 1955 på avhandlingen *Musiklivet i Stockholm 1890–1910*. Tegen har förestått och byggt upp den musikvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Musiksociologi och musikhistoria är de forskningsområden han i huvudsak ägnat sin möda. Bland utgivna skrifter märks bl.a. *Musikforskning och musiksociologi* (1949), *Svensk musikhistorisk bibliografi 1955–1961* (1956–62), *Tre svenska vikingaoperor* (1960). Medverkade i fyrbandsverket *Musiken i Sverige* (1992–94) och stod som redaktör för svitens tredje del, vari 1800-talets musik avhandlades. Därtill har Tegen medarbetat med en rad artiklar i olika kultur- och musiktidskrifter och svarar dessutom för olika bidrag i *Sohlmans musiklexikon*. Som pensionär har Tegen överfört till svenska bägge delarna av Osvald Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* (1918–22): *Västerlandets undergång: Gestalt & verklighet* (1996) och *Västerlandets undergång: Världshistoriska perspektiv* (1997).

Kerstin Thörn

fil. dr 1997 i Idéhistoria vid Umeå universitet på avhandlingen *En bostad för hemmet: Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*.

Göran Hedén

f. 1911, fil. lic. 1938. Bitr. militärattaché i Berlin 1939–40, chef för Svenska handelskammaren i Berlin i Förbundsrep. Tyskland 1961–72, styrelseledamot där 1972–77. Har publicerat *Ett svenskt jernverk: Sandviken och dess utveckling 1867–1937* (2 uppl. 1938). Artiklar i ekonomiska, politiska och militära frågor. Redaktör för *Tidskrift för reservofficerare* 1939–46, *Ekonomisk revy* 1944–51. Medarbetare i *Upsala Nya Tidning* 1972–85. Bosatt i Luzern, Schweiz.

Grafisk form och original: Maria Balke
Tryck: Almqvist & Wiksell

